

Csiszolt kőeszközök

Szakmány György

Archeometria – 2022. március 28.

Kőeszközök típusai, idő

Kőeszközök

- Pattintott – kovás vagy üveges
- **Csiszolt** – változatos kőzettípusok
- Szerszámkövek (őrlő-csiszoló stb.) – szűkebb kőzettani változatosság

Idő

Csiszolt kőeszköz: uralkodóan **neolitikum** – **rézkor** (paleolitikum vége – bronzkor)

Késő paleolitikum - kora neolitikum: könnyen megközelíthető, közeli nyersanyagforrások

Neolit vége – rézkor közepe: távolabbi területekről is, kiterjedt ipar és kereskedelmi hálózat

Bronzkor: újra helyi-közeli nyersanyagforrások

Kőeszközök - funkció

Funkció

- **Munkaeszköz** – elsősorban favágás és megmunkálás

Kemény, szívós, rugalmas, nem rideg nyersanyag – lehetőleg közel azonos és finom szemcseméret, ásványok szorosan kapcsolódnak egymáshoz (kontakt kőzetek, zöldpala-amfibolit, eklogit, bazalt, telér- vagy szubvulkáni kőzetek)

Leletanyagban jelentős mennyiség, zömében helyi-közeli nyersanyag, de egyes különösen alkalmas nyersanyagokból készült eszközök nagy területeken elterjedtek (kontakt metabázit, hornfels)

- **Szimbolikus balták**, uralmi-méltóság jelvény, szertartási balták – elsősorban zöldes árnyalatú, jól polírozható nyersanyag: jadeitit, nefrit, szerpentinit, márvány – leletanyagban ritkább, távolsági nyersanyag, nagy területen elterjedt, ép

szertartási balták: gyakran vörösre festették

- **Sírbalta** – puha, könnyen faragható kőzetből – általában helyi nyersanyag, ép, nem használt: pl. mészkő, márga, agyag

Nyersanyag lelőhelyek

Nyersanyag eredete

- **feltárások, felszíni törmelékek** → **bányák kőzetanyaga** - közeli nyersanyaglelőhely
  - későbbi korok bányáskodása nagyrészt megsemmisíti
  - *de*: Szamárhegy (Mecsek), Krkonoše-Jizera Kristályos Egység (É-Cseh-masszívum) megmaradt
- (közeli) **vízfolyások** vagy konglomerátum, kavicsösszlet kibukkanások **durvatörmelékes anyaga**
  - előzetes, természet által történt kiválasztódás
  - alkalmas kavicsok kiválogatása
  - **feltételezés**: elsősorban korai és késői stádiumban
  - *Pl.*: Appenninek É-i lába (Észak-Olaszország): nagynyomású metaofiolit anyagú kőeszközök nyersanyaga elsősorban oligocén konglomerátum áthalmozott kavicsanyagából

Szamárhegy –
Mecsek hegység,
fonolit

Velké Hamry –
Cseh masszívum,
kontakt metabázit

Voltri (É-
Olaszország) –
oligocén
konglomerátum

Nyersanyag lelőhelyek meghatározása

Régészeti lelőhely és a feltételezett nyersanyag lelőhely távolsága

- *helyi* (<30 km – egynapi járóföld) – gyakori (ha van), jelentős részarány a leletgyűttesben – általában jól azonosítható a nyersanyagforrás
- *közeli (regionális)* (30-200 km) – több-kevesebb biztonsággal azonosítható nyersanyagforrás   függ: tágabb terület geológiájától, kőzettípus elterjedtségétől
- *távoli* (>200 km) – általában ritka, nehezen azonosítható, de egyes kiemelkedően jó minőségű és nagy területeken elterjedt nyersanyag esetén gyakori és jól azonosítható
  - jadeitit – Ny-Alpok, ÉNy Appenninek előtere → Ny- és É-Európa (K-, D- Európa)
  - kontakt metabázit („zöldpala”) – Cseh masszívum északi része → Közép és Ny-Európa keleti rész
  - mész-szilikát szaruszirt (hornfels) : Ruszka-havas, Erdélyi-khg. déli része → Kárpát-medence és környezete

A kőszközők mérete (használati eszköz) nyersanyaglelőhelytől távolodva általában csökken.

Cserekereskedelem

- *Cserekereskedelem* – nagy távolságokra eljut (>1000 km) főleg középső és késő neolit, rézkor
  - elsősorban szimbolikus balták (pl. jadeitit) vagy különösen jó nyersanyagú munkaeszközök (pl. kontakt metabázit)

jadeitit

kontakt metabázit

Nyersanyag lelőhelyek meghatározásának lehetőségei – 1.

A szóbjáható nyersanyag **forrásterületének azonosítása kőzettípus** és annak **elterjedtsége** függvényében:

1) **Általánosan elterjedt** kőzettípus – pl. bazalt, andezit, mészkő, kvarcit

kevésbé jól azonosítható

bazalt

2) **Egymástól távoli** területeken, de egy **adott körzetben** viszonylag **szűk** vagy jellegzetes **elterjedés** – pl. „zöldpala” változatok (pl. kontakt metabázit), kékpala

megfelelő biztonsággal azonosítható (de: kőzettípus függő)

**zöldpala –
Felsőcsatár típus**

**kontakt metabázit –
Železný Brod típus**

3) Ritka, **egy-egy helyre jellemző** pontszerű előfordulás – pl. fonolit

jól azonosítható

fonolit - Szamárhegy

A nyersanyaglelőhely és a régészeti lelőhely **távolságának növekedésével** az azonosítás **pontossága általában csökken**, kivéve egyes **kiemelkedően jó és elterjedt nyersanyagokat**

Nyersanyag lelőhelyek meghatározásának lehetőségei -2.

Egyéb, az azonosítást befolyásoló tényezők:

Az **adott kőzettípus** egy területre vonatkozó **feldolgozottsági szintje** országonként (területenként) és kőzettípusokként igen erősen változó

- *Petrográfia:*
  - régi irodalmak
  - összehasonlító anyag gyűjtése (Litotéka gyűjtemény)
- *Kémiai és ásványkémiai adatok*
  - újabb irodalmak, de ha van, a régi pontos elemzések is jól használhatók
  - összehasonlító mérések
- *Nyersanyagelterjedési térkép(sorozat)* – pl. Őskori nyersanyagok atlasza www.ace.hu/atlas
- *Nemzetközi együttműködések* - Pl. IGCP-442 („Raw materials of the Neolithic/Aeneolithic polished stone artefacts: their migration paths in Europe” 1999-2002)

Az elmúlt 35 évben jelentős új eredmények

Technológia 1.

Egykori feltételezett nyersanyaglelőhelyek, bányák

- pl. Mecsek Szamarhegy, Železný Brod
(Krkonoše-Jizera Kristályos Egység)

- megfelelő kőzet kiválasztása (pl hanghatás: csengő hang → nincs repedés)
- méret, formák durva kialakítása ütőkővel

Egykori műhelyek – pl. Aszód, Zengővárkony

- végső forma kialakítása
  - Csiszolás-polírozás → végső forma kialakítása külön a testet, külön a vágó (ütő) felületet - csiszolókövek (egyre finomabb szemcsés homokkő-aleurolit)
  - Nyéllyuk kialakítás (ha van) – nád/bodza+nedves homok; kezdés problémás
  - Fűrészelés – falap+nedves homok

Másodlagos átalakítás – használat közbeni elkopott, eltört eszközök

- gyakori az eszköz funkcióváltása
- méret csökken

„Félkész” kőeszközök fonolitból – Szamarhegy, Mecsek

Fűrészelés nyom – Mihálydy gyűjtemény

Etnoarcheológiai megfigyelések; pl. Bíró Lajos, Antoni Judit, P. Pétrequin – Új Guinea, Melanézia, Polinézia

Technológia 2.

Antoni J: A sziklától a kőbaltáig az erdőtől a sivatagig – c. kiállítás

Vizsgálati módszerek – összefoglaló

(részletesen ld. korábban)

1) Általános áttekintés a teljes kőzetanyagról roncsolásmentes, olcsó, egyszerű módszerekkel

- makroszkópos petrográfia (+sztereomikroszkóp)
- mágneses szuszceptibilitás, sűrűségmérés stb.

Eredmény: elsődleges kőzetnév, elsődleges csoportosítás

2) Kiválasztott, reprezentatív mintasorozaton részletesebb, műszeres vizsgálatok; ép eszközök: roncsolásmentes (esetleg fúrással mintavétel → ha restaurálható); törött eszközökből lehet roncsolásos is

- Polarizációs mikroszkópos petrográfia
- SEM-EDX
- Kémiai elemzések: PGAA (roncsolásmentes), XRF (roncsolásos vagy roncsolásmentes, NAA, ICP-OES+ICP-MS (roncsolásos, LA-ICP-MS (gyakorlatilag roncsolásmentes is lehet)
- XRD (roncsolásos, de létezik roncsolásmentes is)
- Egyéb vizsgálatok (közettípustól függően)

Eddigi/folyamatban levő archeometriai feldolgozás

A csiszolt kőeszközök legfontosabb nyersanyag típusai

„Zöldpala”: zöld és palás:
**Kontakt metabázit – zöldpala –
amfibolit**

Kontakt metabázit kőeszköz – petrográfia, MS

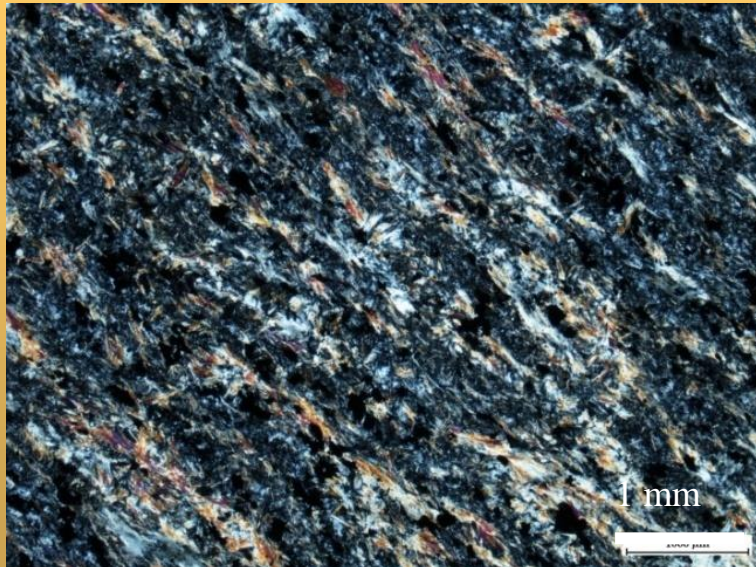
1. típus

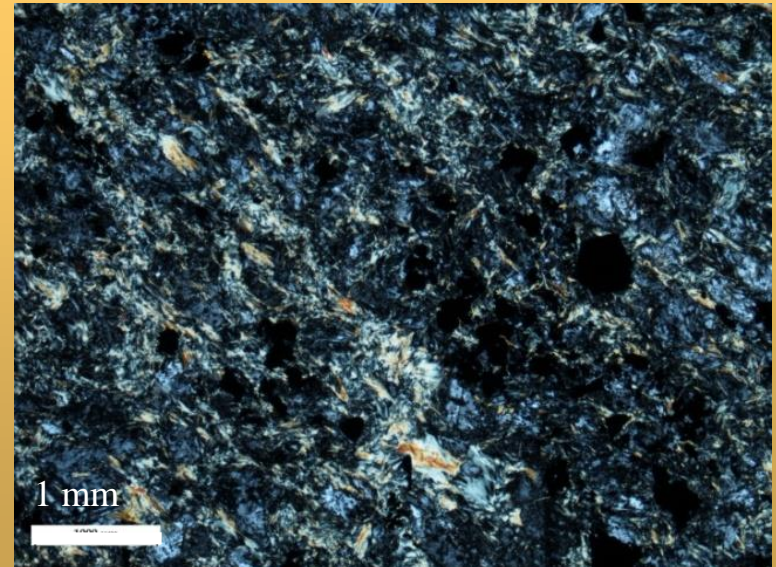
2. típus

MS: kicsi: $<1 \times 10^{-3}$ SI

MS: nagy: $>10 \times 10^{-3}$ SI

Kontakt metabázit kőeszköz – petrográfia, MS

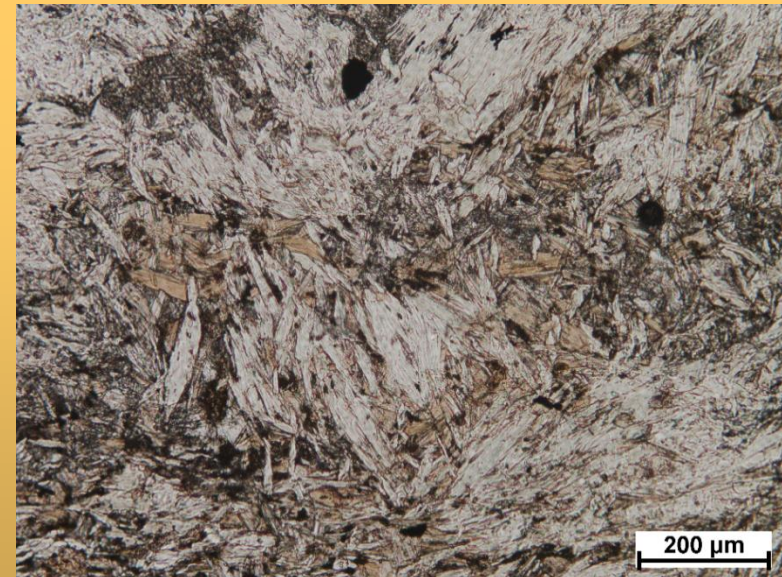
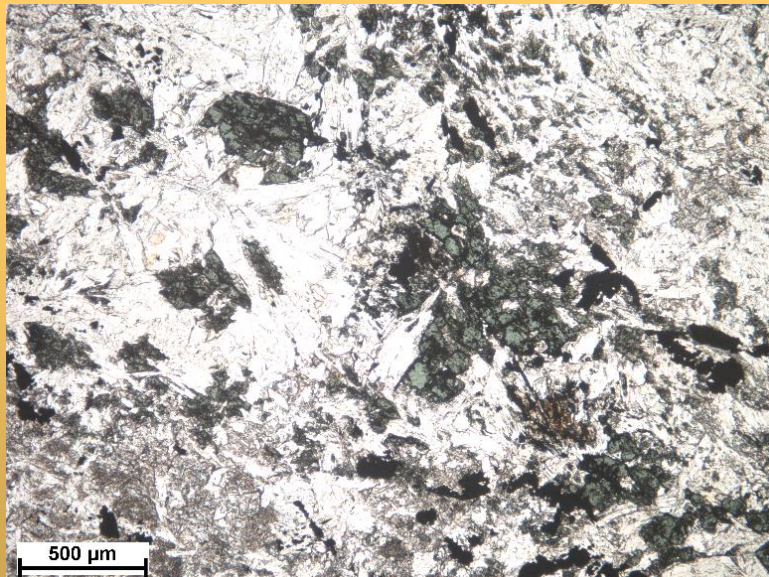
3. típus

4. típus

MS: kicsi: $<1,2 \times 10^{-3}$ SI

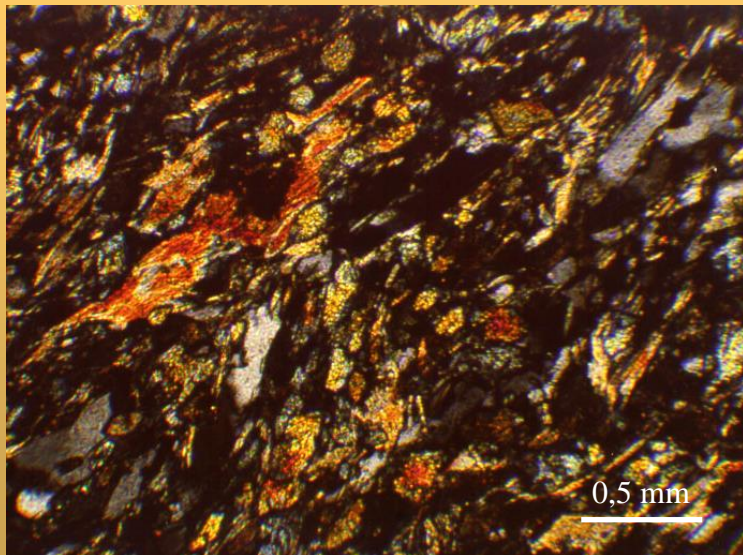
Zöldpala, zöldpala-amfibolit átmenet - kőeszköz

több típus: *MS*: általában kicsi: $<1 \times 10^{-3}$ SI

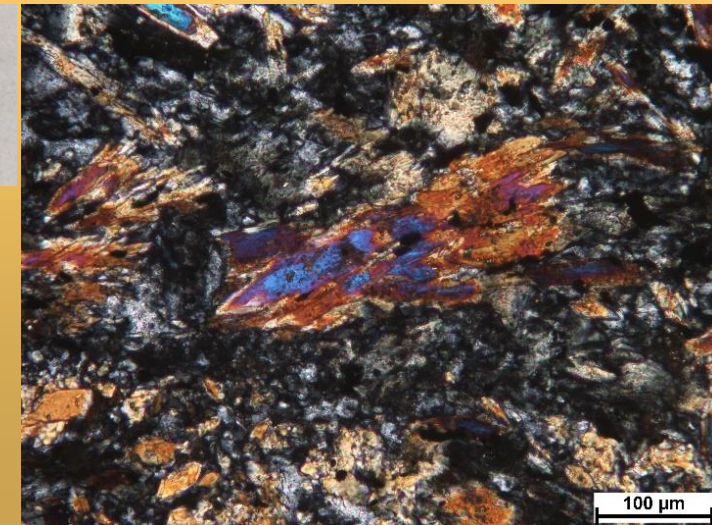
zöldpala

zöldpala

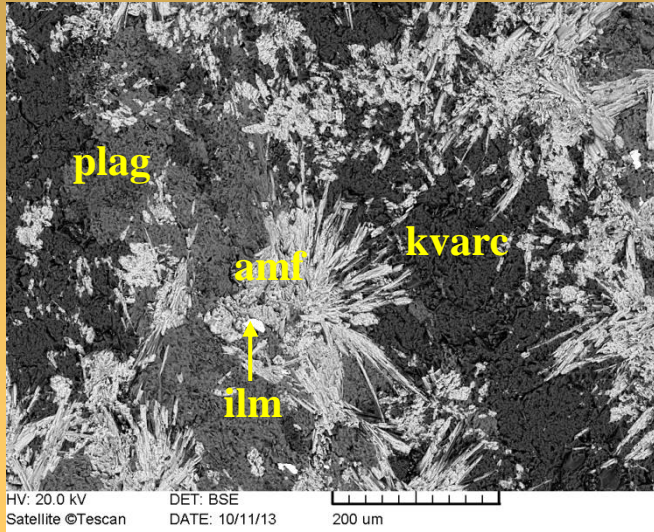

**zöldpala -
amfibolit**

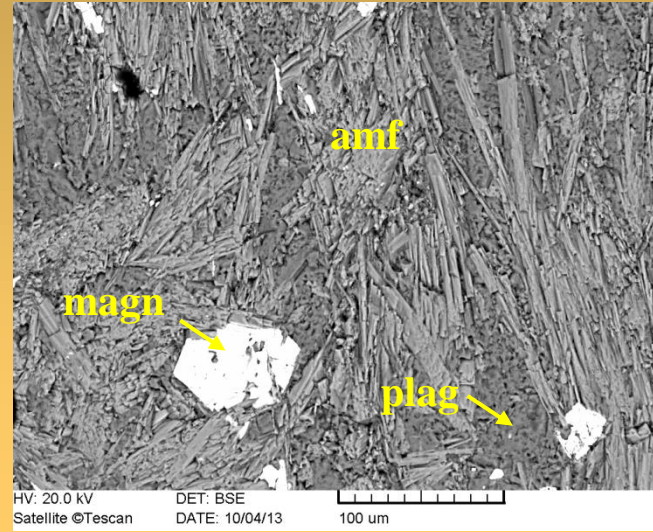

Kontakt metabázit – zöldpala – zöldpala-amfibolit

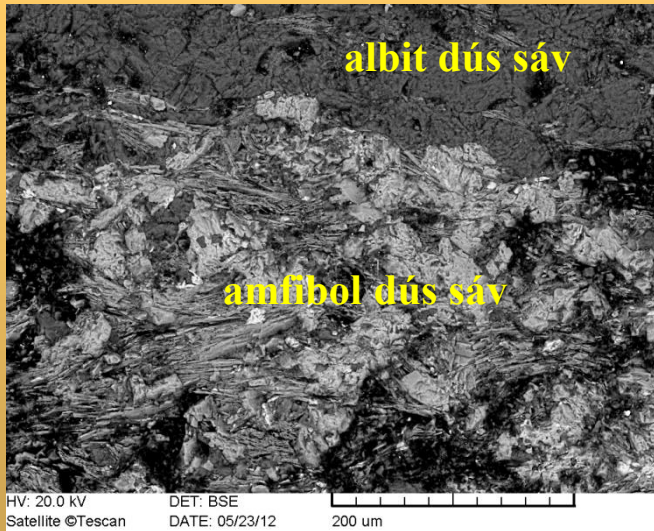
Roncsolásmentes SEM-EDX:

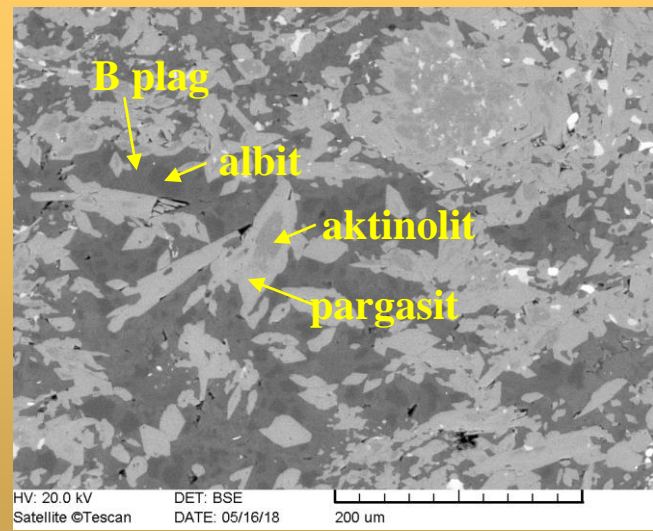
Kontakt metabázit – 1. (Železný Brod) típus

Kontakt metabázit – 2. (Želešice) típus

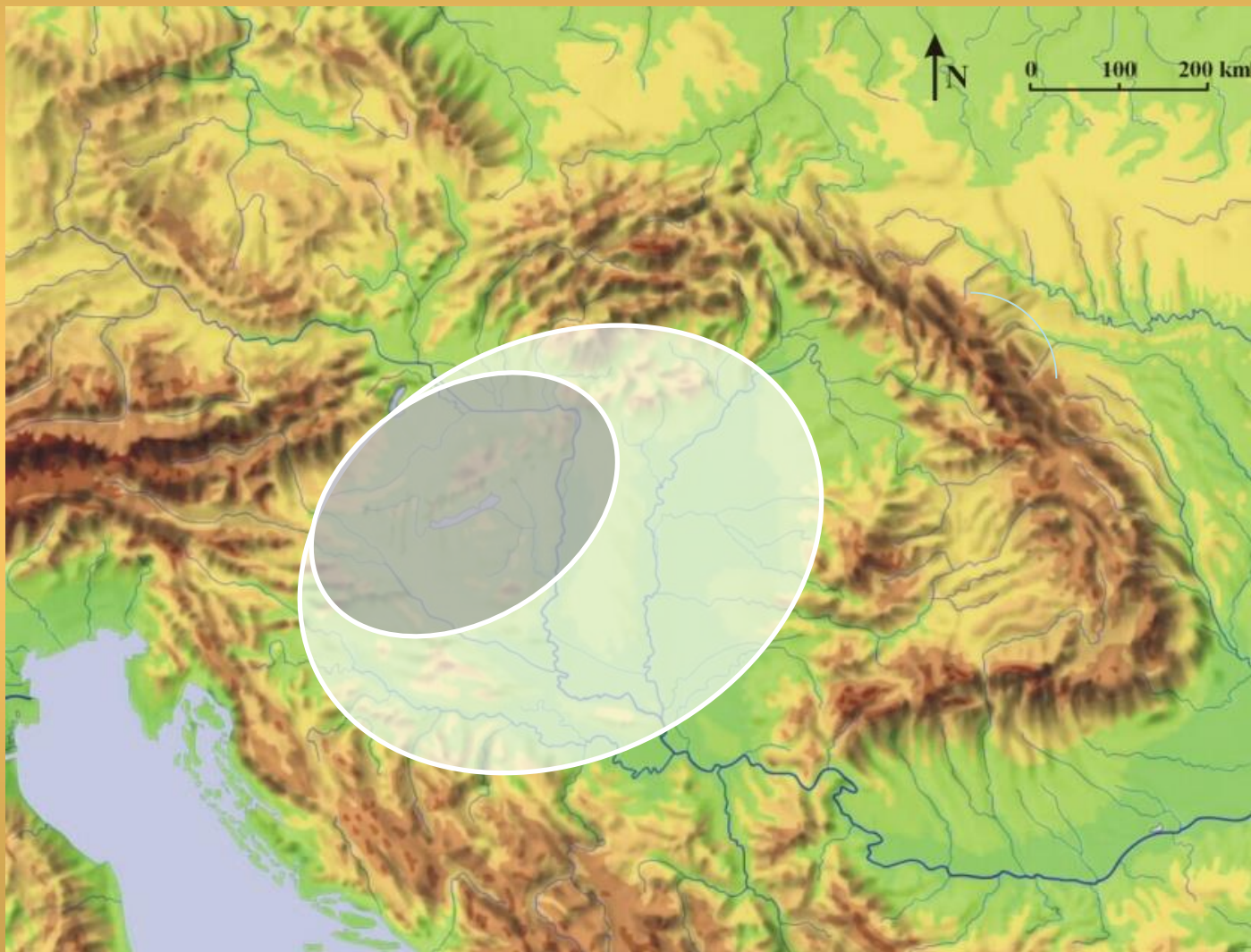
Zöldpala – Felsőcsatár típus

Zöldpala - amfibolit – ? eredet

Kontakt metabázit, zöldpala, amfibolit – kőszközők előfordulása

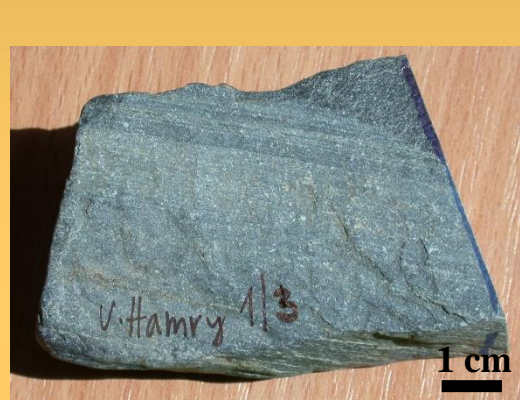
- Egész Kárpát-medencében előfordul; mennyisége ÉNy felé növekszik; jelentős mennyiségben az É-Dunántúlon.

Terepi előfordulások - amit ismerünk: kontakt metabázit

Cseh-masszívum két területéről ismert - Prichystal (2000, 2013); Šida & Kachlik (2009); Buriánek (2005):

Krkonoše-Jizera Kristályos Egység (Železný Brod)

MS: kicsi

**Paleozós gránit és zöldpala
fáciesű metabázit kontaktusán**

Želešice

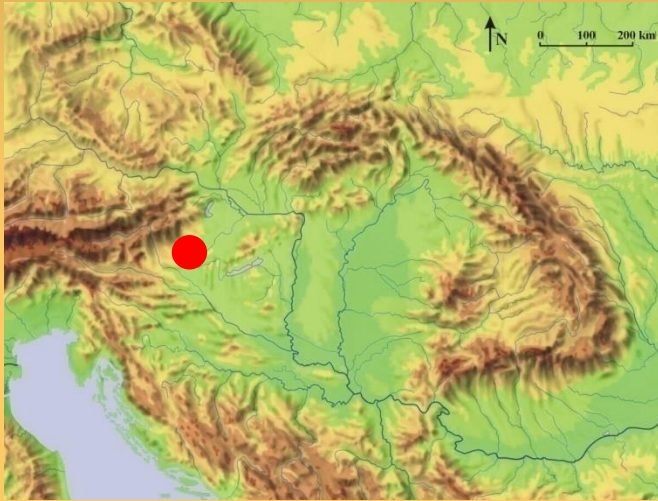
MS: nagy

**Gránit és proterozós amfibolit
fáciesű metabázit kontaktusán,
amelyet variszkuszi zöldpala
fáciesű metamorfózis követett.**

Terepi előfordulás - amit ismerünk: zöldpala – Felsőcsatár

Egykori Pennini-óceán (mezozós) óceáni aljzatát alkotó bázisos kőzeteinek kisfokú metamorfózisával:

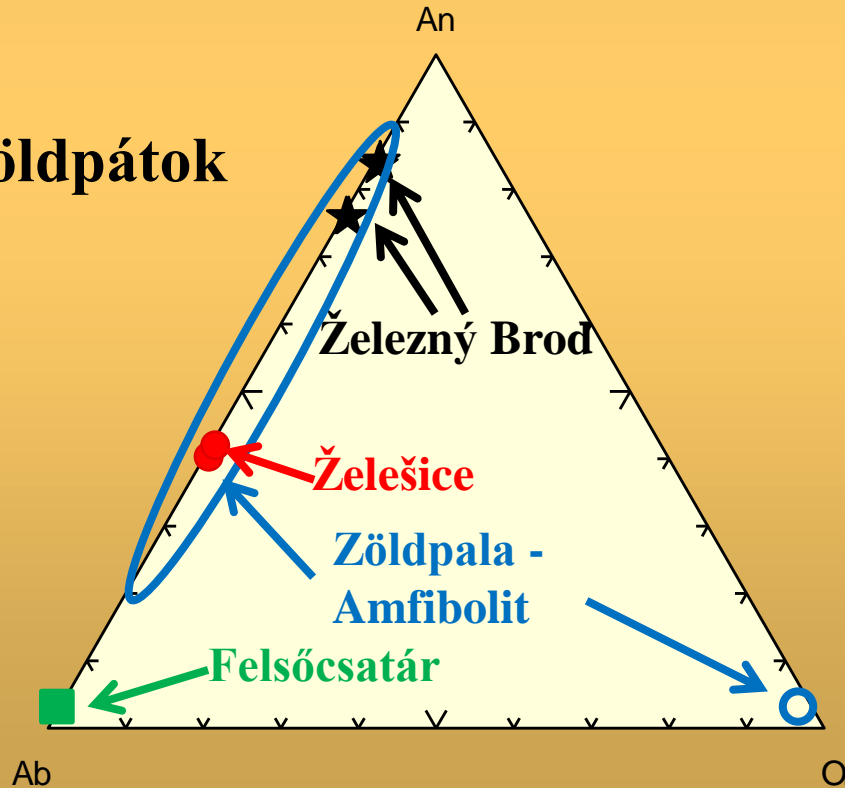

Kontakt metabázit – zöldpala – amfibolit

Roncsolásmentes SEM-EDX: szövet + ásványos összetétel + ásványkémia együtt

- Zöldpala (**Felsőcsatár**): jól azonosítható: albit , aktinolit, (epidot, klorit)
- A kontakt metabázitok (**Železný Brod, Želešice**): szövete egymáshoz nagyon hasonló, a plagioklász alapján elkülöníthető, az amfibolok típusa csak részben hasonló
- **Zöldpala-amfibolit**: változatos - ásványkémia + ásványok szöveti helyzet alapján típusok elkülöníthetők

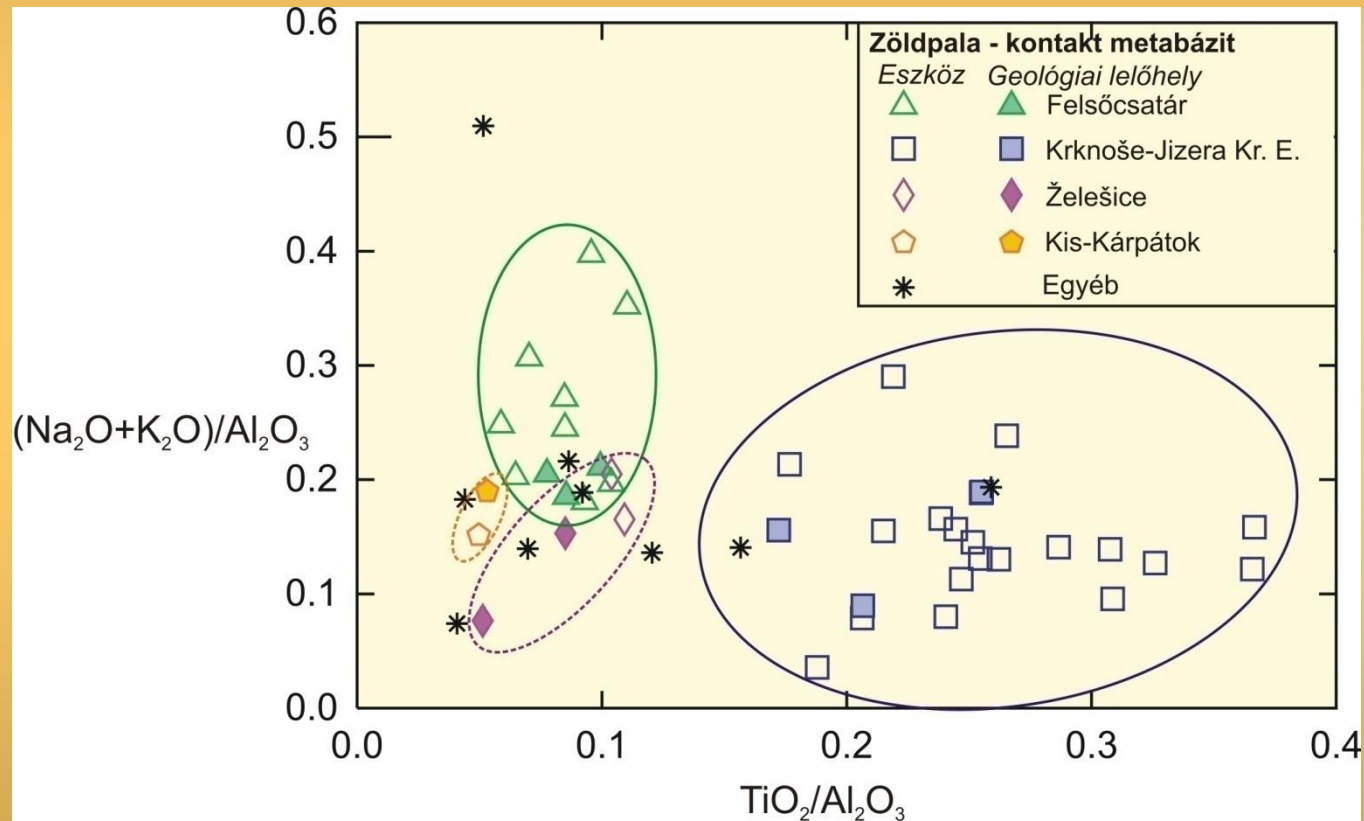
példa: földpátok

kontakt metabázit - zöldpala – amfibolit

PGAA – kémiai összetétel:

Felsőcsatár és Cseh-masszívum (Krkonose-Jizera (Železný Brod) valamint Želešice) egymástól elkülöníthető.

A „zöldpalák” elkülönítéséhez több módszer kombinációja szükséges

Bazalt

Dolerit–metadolerit – metagabbro

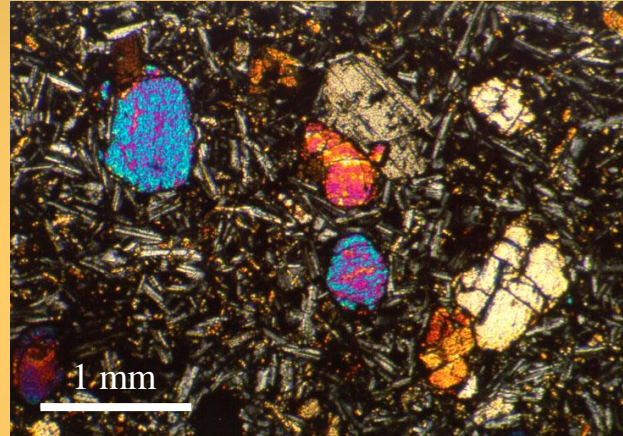
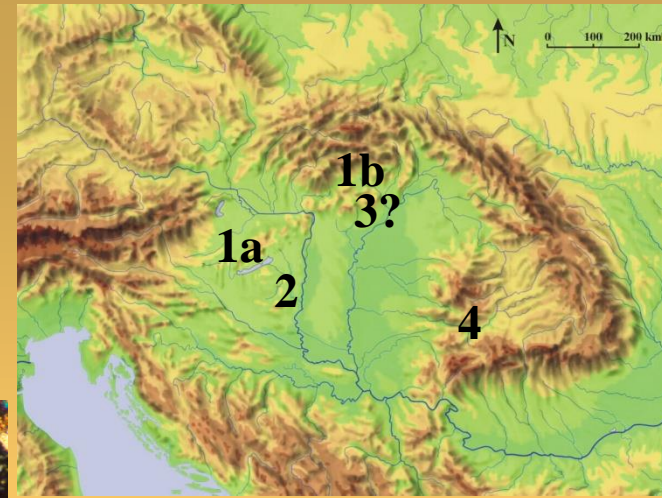
Alkáli gabbro-tefrit-fonolit

Bazalt

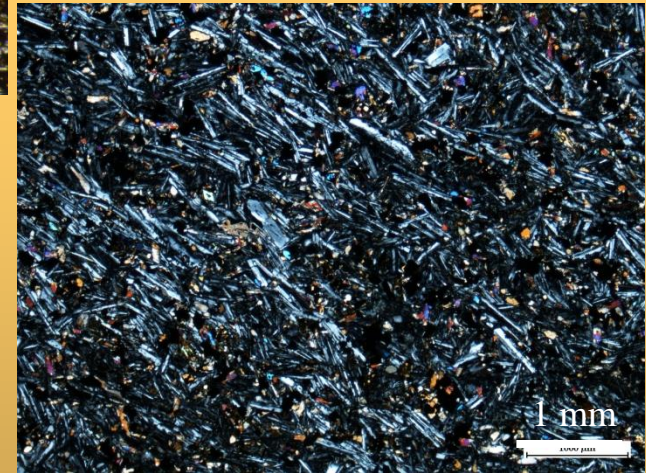
Egész Kárpát-medencében gyakori használati eszköz

Típusok és nyersanyaglelőhelyek → elterjedés

1, *Plio-, pleisztocén*: Kisalföld és Balatonfelvidék (1a),
Karancs-Medves (1b) → Dunántúl, É-Magyarország

2, *Alsó kréta*: Mecsek →
Dél-Magyarország
(Dunántúl, Tiszántúl)

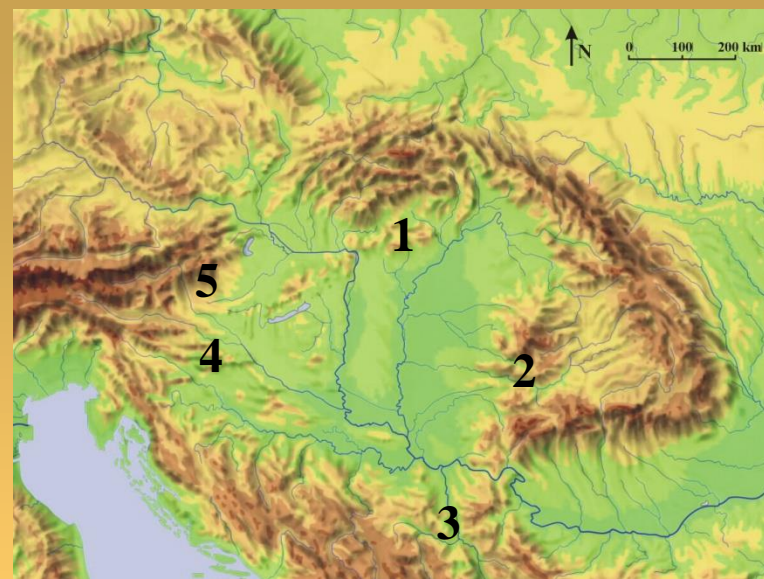
3, *Jura*: Szarvaskő? (feltételezés - ha igen csak helyi → É-Magyarország)

4, *Jura*: Maros völgye - ofiolit öv? (erősen valószínűsíthető)

Dolerit-metadolerit, metagabbró

Sok helyen, változatos, Tiszántúl, É-Magyarország: jelentős (metadolerit), Dunántúl: kevés (metagabbró)

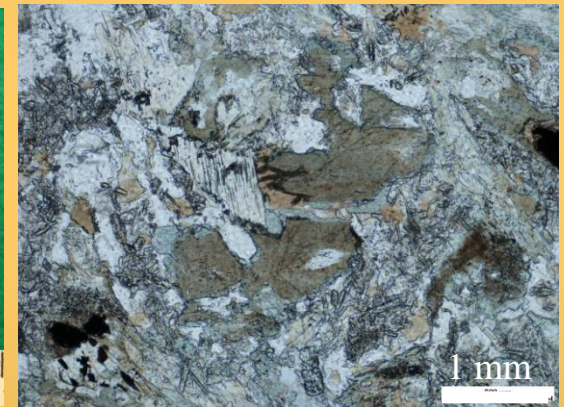
Munkaeszköz, néha szimbolikus

Feltételezett nyersanyaglelőhelyek:

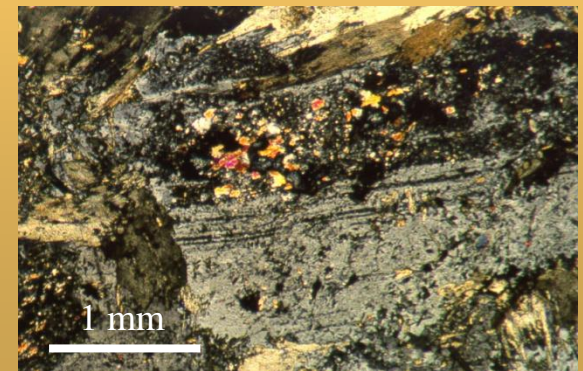
Dolerit-metadolerit

- 1, Szarvaskő és környéke
- 2, Maros völgye
- 3, Vardar-öv
- 4, Medvednica?

Metagabbró

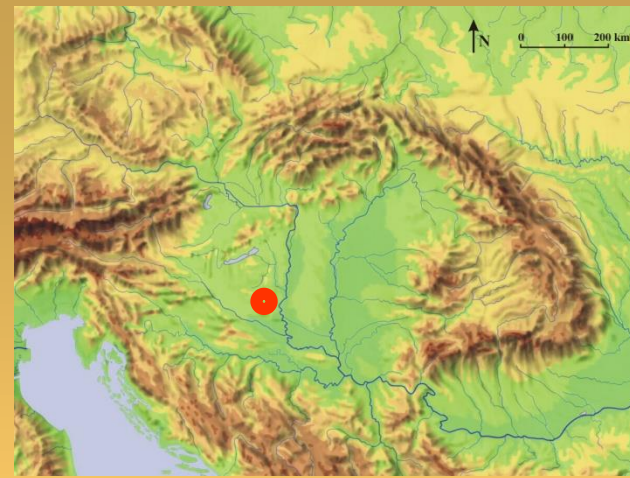
- 5, K-Alpok - Penninikum

Alkáli bazalt, dolerit, mikrogabbró – tefrit - fonolit

Dél-Dunántúlon és Dél-
Tiszántúlon elsősorban – helyi
és regionális
Nyersanyaglelőhely: Mecsek;
fonolit (pontoszerű elterjedés):
Szamárhegy és Hosszúhetény
– *Kövestető*)

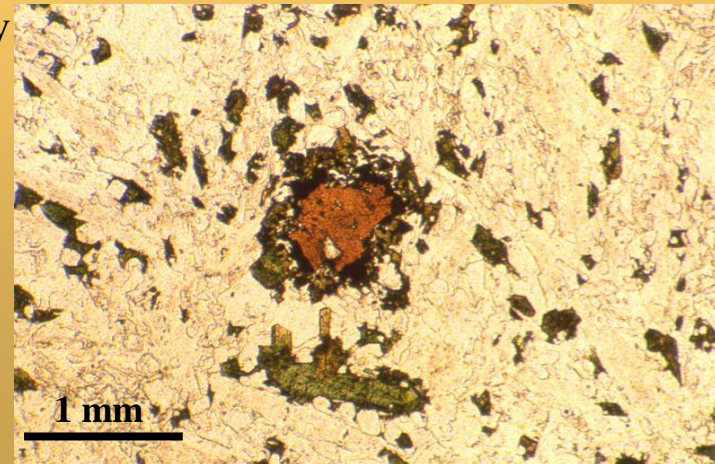
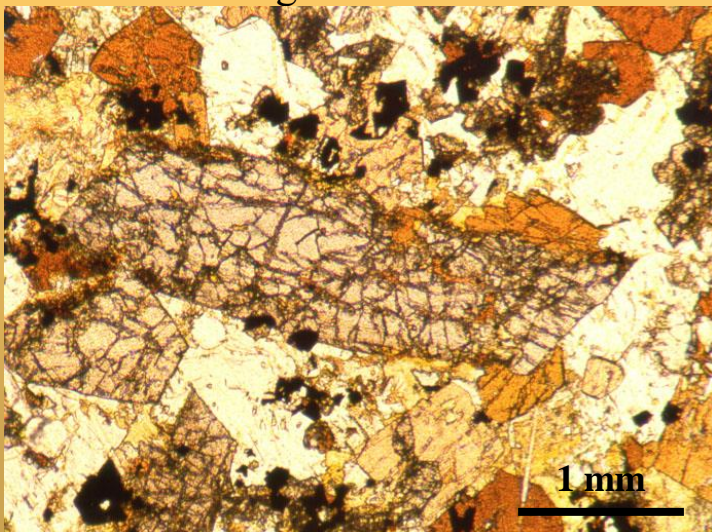
Jól azonosíthatók!

alkáli mikrogabbró

Fonolit
(Szamárhegy
típus)

Alkáli bázisos magmatitok (alsó kréta Mecsek) – 1.

- Típusok: **alkáli bazalt**, **ankaramit** (bazanit, trachibazalt), – vulkáni – lávaközetek; Kisújányai medence középső és nyugati fele (Jánosi-puszta, Hamvas-völgy)

Nagyméretű; MS: $\sim 8 - 25 \times 10^{-3}$ SI

Porfirmentes alkáli bazalt

Kevésporfiros alkáli bazalt

Sokporfiros alkáli bazalt

Nagyporfiros alkáli bazalt (ankaramit)

Alkáli bázisos magmatitok (alsó kréta Mecsek) – 2a

- Na-sorozat: **Na-bazanit, fonotefrit, tefrifonolit, fonolit** szubvulkáni és telér → **alkáli dolerit, alkáli mikrogabbró**; Kövestető és Somlyó-Szamárhegy (Mázai-völgy) szubvulkáni test + radiális telérek, + alárendelten: Sás-völgy

nagyméretű, MS: $\sim 8 - 20 \times 10^{-3}$ SI

Alkáli bázisos magmatitok (alsó kréta Mecsek) – 2b

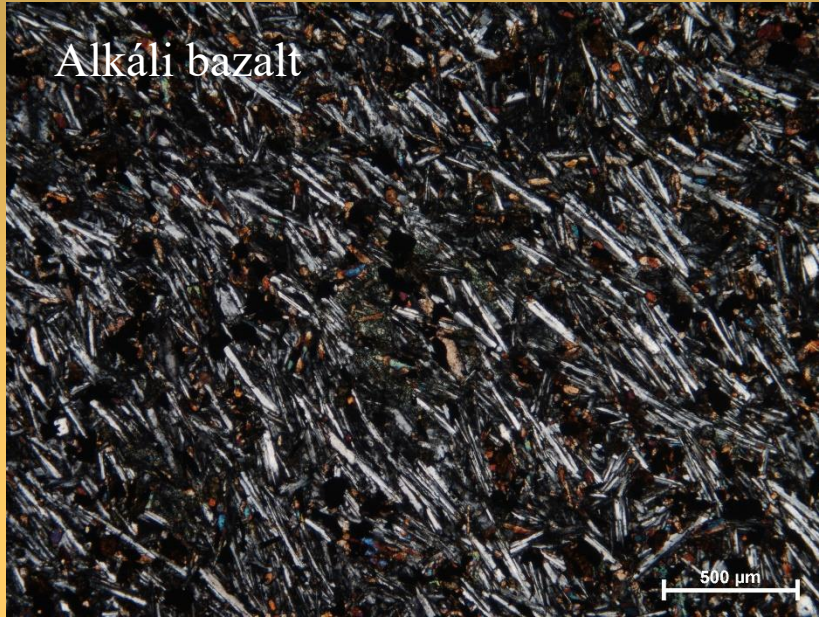
- Na-sorozat: **Na-bazanit, fonotefrit, tefrifonolit, fonolit** szubvulkáni és telér; Kövestető és Somlyó-Szamarhegy (Mázai-völgy) szubvulkáni test + radiális telérek, + alárendelten: Sás-völgy

Nagyméretű, MS: ~1-1,5, ill. $10^{-24} \times 10^{-3}$ SI

Alkáli bázisos magmatitok - vékonycsiszolat

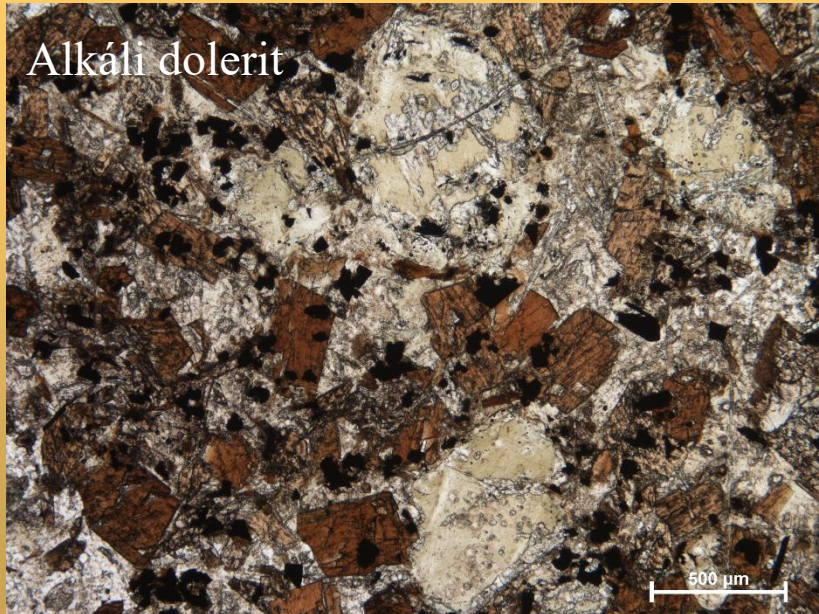
Alkáli bazalt

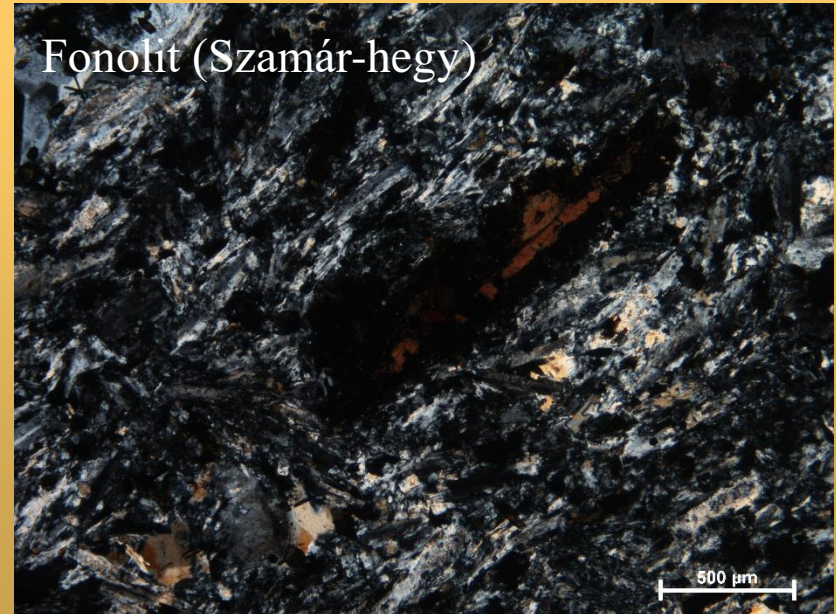
Alkáli bazalt

Alkáli dolerit

Fonolit (Szamár-hegy)

Mész-szilikát szaruszirt (hornfels)

Hornfels kőeszközök – megjelenés

- Finomszemcsés kontakt kőzetek → nagyon alkalmasak csiszolt kőeszköz nyersanyagának
- Körös kultúrától előfordul
- Használati eszköz és szimbolikus balták (halványzöld, áttetsző)
- Elsősorban lapos vésőbalta, kaptafa alakú balta

Petrográfia – makroszkópos; MS

Nagyon finomszemcsés, tömött, masszív, rugalmas

Szín: halvány zöldtől a közészürkéig folyamatos átmenet

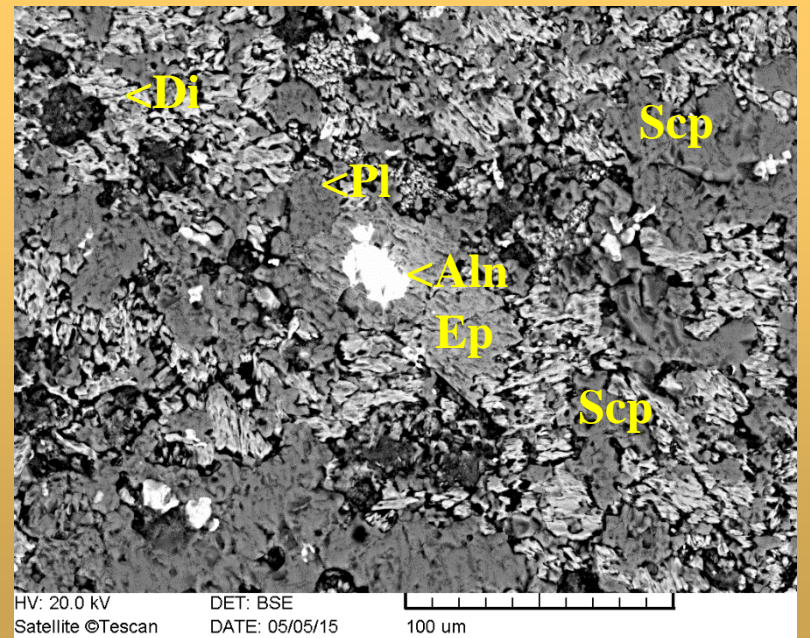
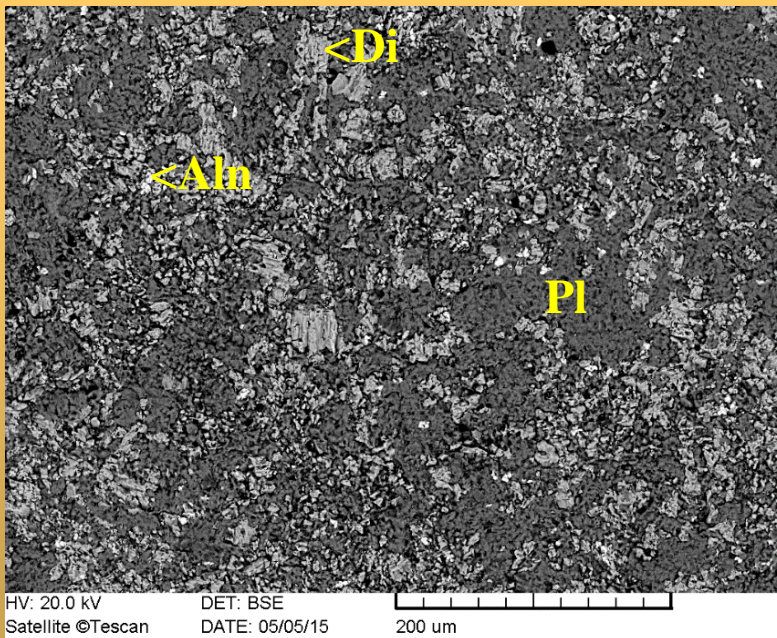
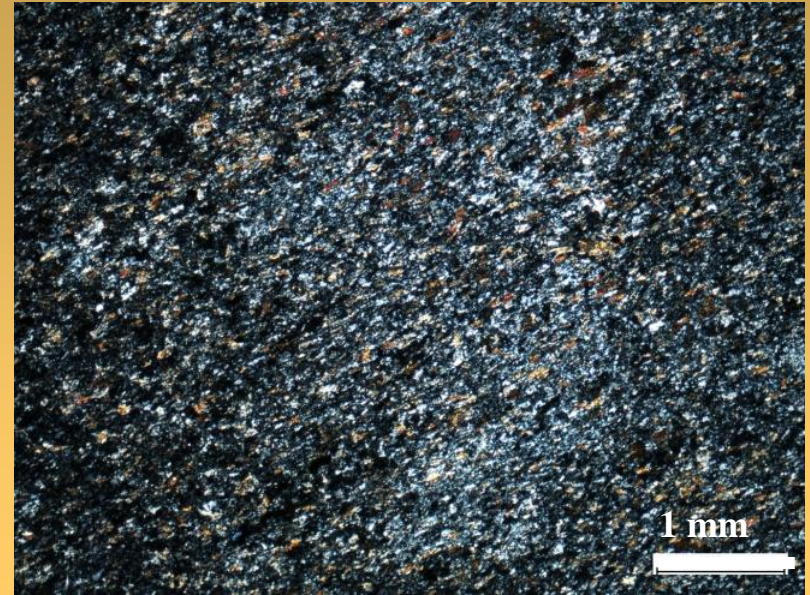
Mágneses szuszceptibilitás:

- Kőeszköz viszonylag szűk, jellemzően $0,2-0,4 \times 10^{-3}$ SI

Petrográfia – kőeszköz mikroszkópos és SEM-EDX

Jellemzők:

- Nagyon finomszemcsés; szorosan összekapcsolódó szemcsék; nem, vagy csak gyengén sávos
- Ásványos összetevők: **diopszid**, **bázisos plagioklász**, +/- káliföldpát, +/- szkapolit, +/- biotit, akcesszóriák (apatit, titanit, cirkon, allanit, +/-pirrhotin, +/-epidot)

Kőszköz - mágneses szuszceptibilitás, kőzetkémia (PGAA)

Mágneses szuszceptibilitás:

- kicsi, és szűk tartományba esik: $0,2-0,4 \times 10^{-3}$ SI

Kémiai összetétel:

- Jelentős **Ca**- és viszonylag jelentős **Al**-tartalom
- Többi elem: viszonylag egyenletes, esetleg kisebb-közepes mértékű ingadozások előfordulnak

elem	tömeg %
SiO ₂	47-54
TiO ₂	0,6-0,8
Al ₂ O ₃	13-16
Fe ₂ O ₃ ^t	4,5-10,0
MnO	0-0,28
MgO	3,6-8,7
CaO	13-23
Na ₂ O	0,5-3,2
K ₂ O	0-5,0
H ₂ O	0,1-1,3

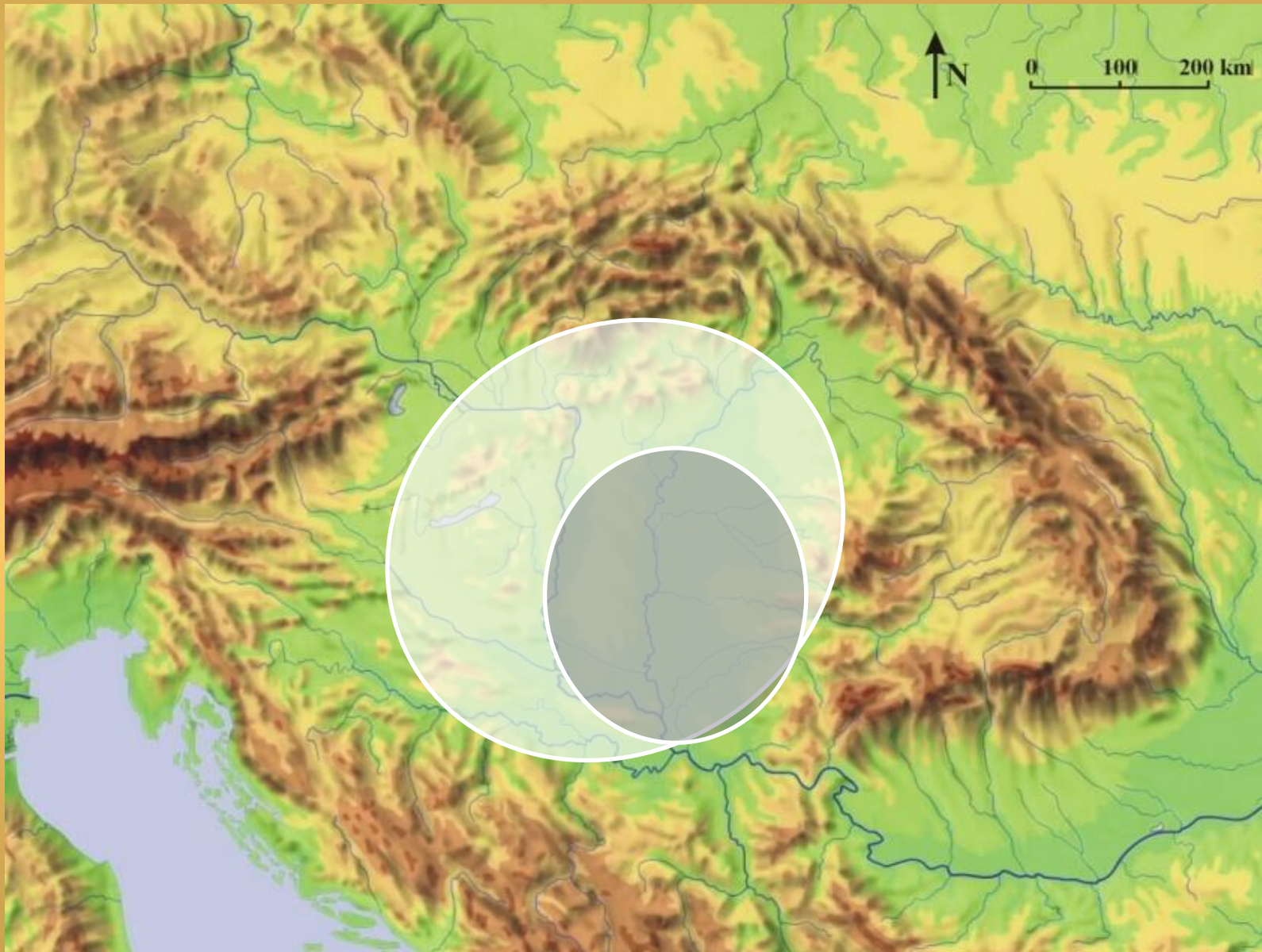
Petrográfia és kémiai összetétel alapján:

→ Nagy hőmérsékletű kontaktus

→ A jelentős Ca- és Al-tartalom alapján meszes, meszes-agyagos (márgás?) mellékkőzet

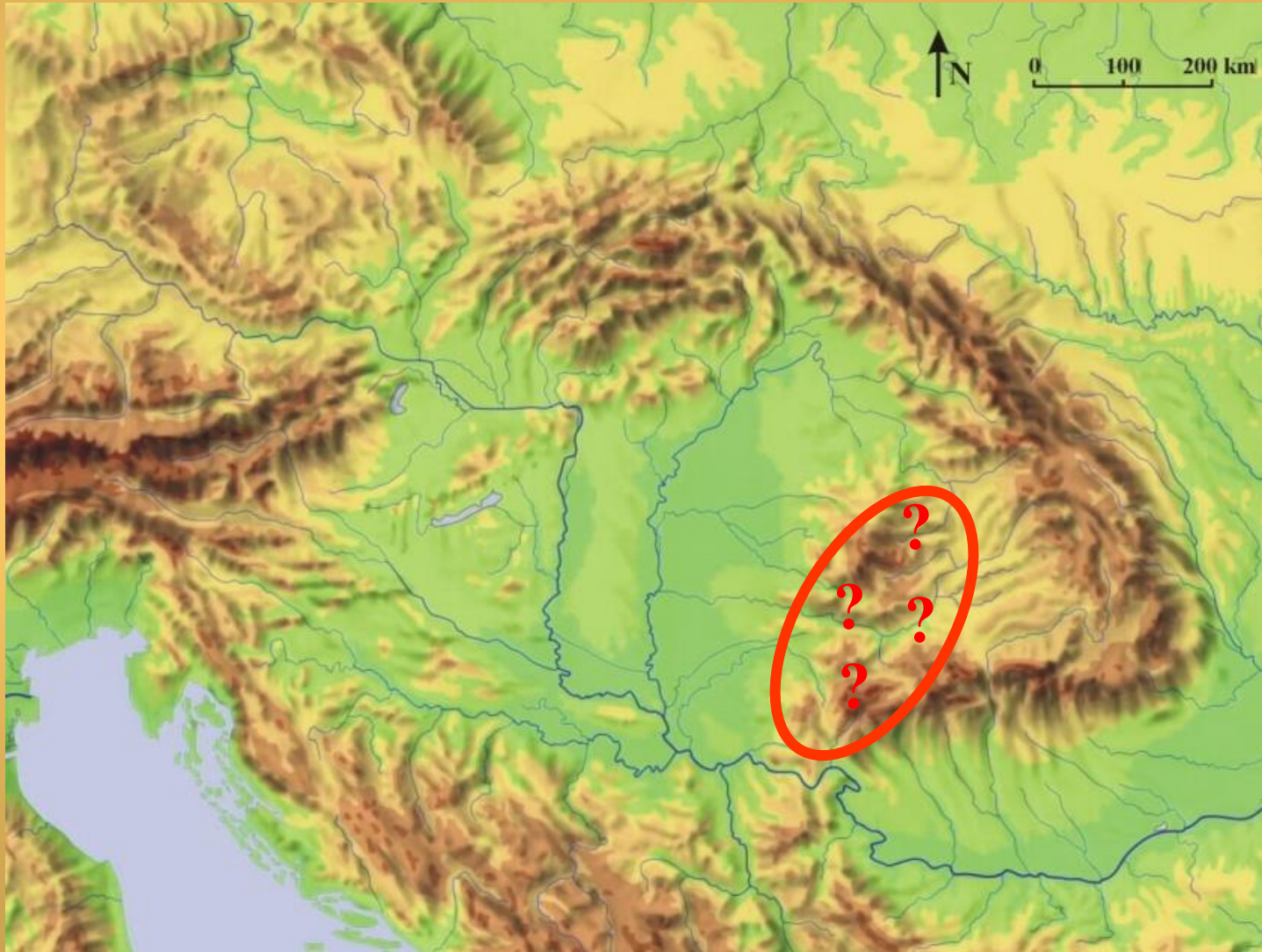
Hornfels kőeszközök – előfordulás

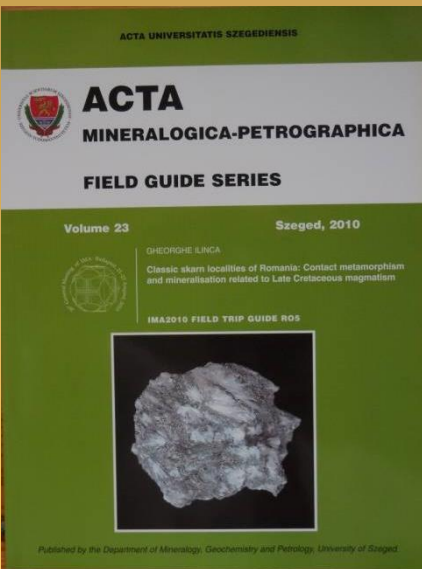
Egész Kárpát-medencében, DK felé növekvő mennyiséggel

Honnan származhat a nyersanyag?

Nyersanyag eredet (feltételezés): DK Kárpátok/Erdélyi khg

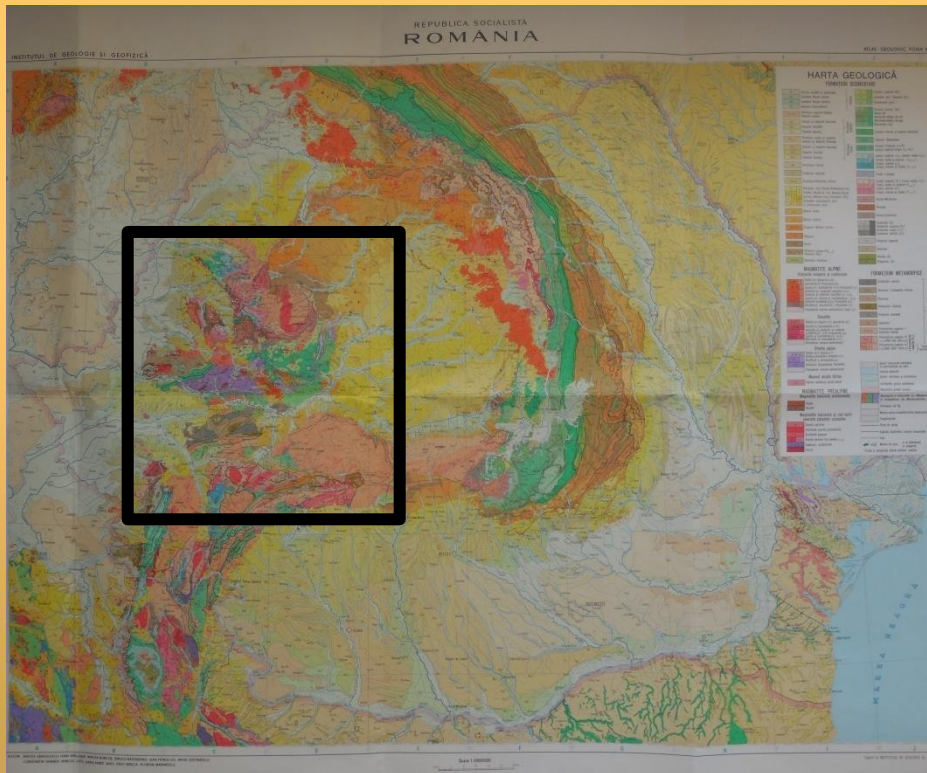

Hornfels, nyersanyag származási hely felderítése – irodalom, geológiai térkép

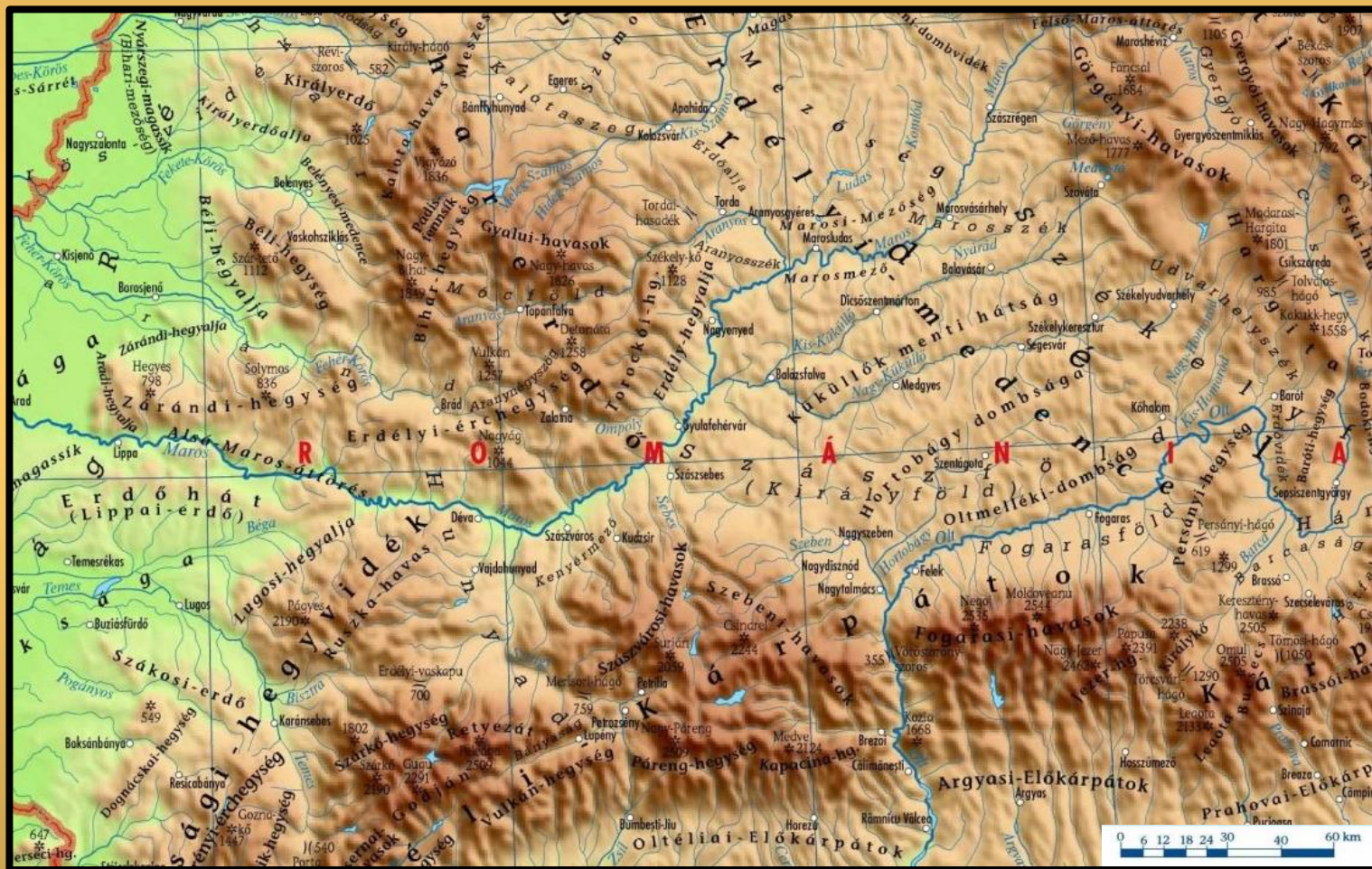
Kontaktusok, kontakt kőzetek – számtalan lehetőség, de az irodalom nem említ hasonló összetételű és szövetű kontakt kőzeteket

Geológiai térkép: számos lehetőség kontakt kőzetek kialakulására

Hornfels nyersanyag származás – terepbejárás stratégiája

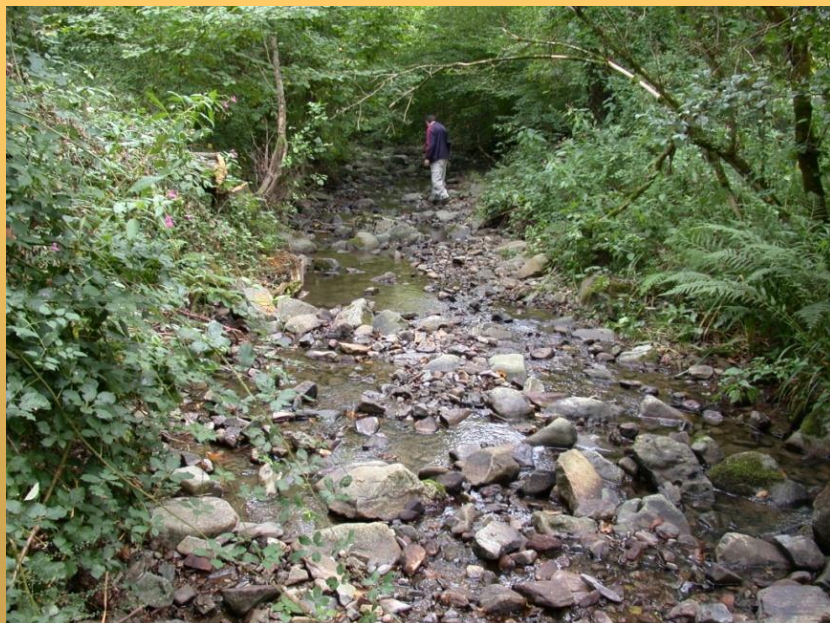
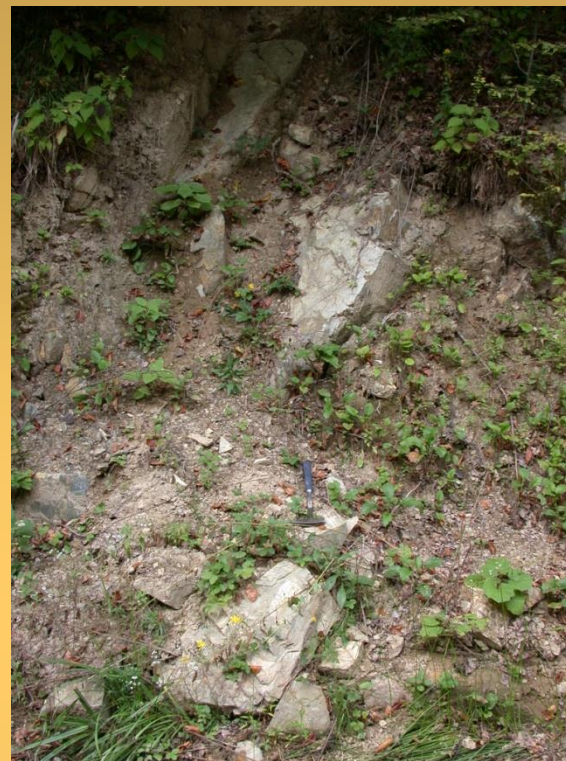
Terepbejárás: először fő folyóvölgyek (Fehér-Körös, Maros, Temes és mellékfolyói – törmelékei, majd a terület leszűkítése

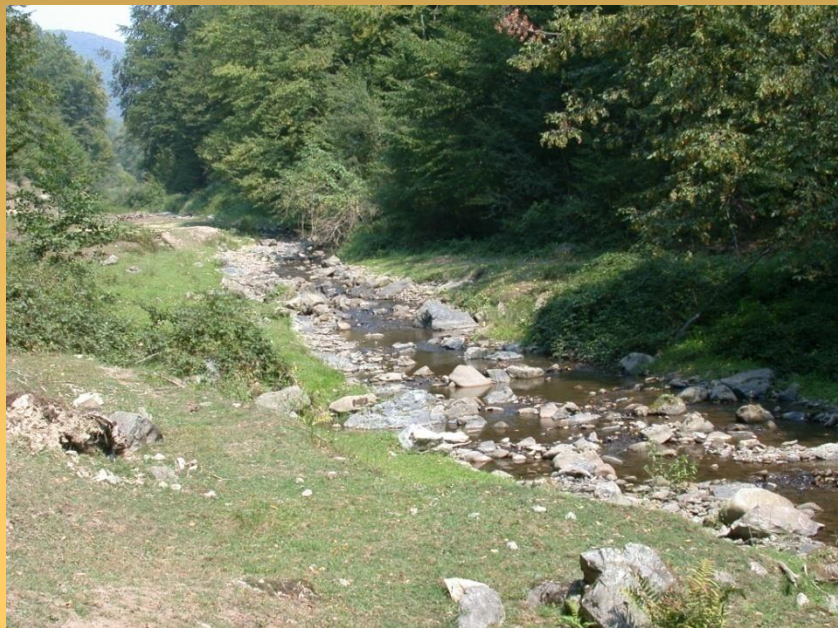
Hornfels kőeszközök nyersanyaga – az első biztató kőzetek: Ruszka havasok Bisztra folyó kavicsanyaga

Terep: Ruszka havasok DNy-i rész: Novákfalva környéke

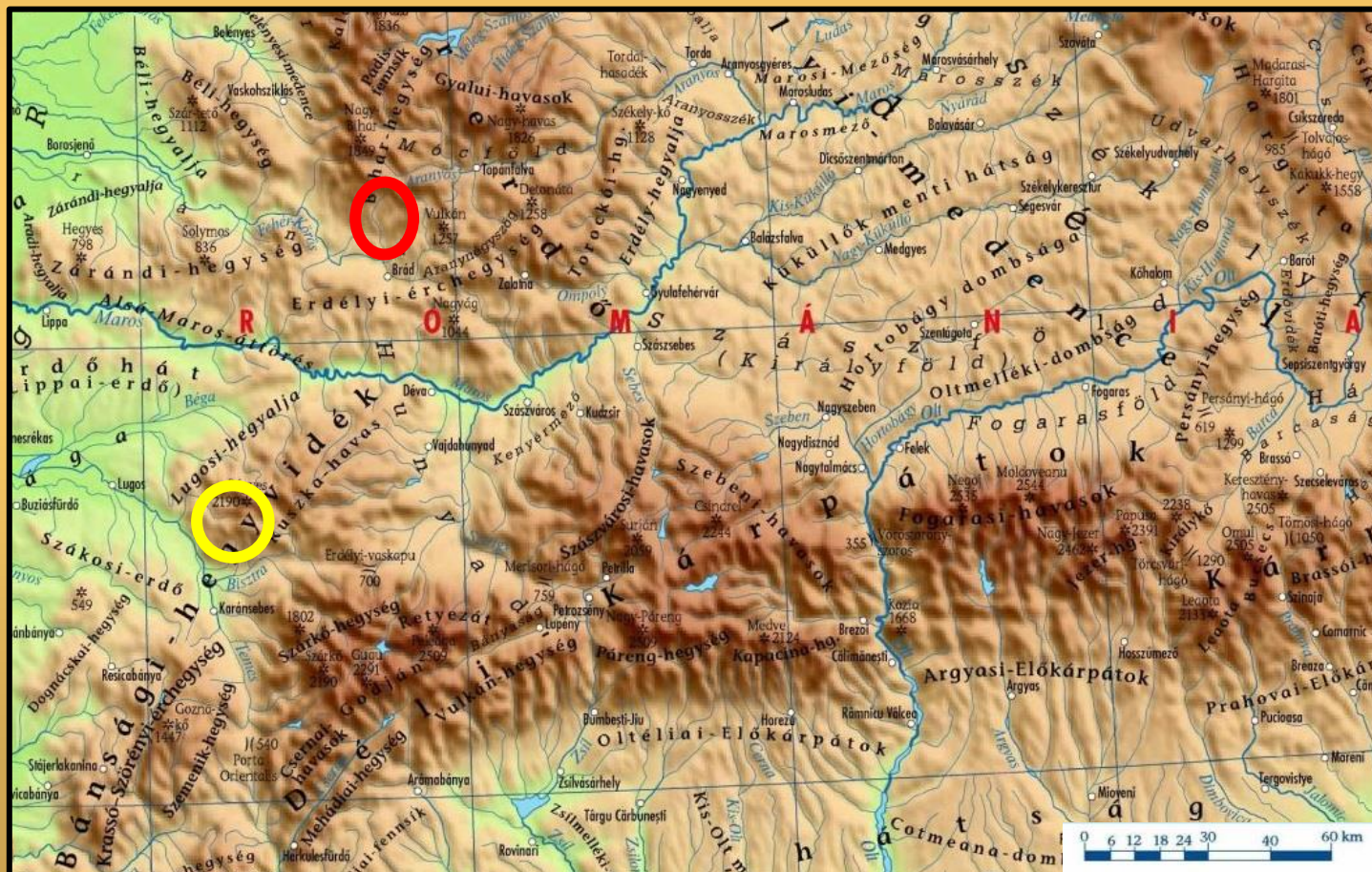
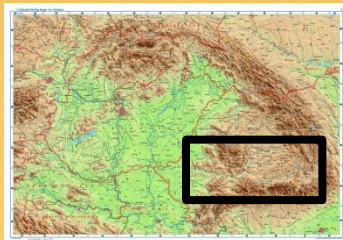
Terep: Erdélyi-khg. déli rész, Obersiától északra

Hornfels kőszeközök – terepbejárás eredménye

Két perspektivikus terület, mindkettő banatit (savanyú szubvulkáni kőzet) testek és Gosau típusú üledékek kontaktusán

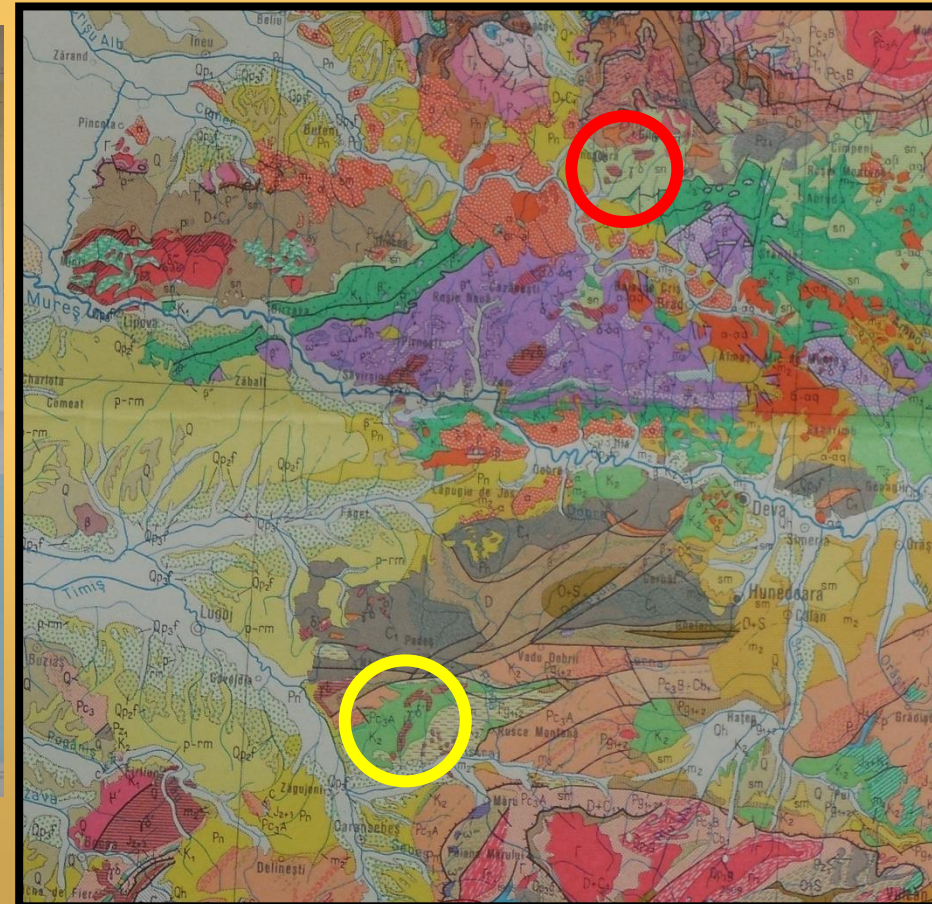
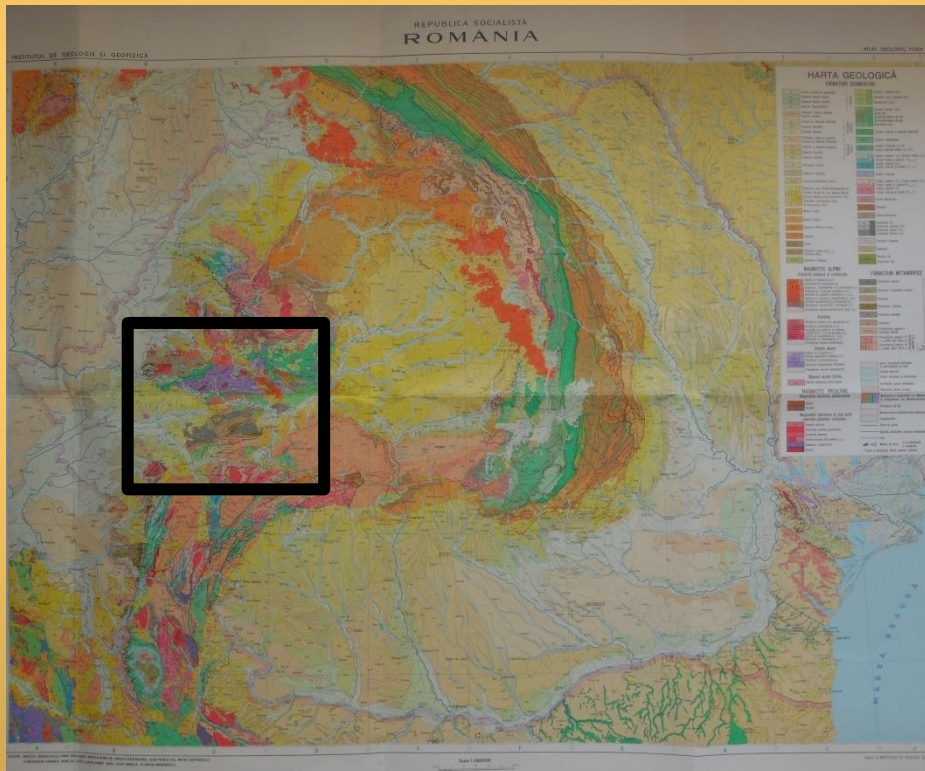
- Ruzska-havasok DNy, Bisztra folyó völgye – Novákfalvától ÉÉNy-ra
- Erdélyi középhegység D-i rész (Fehér-Körös forrásvidéke) – Obersiától É-ra

Hornfels kőeszközök – terepbejárás eredménye

Két perspektivikus terület, mindkettő banatit (savanyú szubvulkáni kőzet) testek és Gosau típusú üledékek kontaktusán

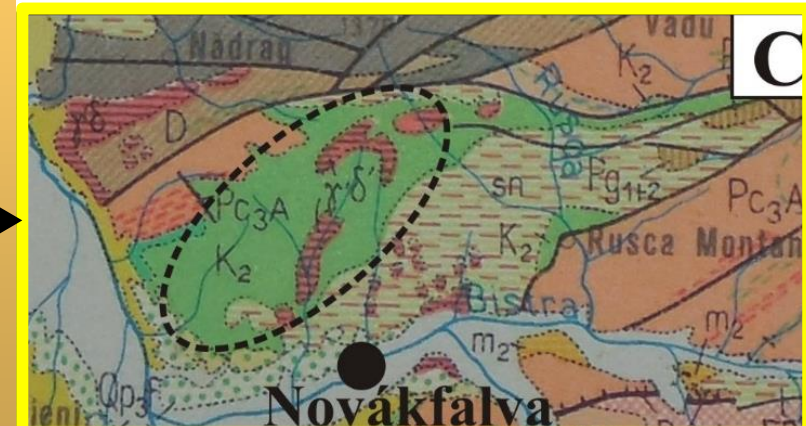
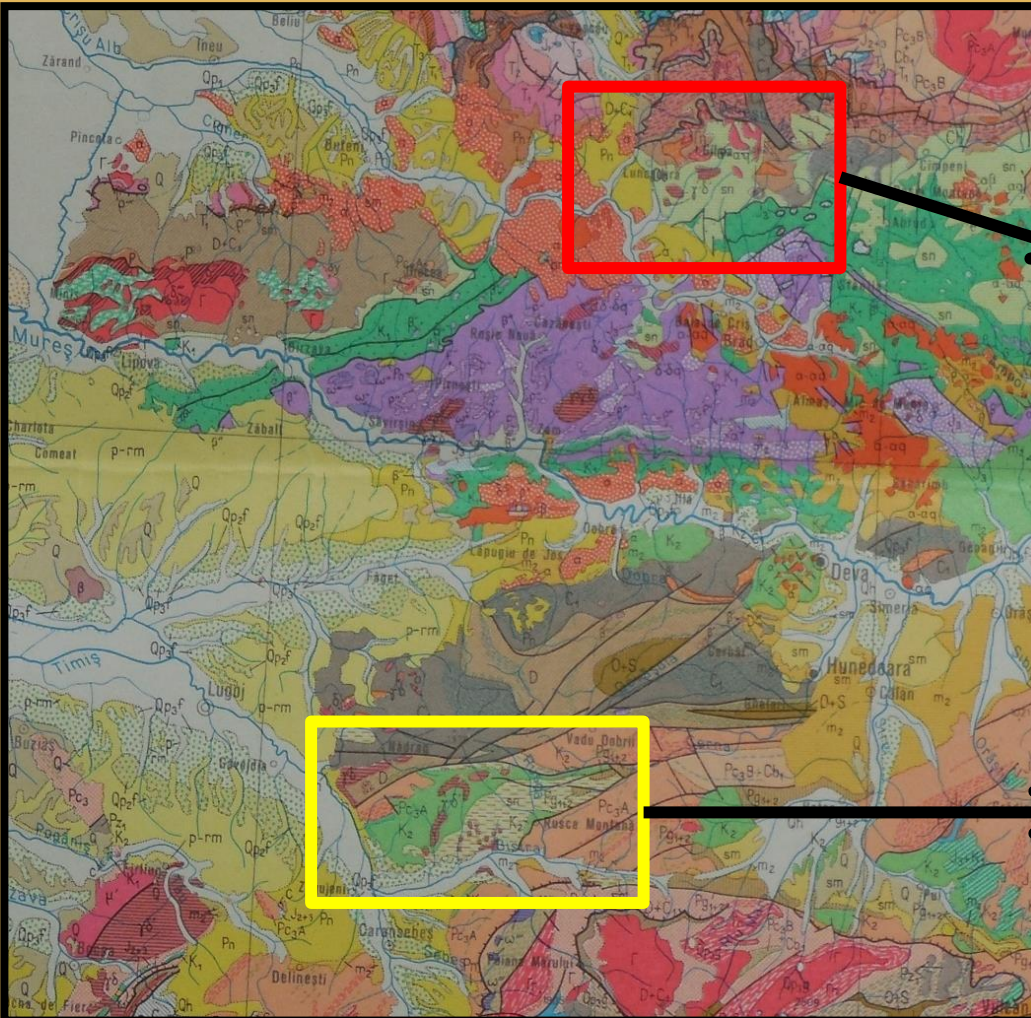
- Ruszka-havasok DNy, Bisztra folyó völgye – Novákváltól ÉÉNy-ra
- Erdélyi középhegység D-i rész (Fehér-Körös forrásvidéke) – Obersiától É-ra

Hornfels – geológiai helyzet

Felső kréta korú banatit intrúziók és Gosau típusú üledékek kontaktusán

- **Ruszka-havasok DNy, Bisztra folyó völgye – Novácfalvától ÉÉNy-ra**
- **Erdélyi középhegység D-i rész (Fehér-Körös forrásvidéke) – Obersiától É-ra**

Mágneses szuszceptibilitás terepi minták-kőeszközök

MS (terepi minták): **$0,2-0,8 \times 10^{-3}$ SI**

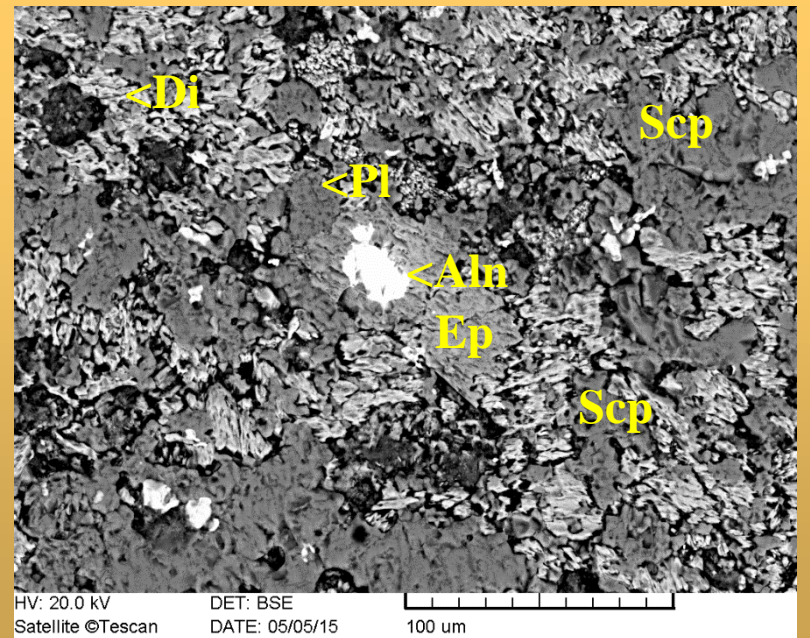
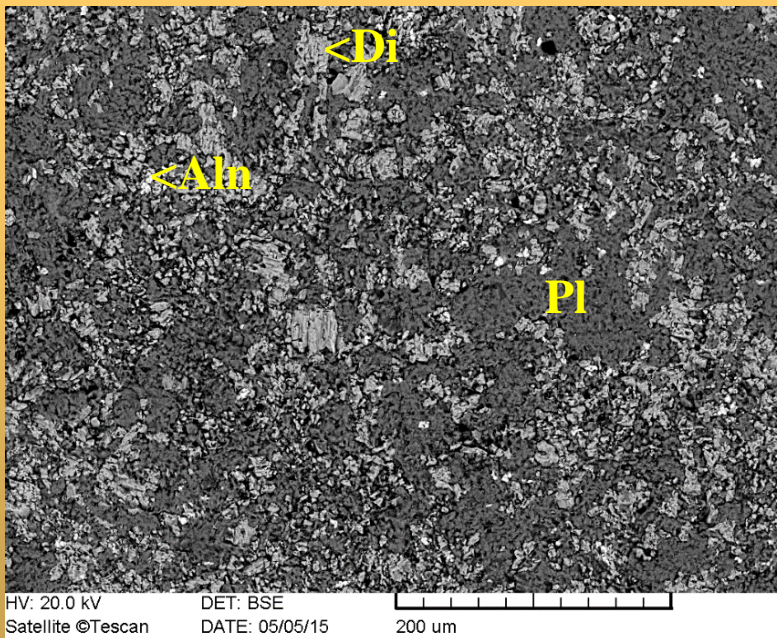
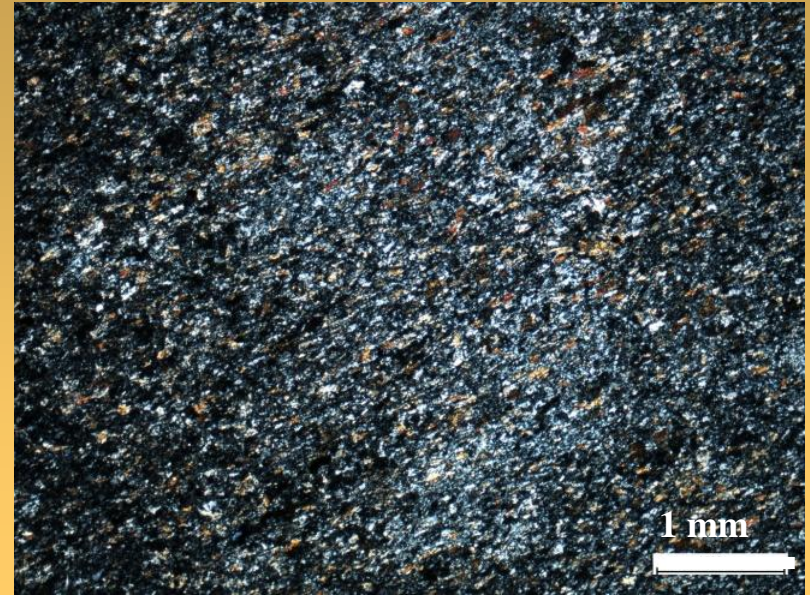
MS (kőeszközök): **$0,2-0,4 \times 10^{-3}$ SI**

A terepi mintáké szélesebb tartomány, de van átfedés

Petrográfia – kőeszköz mikroszkópos és SEM-EDX (emlékeztető)

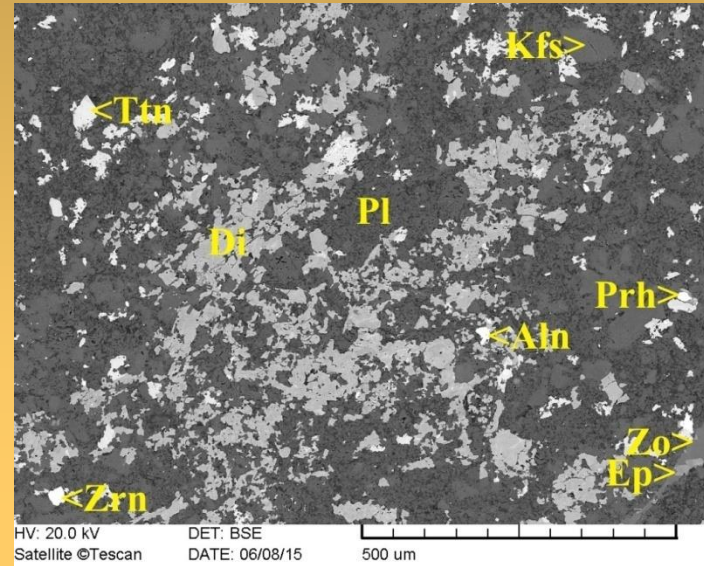
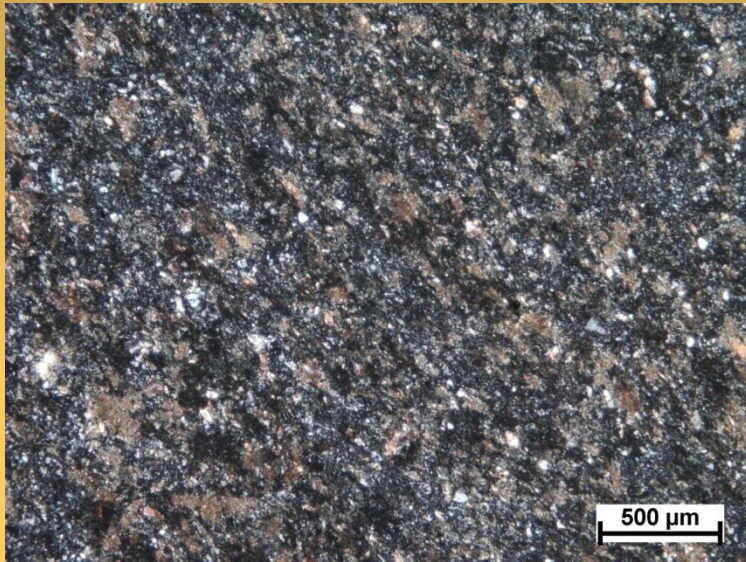
Jellemzők:

- Nagyon finomszemcsés; szorosan összekapcsolódó szemcsék; nem, vagy csak gyengén sávos
- Ásványos összetevők: **diopszid, bázisos plagioklász, +/- káliföldpát, +/- szkapolit, +/- biotit, akcesszóriák (apatit, titanit, cirkon, allanit, +/-pirrhotin, +/-epidot)**

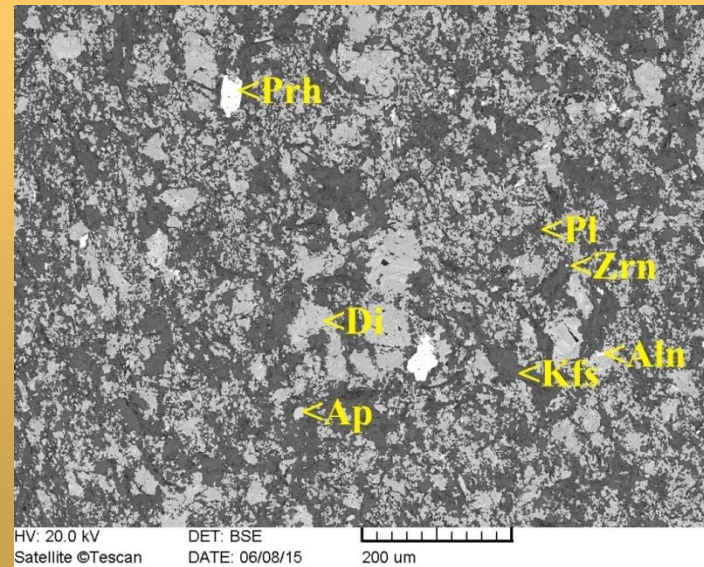
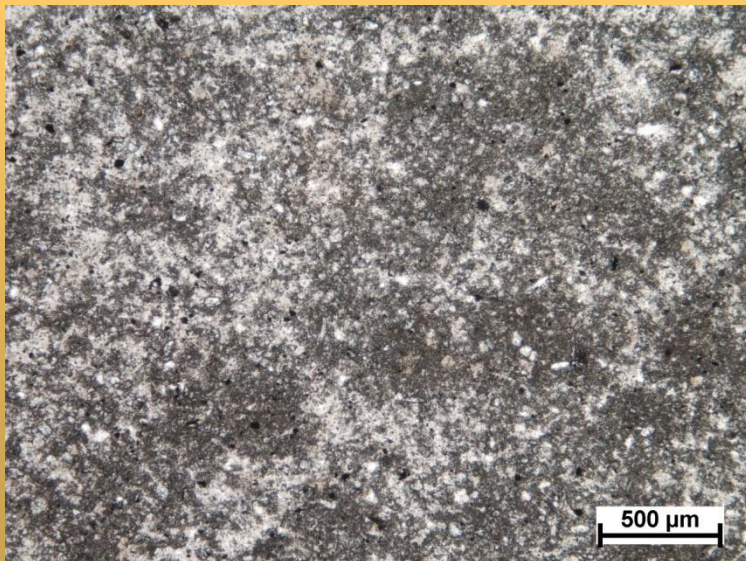

Petrográfia – terepi minták mikroszkópos és SEM-EDX

Ruszka:

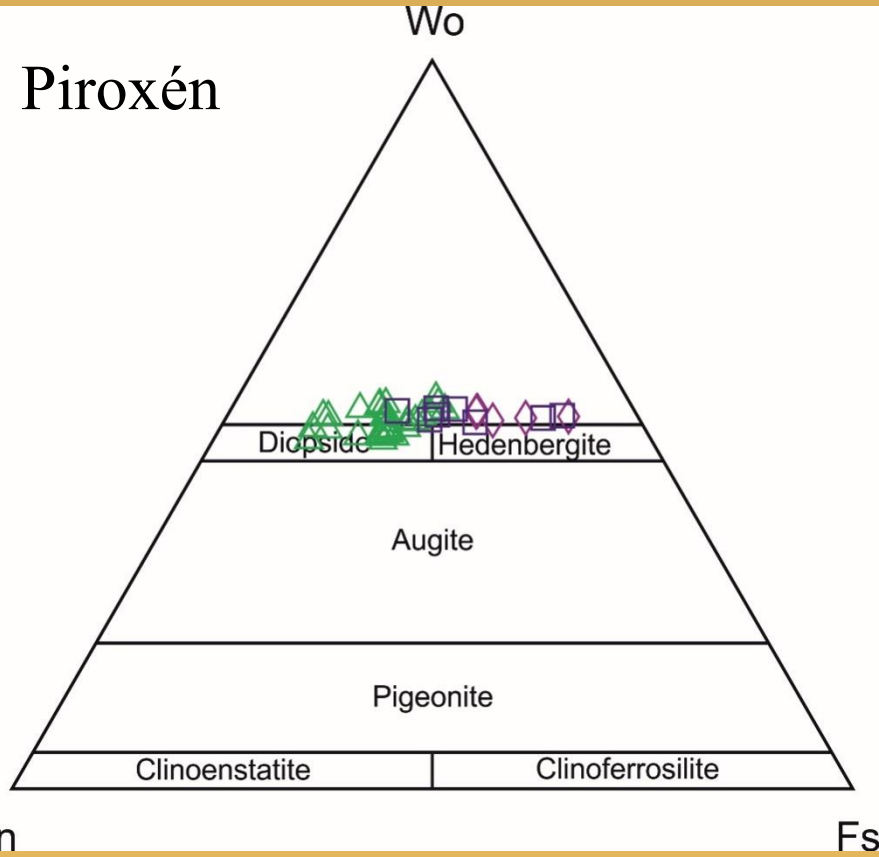

Erdélyi khg:

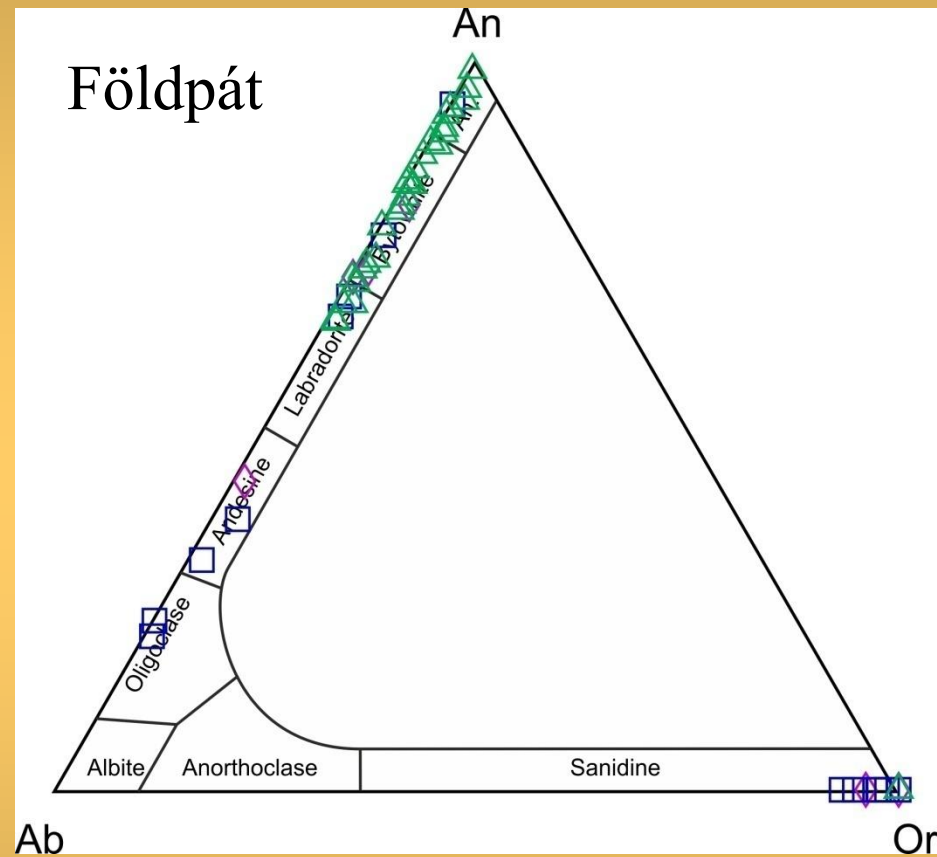

Ásványkémia

Piroxén

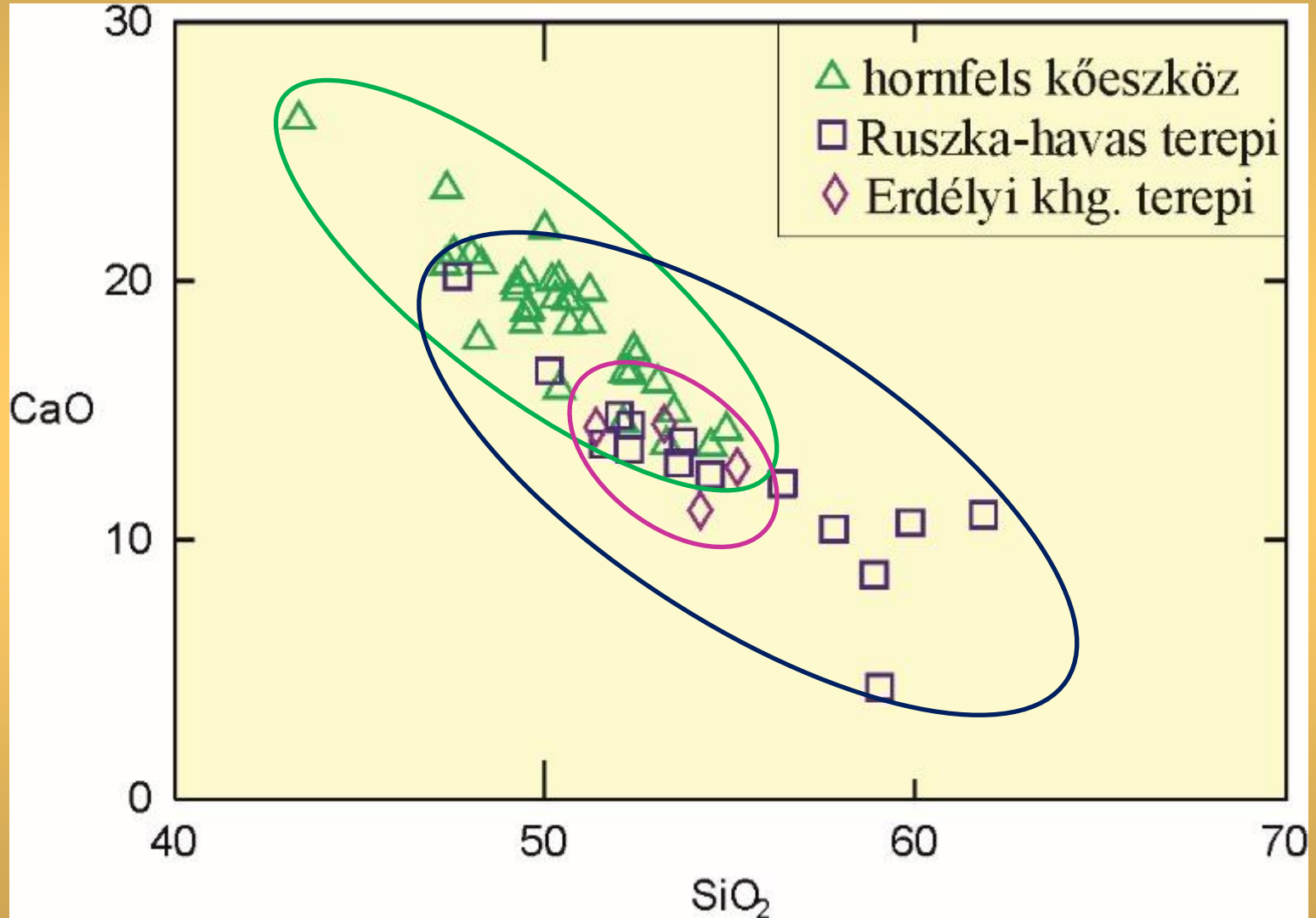
Földpát

- △ hornfels kőeszköz
- Ruzska-havas terepi
- ◇ Erdélyi khg. terepi

Teljes kőzet kémia – terepi minták - kőeszközök

Terepi minták: ~ egyenletes kémiai összetétel; Ca jelentős (általában 10-20 t%)

A hornfels lehetséges származási területei

- Sikerült azonosítani és terepen lehatárolni a hornfels nyersanyaglelőhelyét:
  - *Ruszka havas DNy-i területe – Novákfalvától (Glimboca) ÉÉNy-ra*
  - *Erdélyi középhegység D-i része, a Fehér-Körös forrásvidékének közelében, Obersiától (Obârsa) É-ra*

Nefrit

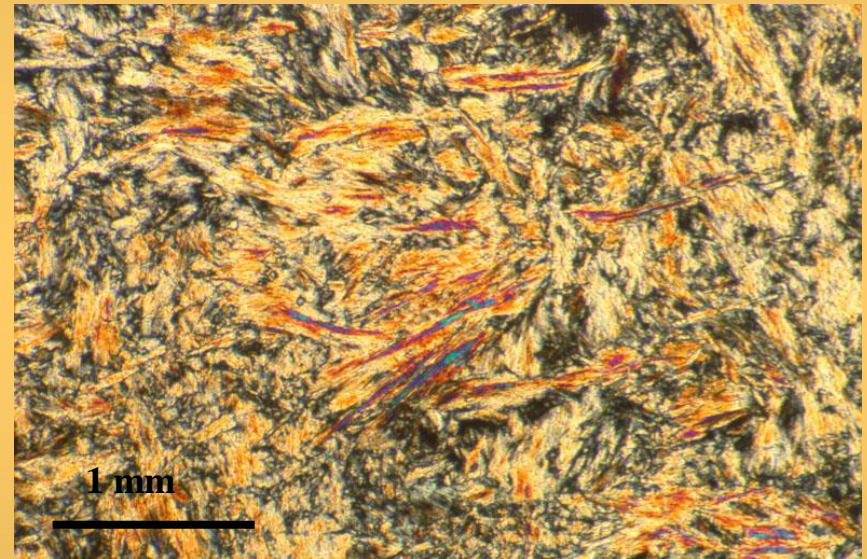
Nagynyomású metamorfít (jadeitit, eklogit)

Jadeitit ↔ nefrit:

- *Jadeitit*: uralkodóan Na-piroxén
- *Nefrit*: Monomineralikus, szálas amfibol (általában tremolit-aktinolit)

Nefrit

- Kevés, de jellegzetes, eddig szinte csak Dunántúlon
- Elsősorban szimbolikus, ritkán használati eszköz is
- Uralkodóan szálas amfibolból áll → szívós, rugalmas kőzettípus

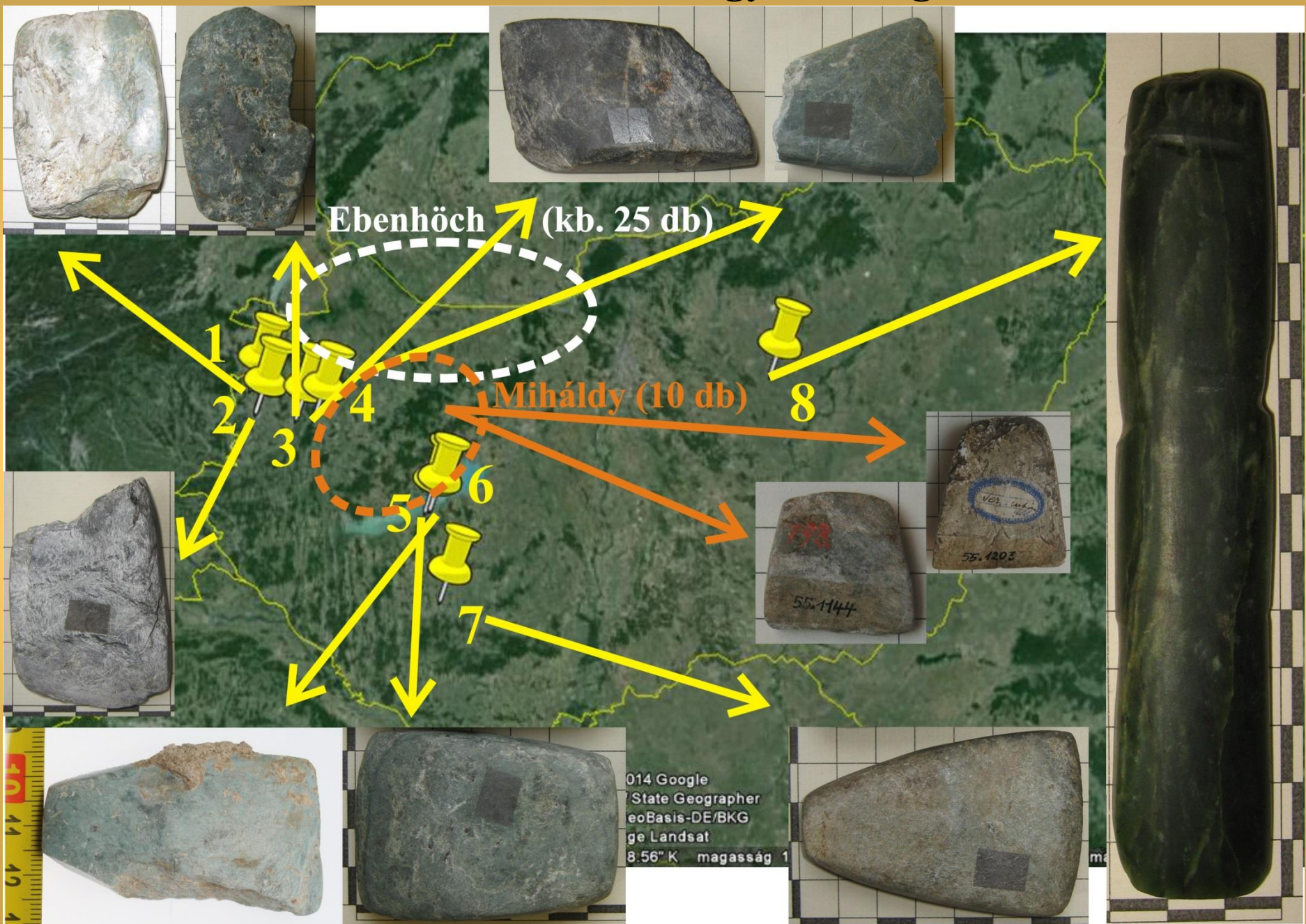

Képződés:

Ritka kőzettípus

- Szerpentinit testekhez kapcsolódó – S típus
- Dolomitmárványhoz kapcsolódó - D típus

Nefrit kőbalták Magyarországon

Ebenhöch (kb. 25 db)

Mihályd (10 db)

014 Google
State Geographer
eoBasis-DE/BKG
ge Landsat
8.56" K magasság 1

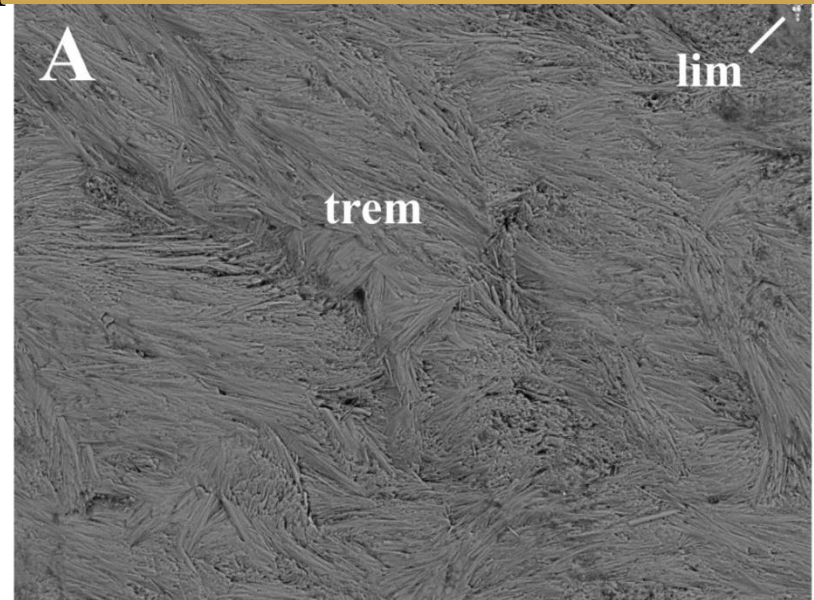
Nefrit típusok 1.

1. típus (A): „tisztá” tremolit

2. típus (B): „tisztá” aktinolit

3. típus: (C): tremolit + kevés klorit

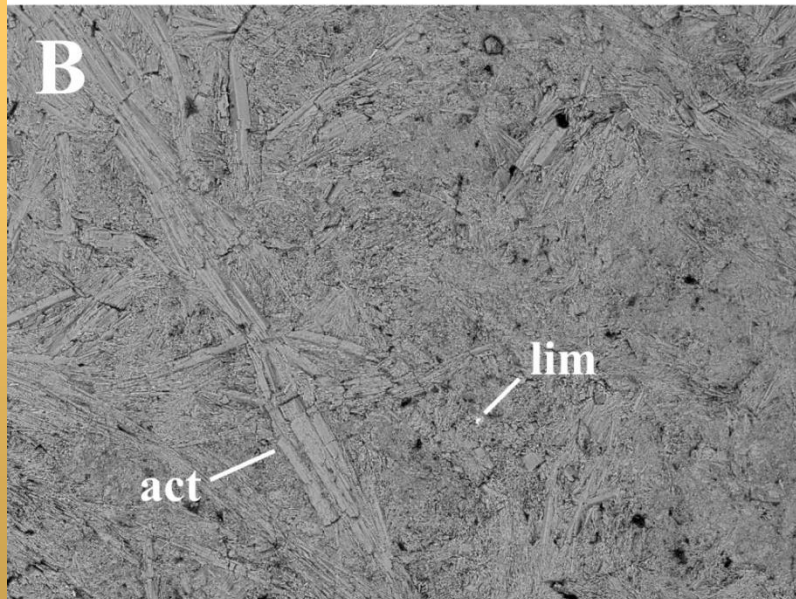
± piroxén utáni pseudomorfózák

HV: 20.0 kV
Satellite ©Tescan

DET: BSE
DATE: 03/07/14

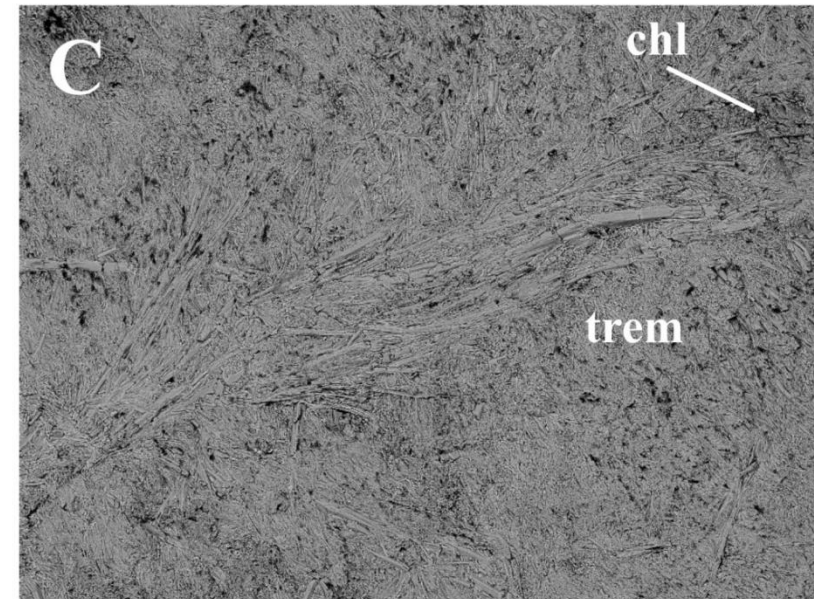
200 μm

HV: 20.0 kV
Satellite ©Tescan

DET: BSE
DATE: 02/21/14

500 μm

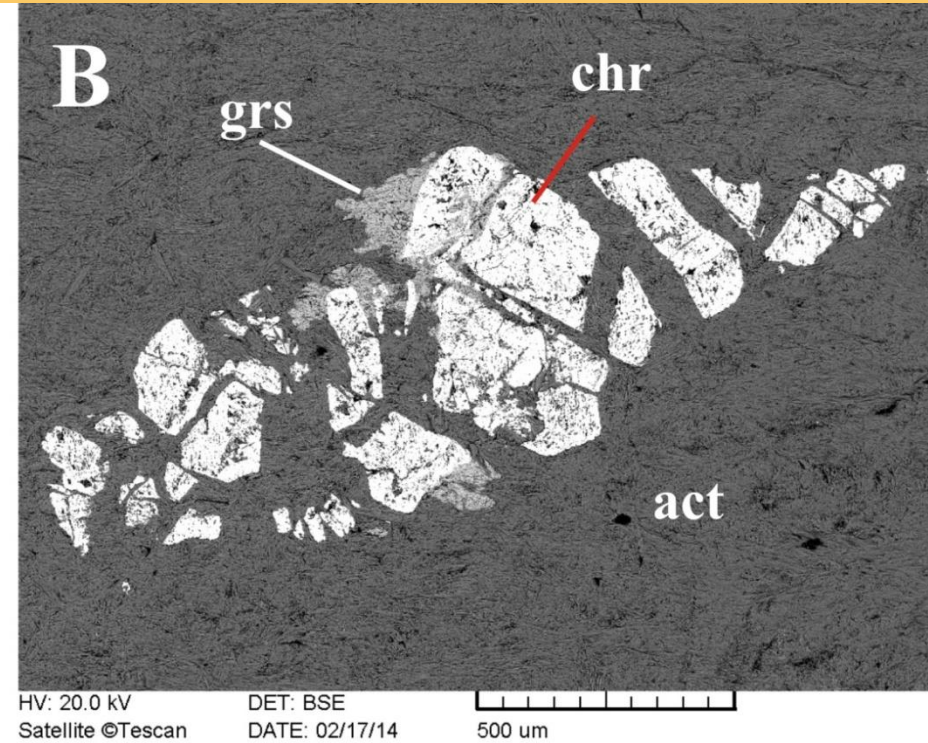
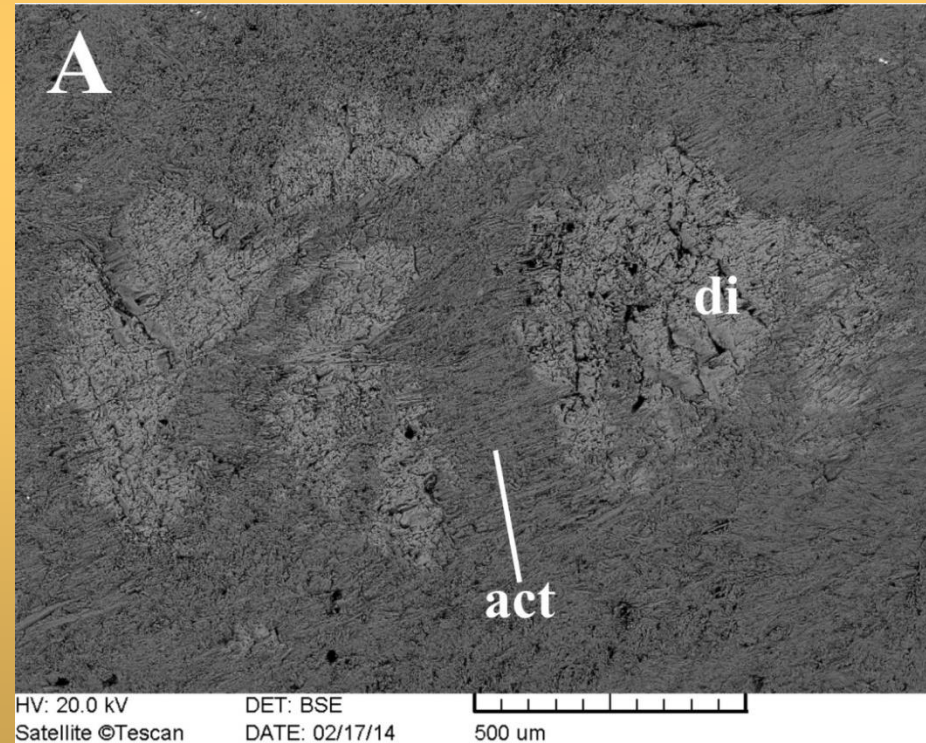
HV: 20.0 kV
Satellite ©Tescan

DET: BSE
DATE: 02/21/14

500 μm

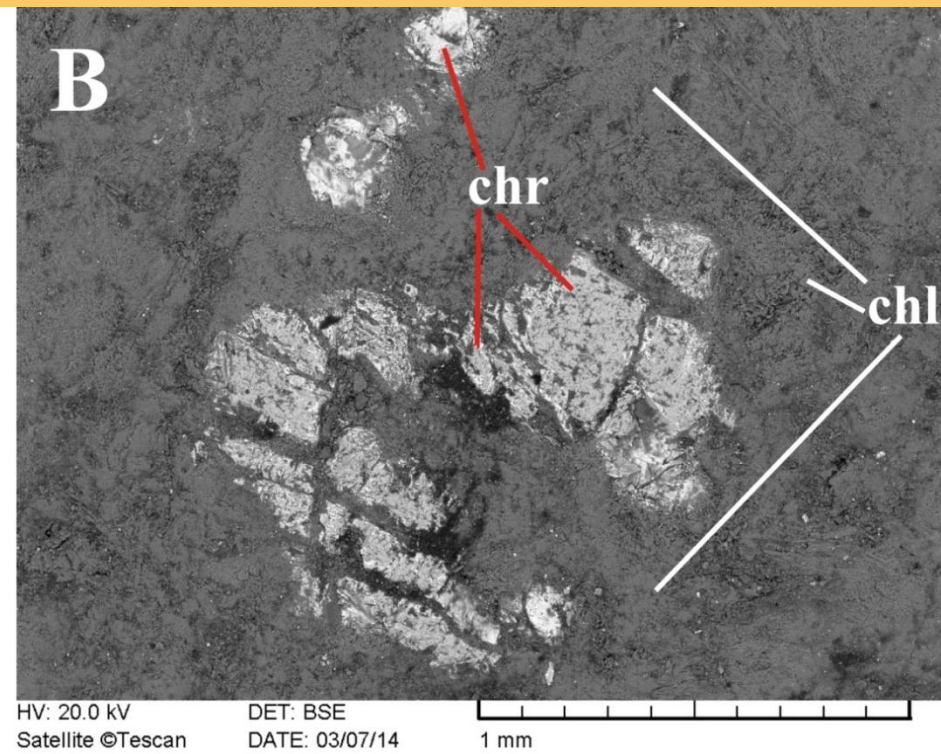
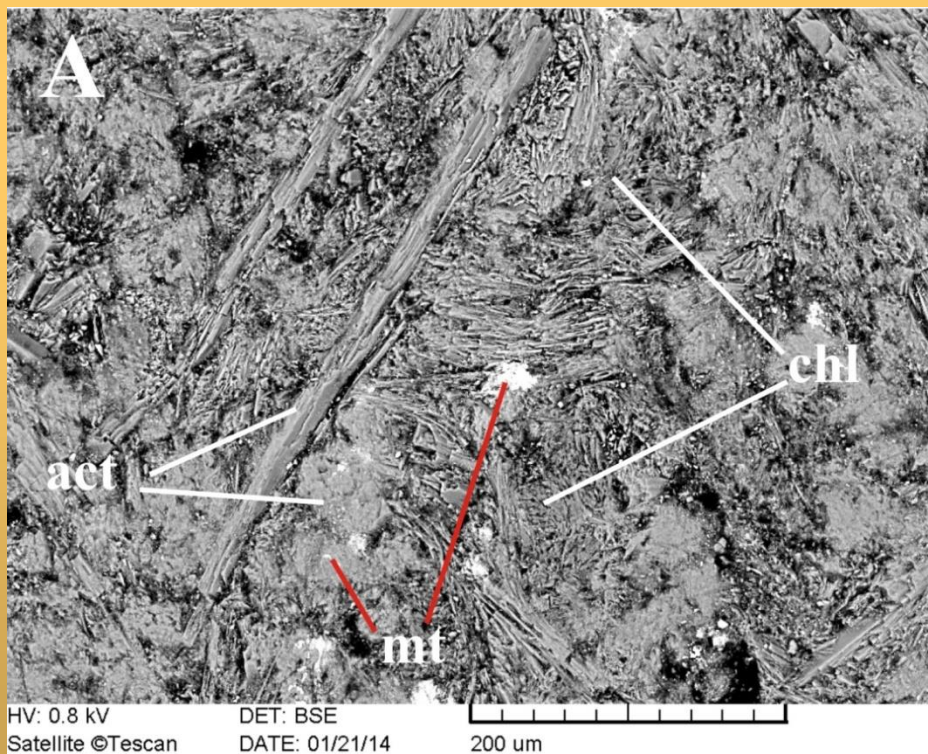
Nefrit típusok 2.

4. típus: aktinolit + klorit, relikт klinopiroxének, spinell (krómit), gránát

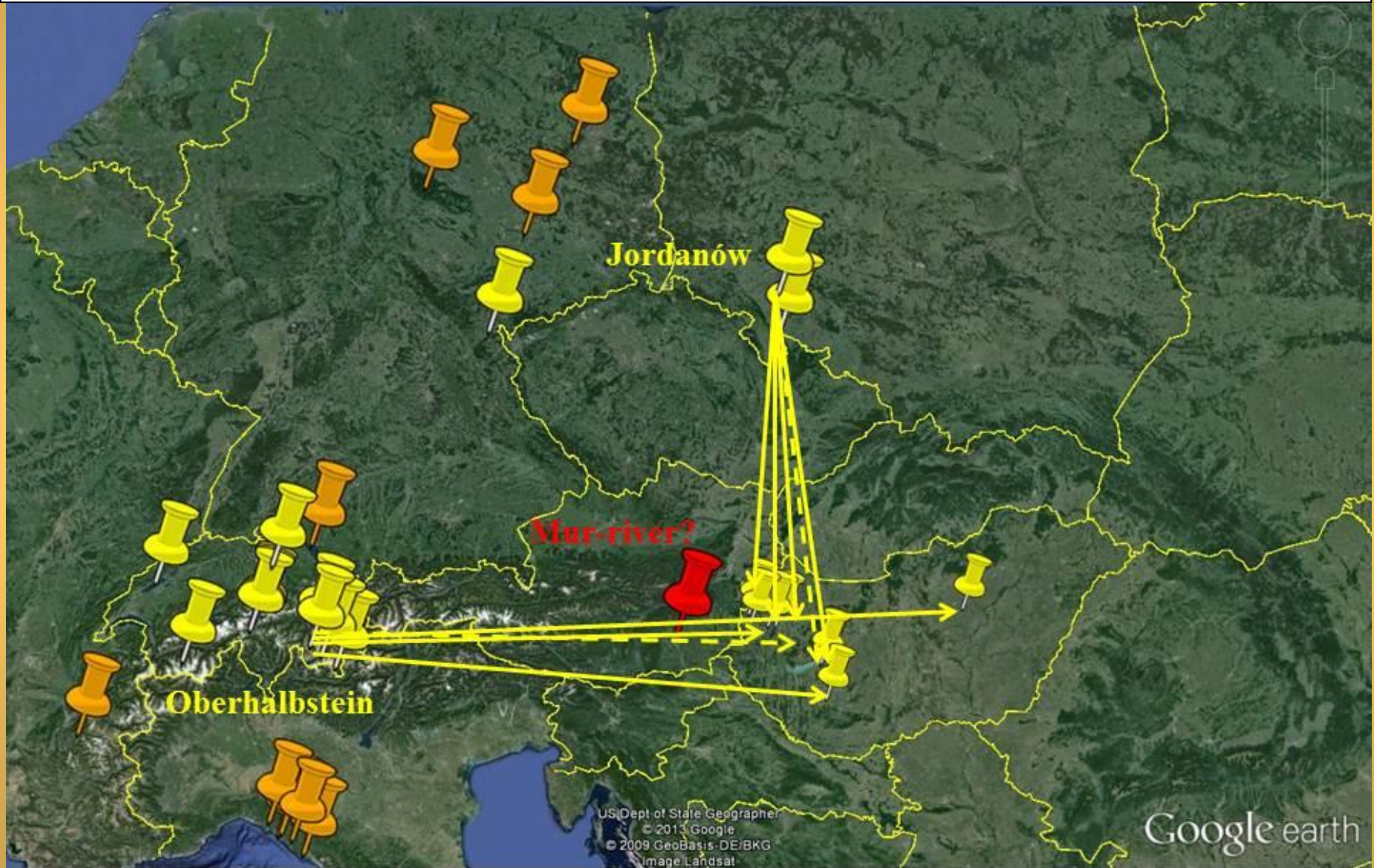

Nefrit típusok 3.

5. típus: aktinolit és tremolit + klorit, relikvált klinoprixének, spinell (krómit) –
gránát nincs

Legvalószínűbb nefrit nyersanyag származási területek

Nagynyomású metaofiolit

- **Eklogit**
  - összetétel: Na-piroxén + gránát
- **Na-piroxenit** (Jade-kő; jadeitit-omfacitit)
  - összetétel: Na piroxén (jadeit/omfacit)
- (Glaukofánpala)
- (Retrográd eklogit – zöldpala)

Összetétel alapján: **nagy nyomású - kis hőmérsékletű (HP-LT) metaofiolitos kőzetek**

Jadeitit képződés: a köpenybe beszivárgott fluidumok kicsapódásával (P-típus) vagy plagiogránit, metagabbbró vagy eklogit metasomatikus átalakulásával (R-típus)

Nevezéktan: kétféle felosztás

- D'Amico (2003) **kémiai alapon** csoportosította a kőzeteket
- Giustetto és Compagnoni (2014) **petrográfián alapuló** felosztás

Magyarországon: eddig 29 példány azonosított

HP kőeszközök régészeti típusai, anyaga

Használati eszköz

Neolit – bronzkor (VII - III évezred BC)

- „Kőbalta” – fejsze, szalukapa (axe, adze)
- Véső – vésőbalta (chisel)

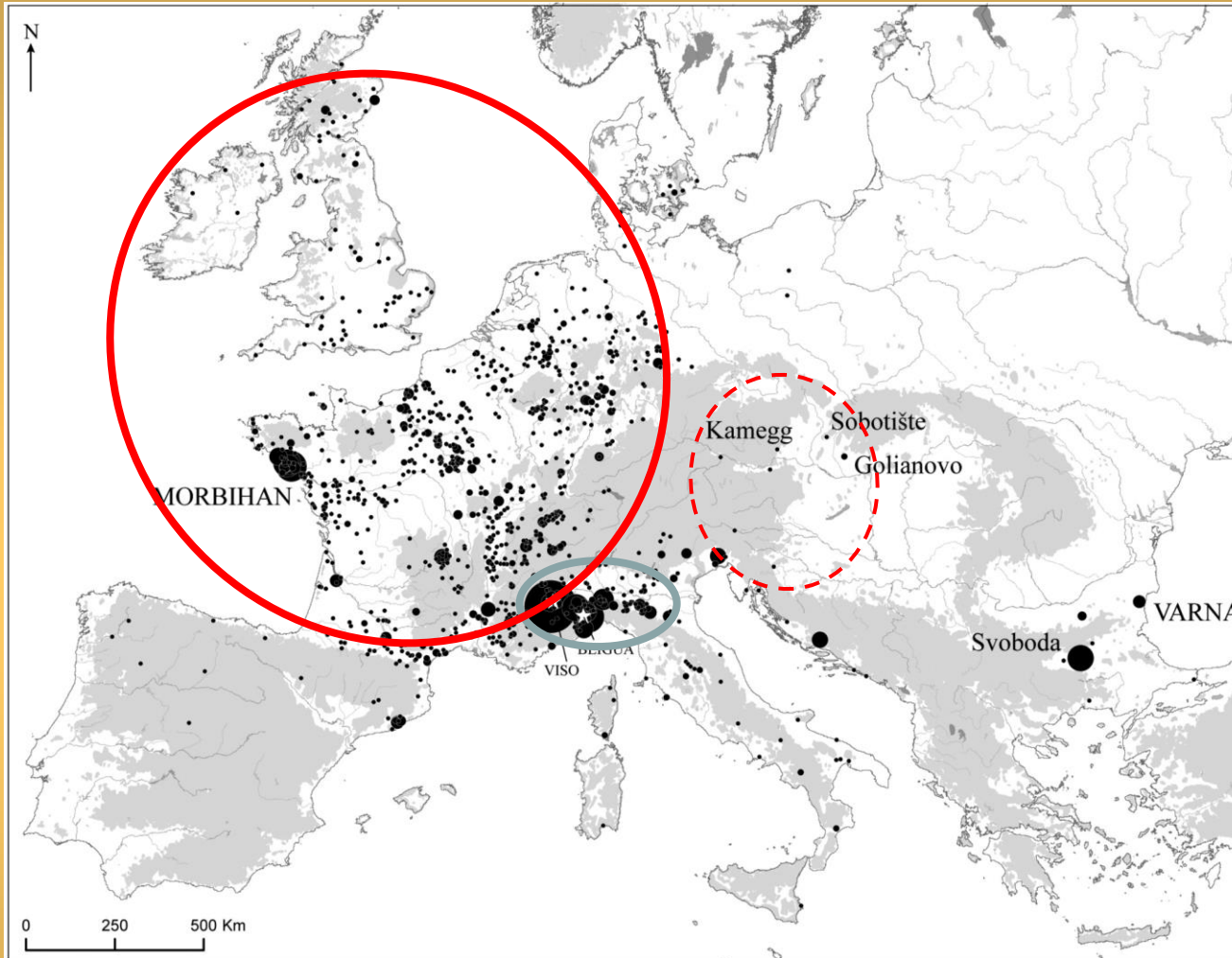
Szimbolikus, szertartási, presztízis

V-IV évezred BC

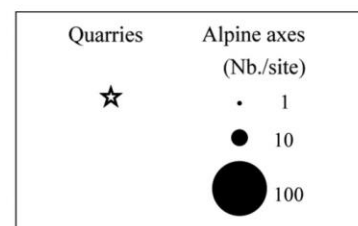
- Háromszög alakú, nyelv alakú balta
- Ékszer – karkötő

Nagynyomású metamorfit kőeszközök elterjedése Európában

Data : JADE (January 2010, P. Pétrequin dir.)
Base map : Esri WBM, SRTM
CAO : E. Gauthier and J. Desmeulles – University of Franche-Comté
UMR CNRS 6249, MSHE C.N. Ledoux - January 2010

Eklogit
(munkaeszköz):
lényegesen szűkebb
elterjedés, mint a
jadeitit-omfacitit
szimbolikus
kőeszközök

Pétrequien et al. 2011 után módosítva

A „nyúlt szimbolikus” csiszolt kőeszközök elterjedése Európában

Elterjedés déli, nyugati és
északi irányban, a
nyersanyag lelőhelyétől
közel 1500 km távolsáig,
kelet felé csak szórványos
az elterjedés.

Az elosztási centrumok
feltételezhetően 150-200
km-re voltak egymástól.

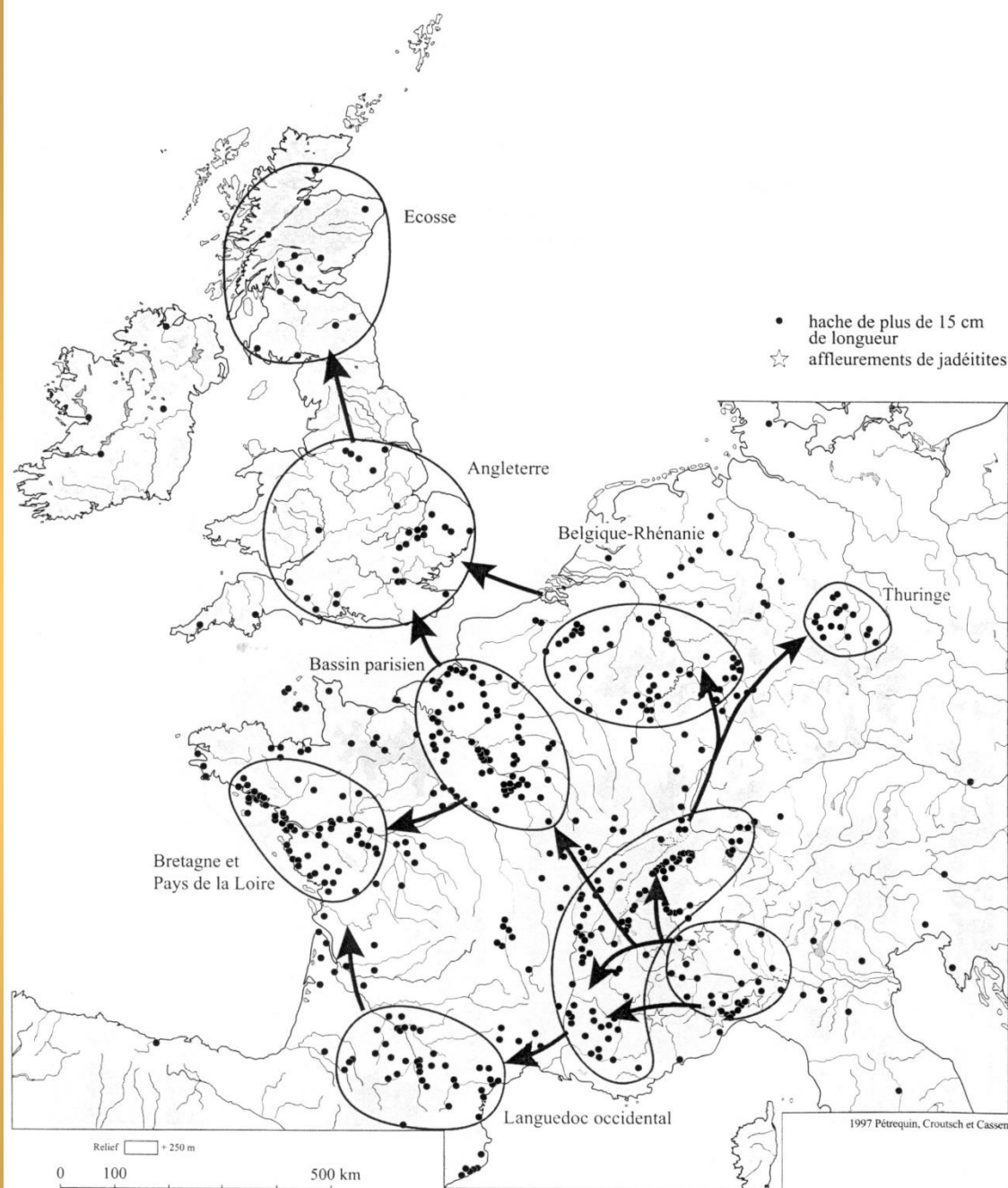

Fig. 2 – Interprétation de la répartition des lames polies en roches alpines d’origine piémontaise ou ligurienne. Depuis la zone des producteurs, ouest de la Lombardie, Piémont et Ligurie, les ébauches et les lames polies gagnent le pied occidental des Alpes. À plus de 500 km des affleurements primaires, les exemplaires les plus longs se trouvent regroupés en larges concentrations clairement séparées les unes des autres ; ces concentrations suggèrent des organisations sociales profondément inégales où les échanges se font à longue distance au profit des élites.

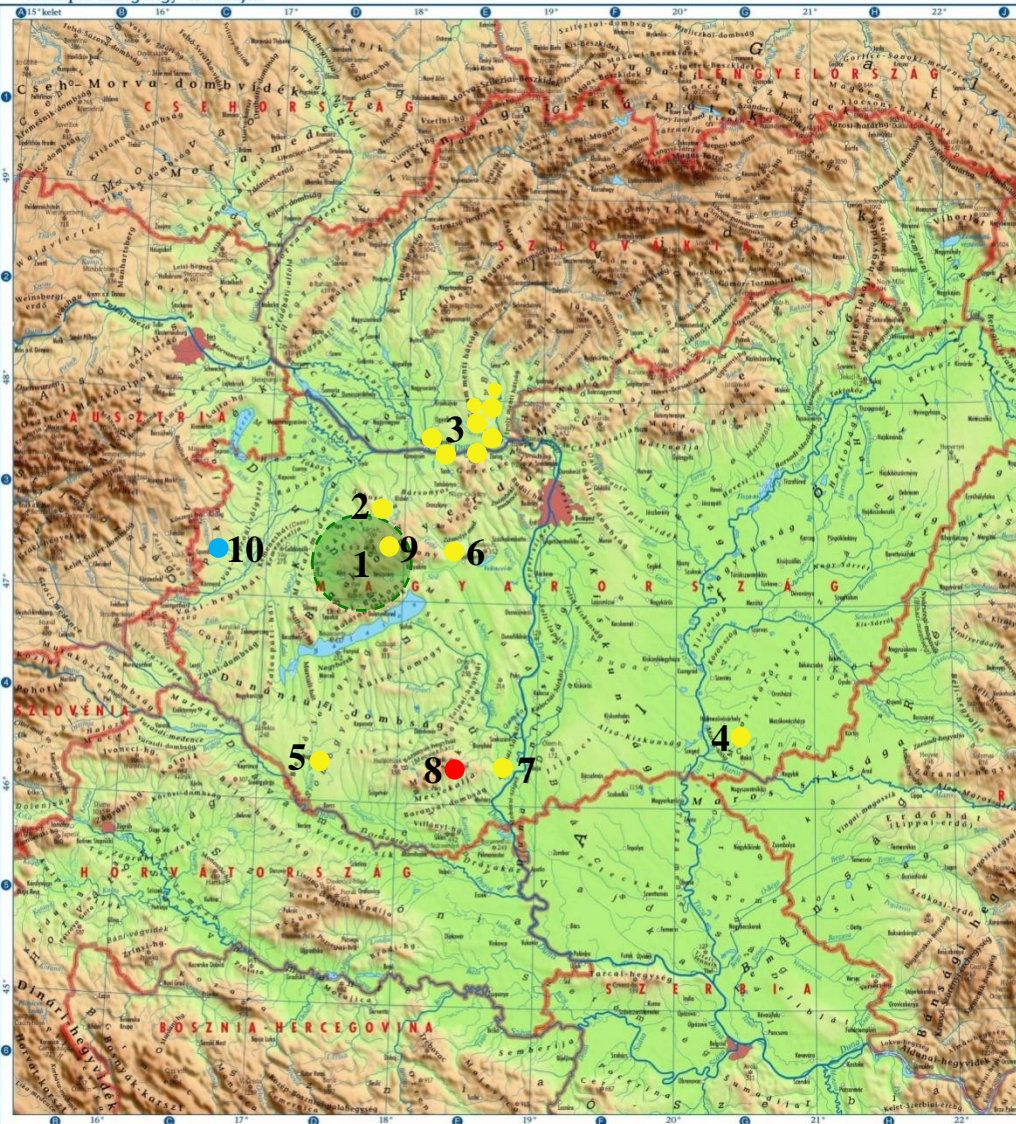
Magyarországi eddig vizsgált és azonosított nagy nyomású metaofiolitos nyersanyagú kőeszközök

Lelőhelyek

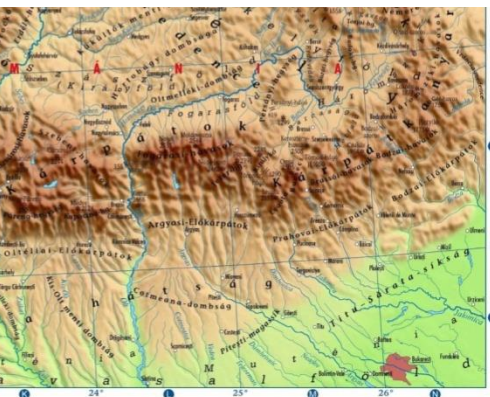
3

A Kárpát-térség hegy- és vízrajza

- 1: Mih-1276: Bakony
- 2: Bakony Péterd
- 3: Duna-kanyar környezete
- 4: Gorzsa
- 5: Lábod
- 6: Iszkaszentgyörgy
- 7: Alsónyék
- 8: Zengővárkony
- 9: Zirc
- 10: Szombathely, Olad

● 1 db   ● 2 db   ● 3 db

Vizsgálati módszerek

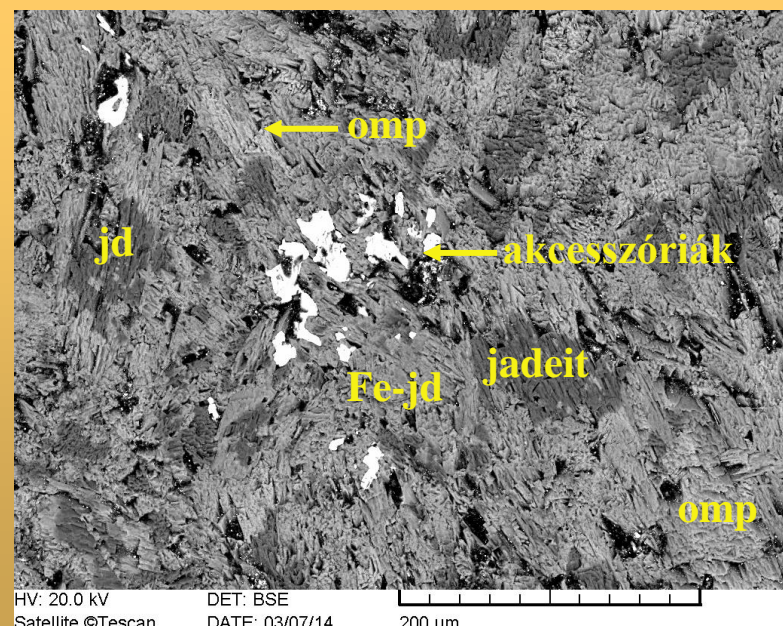
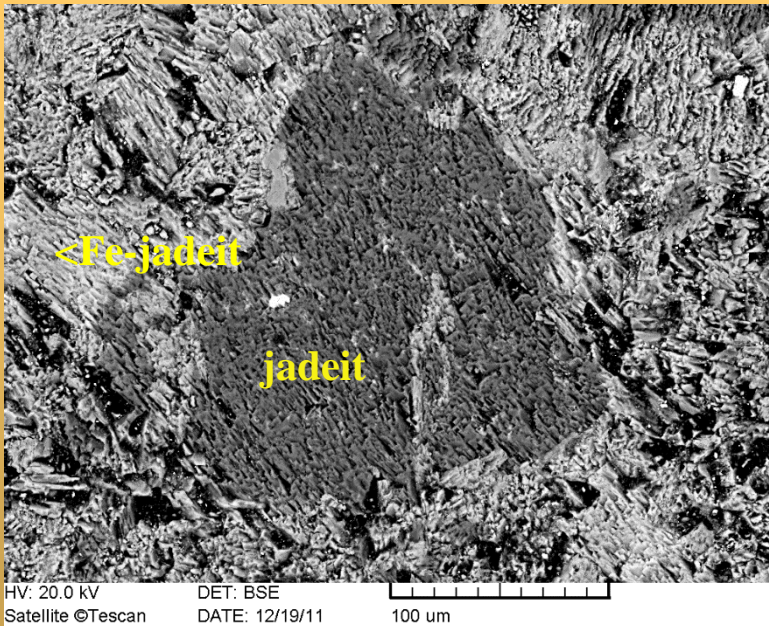
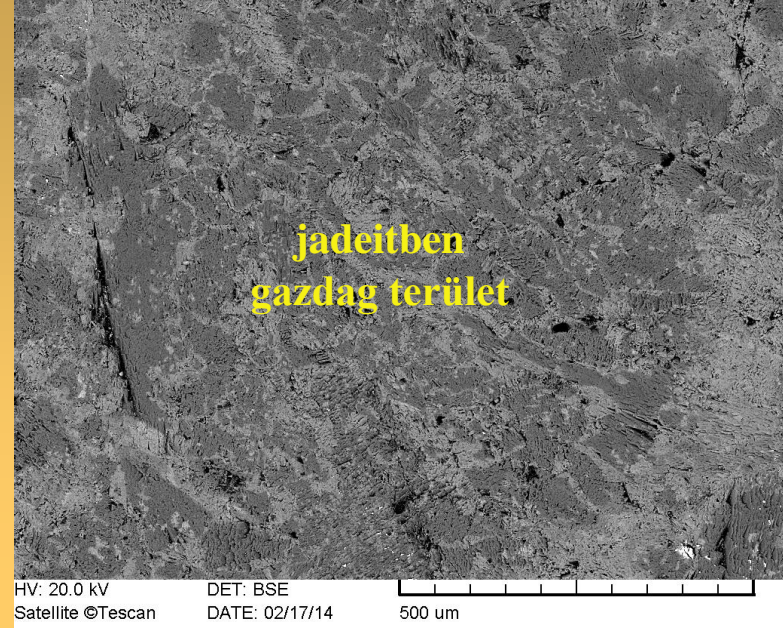
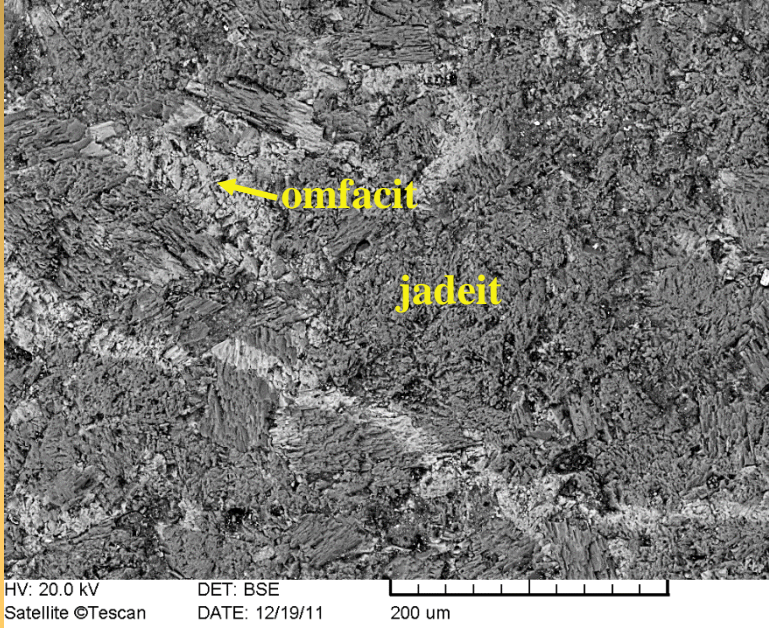
Elsősorban roncsolásmentes:

- Makroszkópos leírás + Mágneses szuszceptibilitás
- SEM-EDX
- Kémiai elemzés PGAA módszerrel
- Roncsolásmentes XRD

A Magyarországon előkerült nagynyomású metaofiolitos leletek típusai

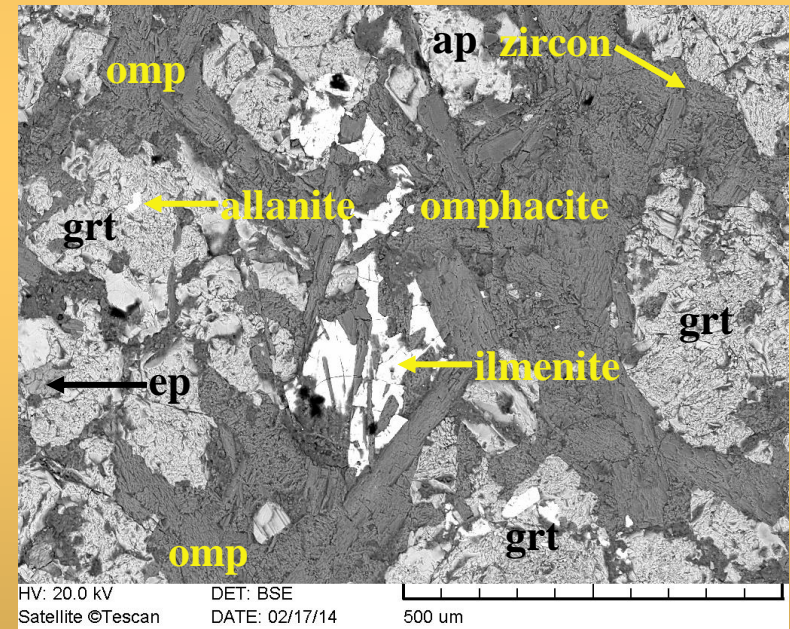
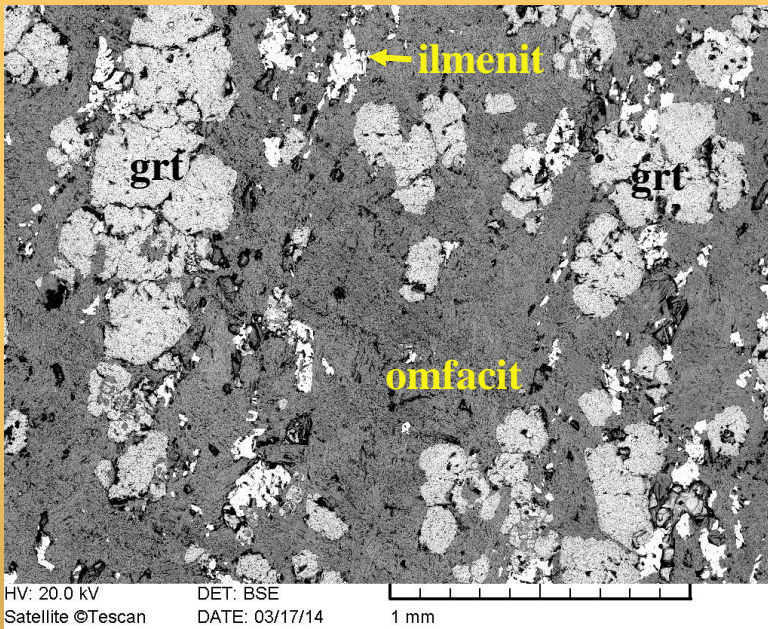
- Változatos megjelenésűek
  - ásványos összetétel, ásványkémia és kőzetkémia alapján: **három fő csoport** és ezeken belül **további alcsoportok**:
    - **Na-piroxenit**; *piroxén összetétele alapján*:
      - *Jadeitit*
      - *Kevert jadeitit*
      - *Fe-kevert jadeitit*
      - *Fe-jadeitit*
      - *Omfacitit*
    - **Glaukofánpala (retrográd omfacitpala)**
    - **Eklogit**
      - *Mg-eklogit*
      - *Fe-eklogit*

Ásványos összetétel, szövet: jadeitit-omfacitit

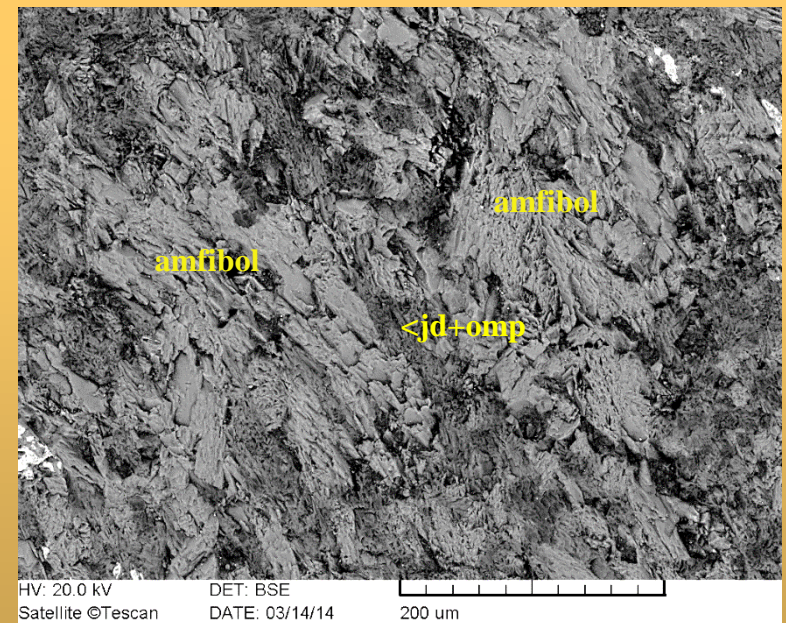
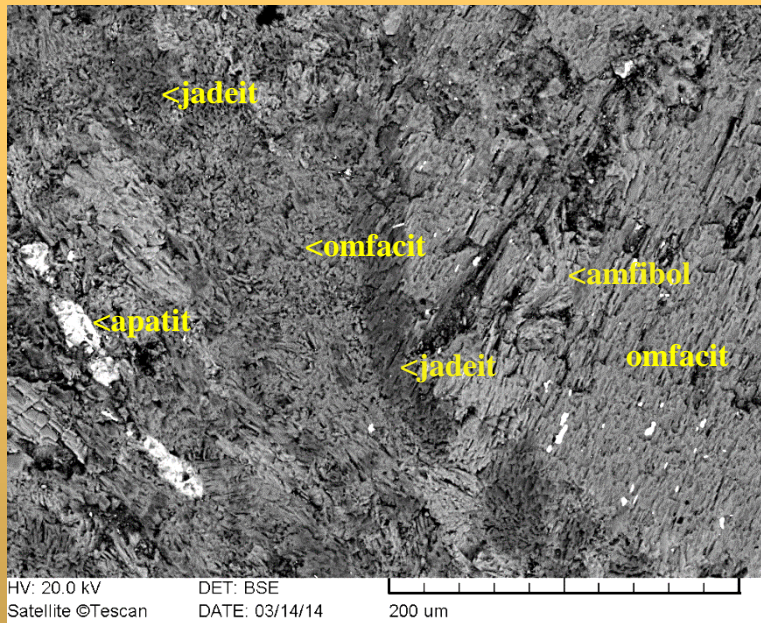
Ásványos összetétel, szövet: eklogit

omfacit >> jadeit (Fe-jadeit) + gránát + akcesszóriák

Ásványos összetétel, szövet: glaukofánpala (retrográd omfacitpala)

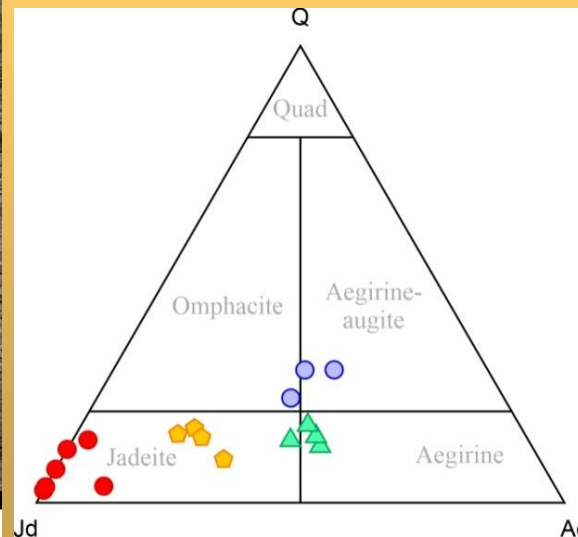
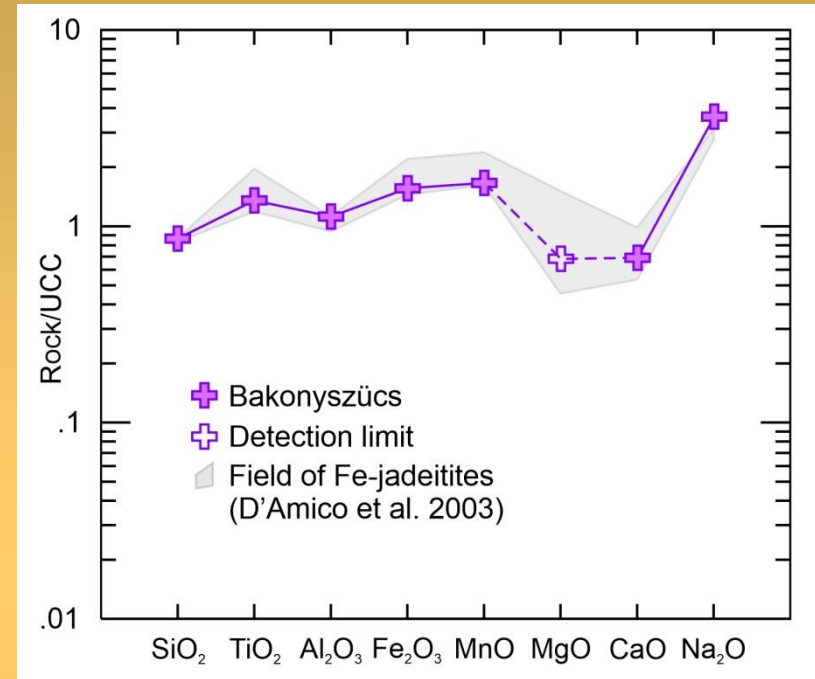
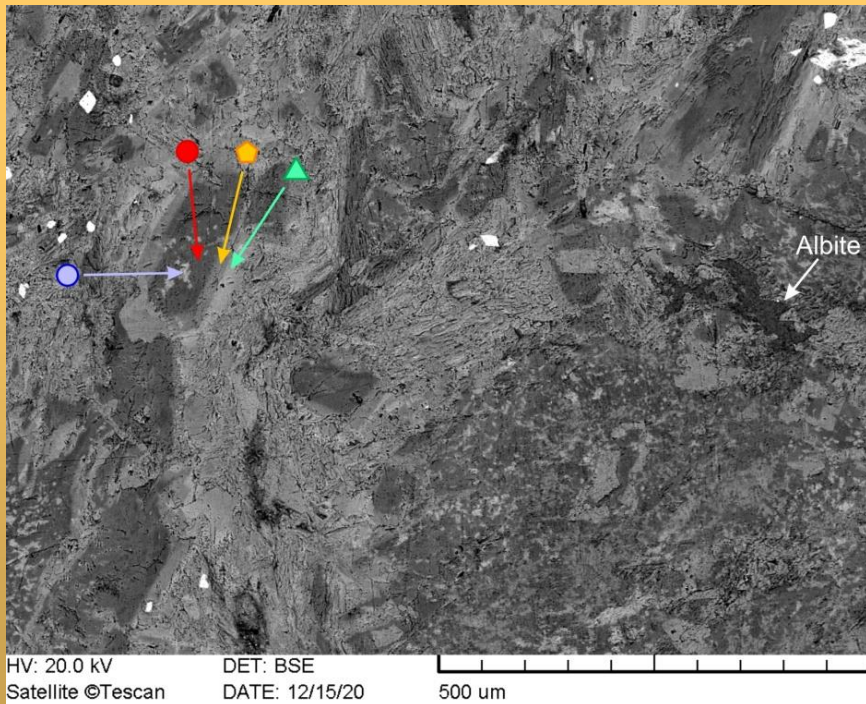
omfacit >> **jadeit** + *akcesszóriák*:
retrográd fázis: **glaukofán**

És a legújabban megismert – egyben a legrégebbi

Bakonyszücs – Fe-jadeitit

- 1851, szórvány
- legnagyobb magyarországi jade lelet

Kőeszközök anyagához hasonló megjelenésű és összetételű, nagynyomású metaofiolitok előfordulása

1 - Elsődleges HP metaofiolit

2 – HP metaofiolit másodlagosan, oligocén konglomerátumban, és annak áthalmozott anyagában

Nyersanyag eredete 1) - konglomerátum, illetve kavicsanyag

Két alapvetően különböző elképzelés:

- 1) Oligocén konglomerátum kavicsanyagából vagy áthalmazott kavicsanyagából (D'Amico és munkatársai): É-Appenninnek északi előtere (pl. Rivanazzano), Voltri masszívum

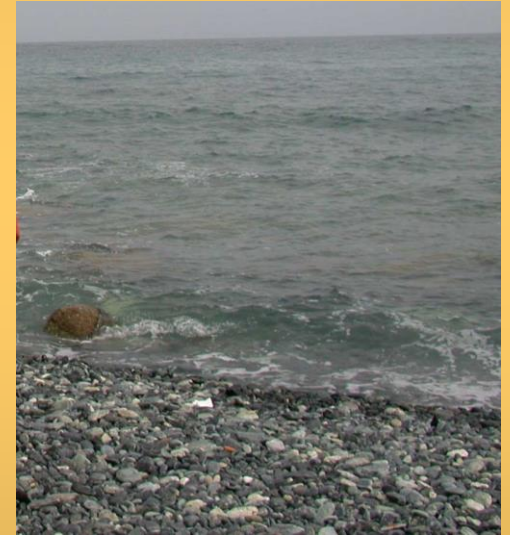
feltárásból

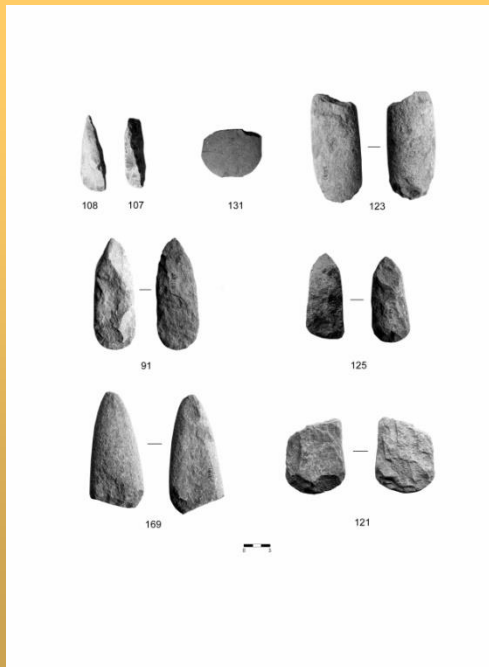
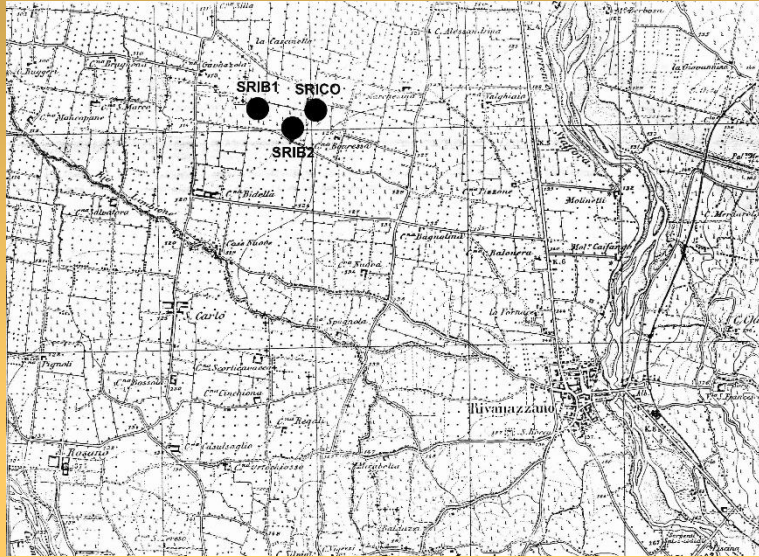
folyók durvatörmelékes kavicsanyagából

tengerparti kavicsanyagból

Nyersanyag eredet 1) - Rivanazzano környéke (Appenninek ÉNY-i lábánál)

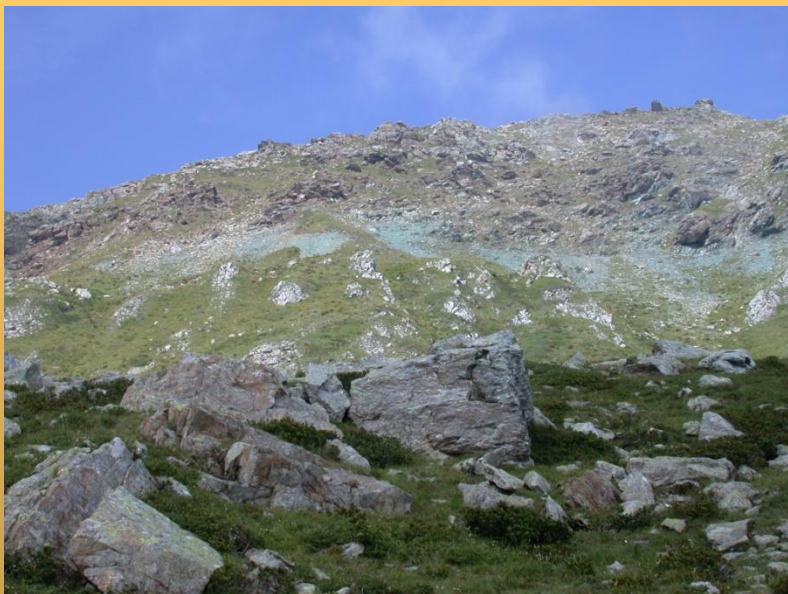

Nyersanyag eredete 2) - Nyugati-Alpok

2) Nagyméretű blokkokból a Monviso környékéről 2000-2400 m tszf magasságból (Pétrequin és munkatársai)

- Spektroradiometriai mérések + terepi bizonyítékok(?) + radiogén kormeghatározás (Pétrequin és munkatársai)
- Újabban: nagyszámú terepi minta (Pétrequin) petrográfiai elemzése (D'Amico)

Feltételezés : elsősorban a nagyméretű szimbolikus jadeitit kőeszközökre valószínűsíthető

Egyéb

Szerpentin

- Sok lelőhelyen, általában kis mennyiségben, elsősorban a Dunántúlon
- Főleg szimbolikus, de gyakran használati eszköz
- Többféle alak és forma
- Mágneses szuszceptibilitás: nagy

Lelőhely meghatározás problémás!

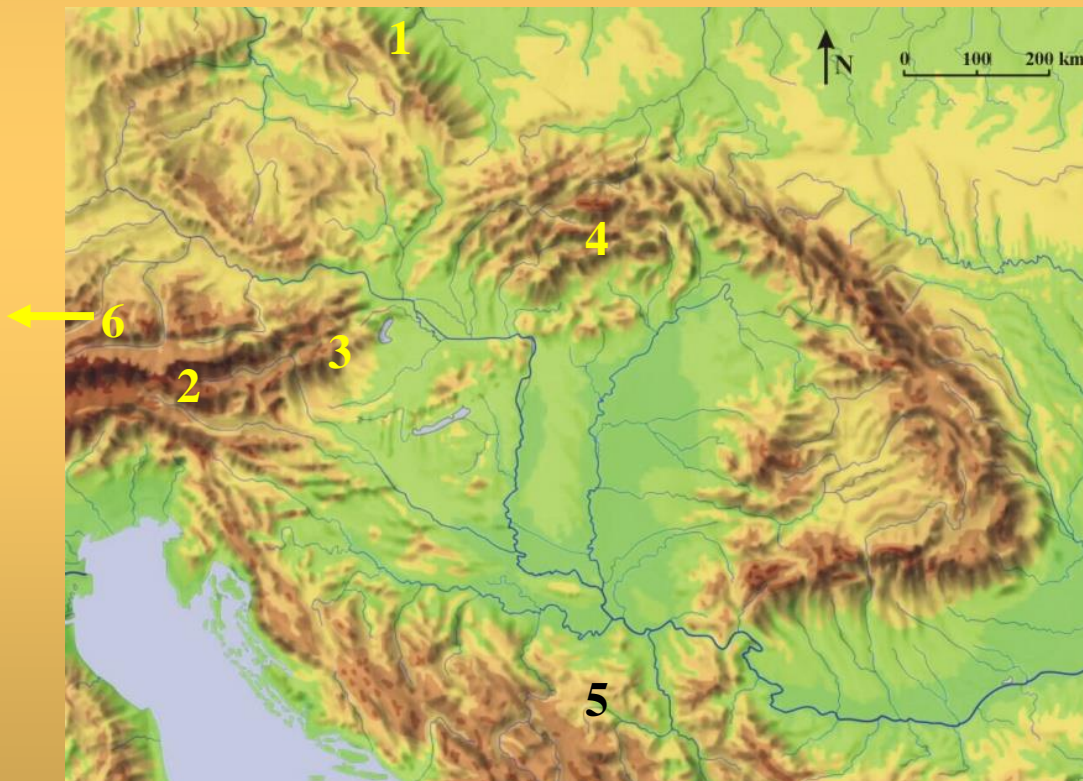
- **SEM-EDX/elektron-mikroszkop**
  - vékonycsiszolat
  - eredeti felszín – sok esetben korlátozottan, de használható
  - reliktumok
  - újonnan kristályosodott ásványok
  - oxid/szulfid ásványok
  - szöveti megfigyelések
- **Kémiai összetétel (pl. PGAA)**
  - korlátozottan használható

Szerpentinit

Ismert és feltételezett nyersanyag lelőhelyek:

1. Alsó-Sziléziai masszívumok (pl. Jordanov-hg, Szkláry-masszívum)
2. Möll-völgy
3. K-Alpok Penninikum
4. D-Szlovákia
5. Vardar-öv
6. Ny-Alpok

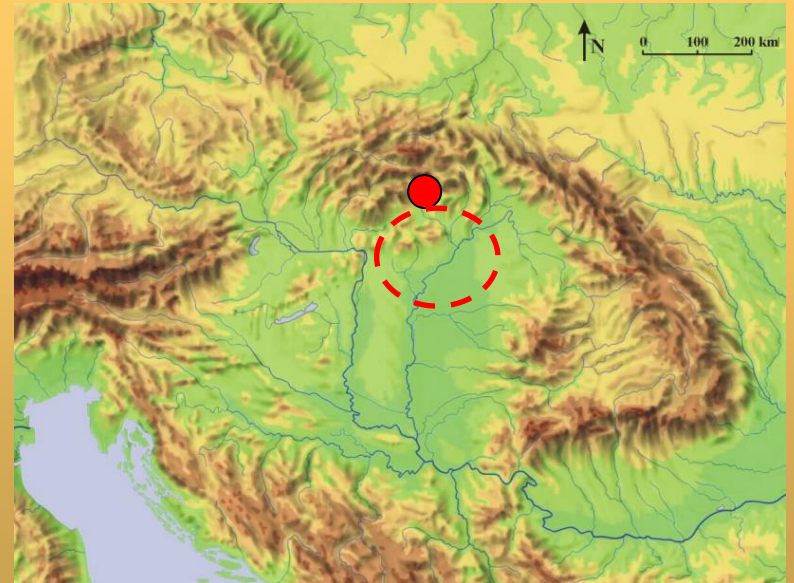

Kékpala

- Makroszkóposan hasonlít egyes zöldpala típusokhoz, de: kékes színárnyalatú (glaukofán – kékamfíbol)
- PGAA: metabázit → kémiai összetétel a „zöldpala” eszközökéhez hasonló
- SEM-EDX: ásványkémia alapján jól azonosítható

- **Előfordulás:** ÉK-Magyarországi leletanyagokban
- **Nyersanyag lelőhely:** DK Szlovákia területe: Šugov völgy, Ajnácskő, Szádelői-völgy – kémia, ásványkémia jól egyezik; + kőeszközök elterjedése is ezt erősíti meg

„Fehér kő”

- Viszonylag gyakori
- Fehér, nagyon finomszemcsés
- Kaptafa alakú és lapos vésőbalták
- Változó keménység és összetétel

Változatok:

Nagy Mg-tartalom → magnezites kovapala

Nagy Si-tartalom → kovás aleurolit

Nagy Ca tartalom → mikrokristályos mészkő

Puha → diatomapala vagy tufa

Nyersanyag eredet

Hasonló kőeszközök:

késő Vinča kultúra

(Antonović 1998, 2003)

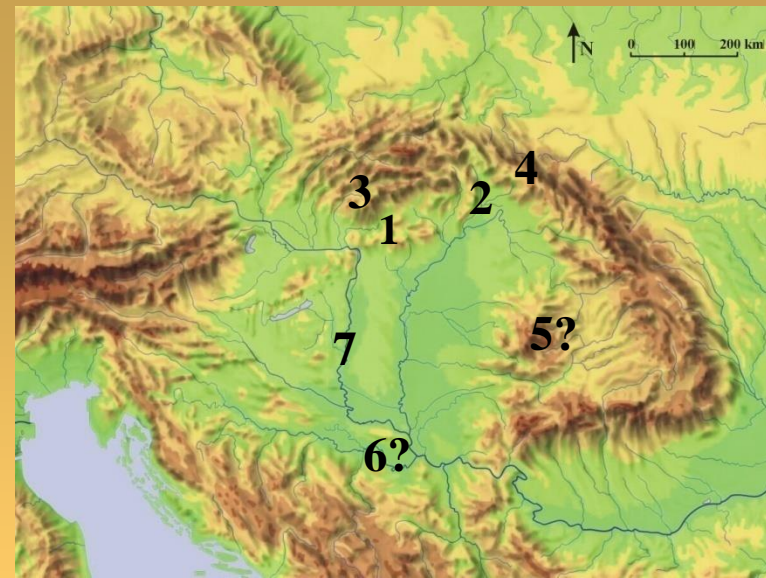
Lelőhely: Bánság

(Szerbia területe)

Andezit és más S-N vulkanitok, telérközetek

- A balta ritka, elsősorban szerszámkö
- Változatos összetétel
- Mindenhol előfordul kis mennyiségben, de É-ÉK Magyarországon több; Aszódon sok
- Elsősorban harmadkori mészkalkáli vulkanizmus termékei

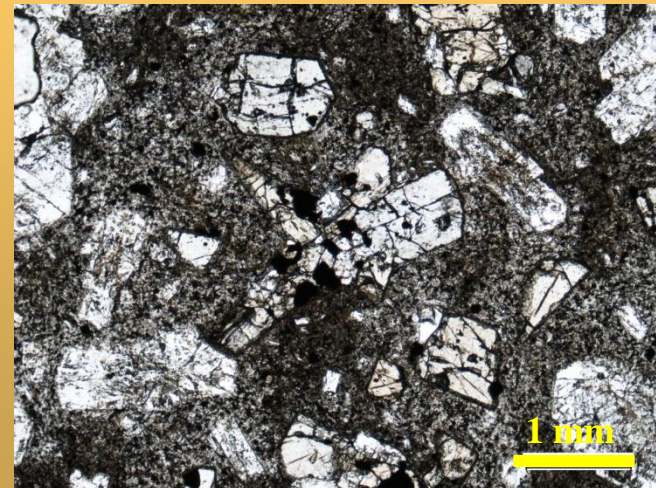

Nyersanyaglelőhelyek

1. D-Cserhát – bazaltos andezit –Aszódi kőbaltagyártó műhely (T. Biró 1994)
2. Tokaji-Eperjesi hegység
3. Közép Szlovákiai Vulkanai hegység
4. Kárpátalja (Királyháza)
5. Erdélyi középhegység?
6. Száva-Vardar öv?
7. Mecsek („Komlói andezit”)
8. Áthalmozott andezit tömbök – Mecsek

Andezit
Ebenhöch gyűjtemény

Helyi(-közeli) felhasználás

Savanyú-neutrális metamagmatit

Változatos megjelenés, általában lapos vésőbalták
felülete gyakran mállott-átalakult, kovásodott

POL-2

POL-3

POL-9

POL-7

POL-6

POL-15

POL-1

POL-5

POL-14

1 cm

Savanyú-neutrális metamagmatit - SEM 1.

Savanyú-neutrális metavulkanit (POL-2, -3, -9)

MS: 0,18-0,60

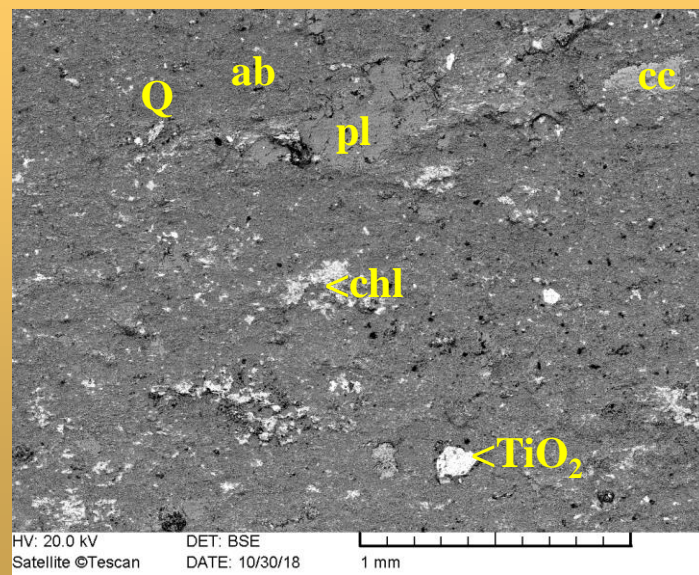
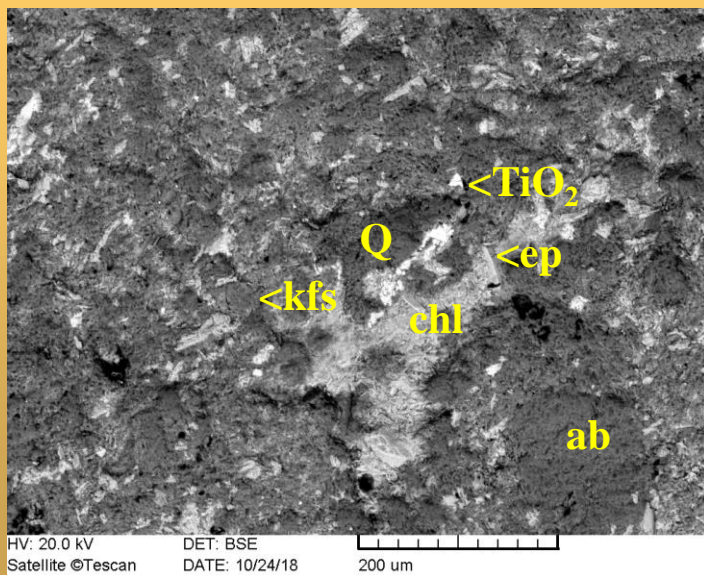
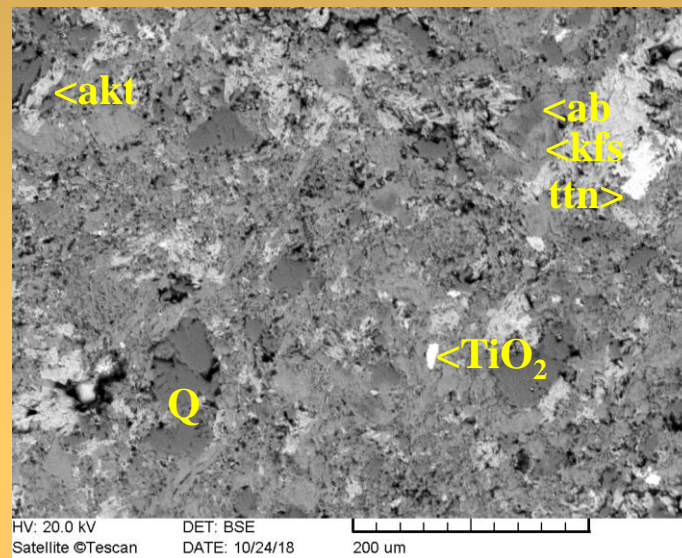
Eredeti fenokristály: kvarc, plagioklász: andezin-oligoklász, kevés káliföldpát, (relikt amfibol: Mg-hbl → tűs aktinolit)

Akcesszória: TiO₂, titanit, ilmenit, allanit, pirrotin, xenotim

Másodlagos/metamorf: albit, káliföldpát, epidot, klorit, illit/szericit, kalcit (kevés);

- K-dúsulás (metaszomatózis)

Eredet: K-Bükk triász vulkanitok

Savanyú-neutrális metamagmatit – SEM 2.

Átalakult savanyú vulkanit (POL-7)

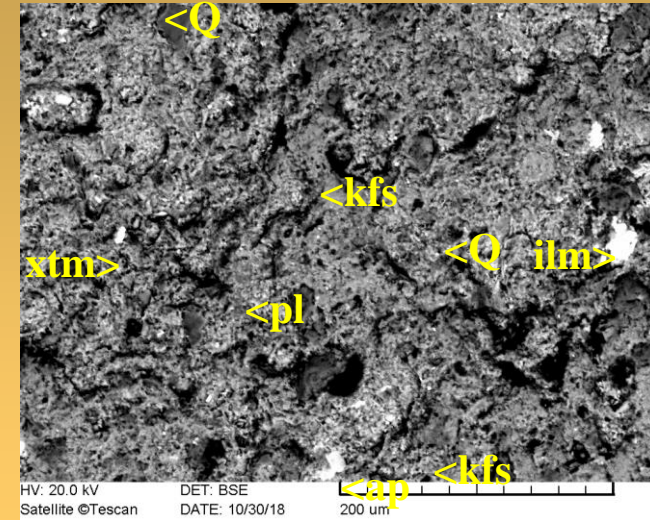
MS: 0,18

Eredeti fenokristály: kvarc, plagioklász: andezin-oligoklász, kevés káliföldpát, (relikt amfibol: Mg-hbl → tús aktinolit)

Akcesszória: TiO₂, titanit, ilmenit, allanit, pirrotin, xenotim

Másodlagos/metamorf: albit, káliföldpát, epidot, klorit, illit/szericit, kalcit (kevés);

- K-dúsulás (metaszomatózis)

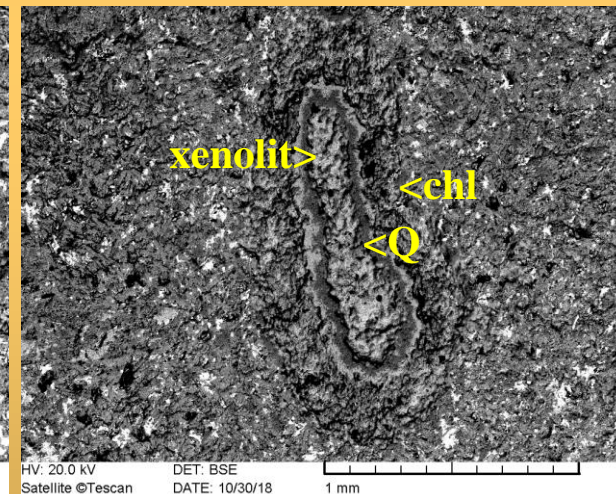
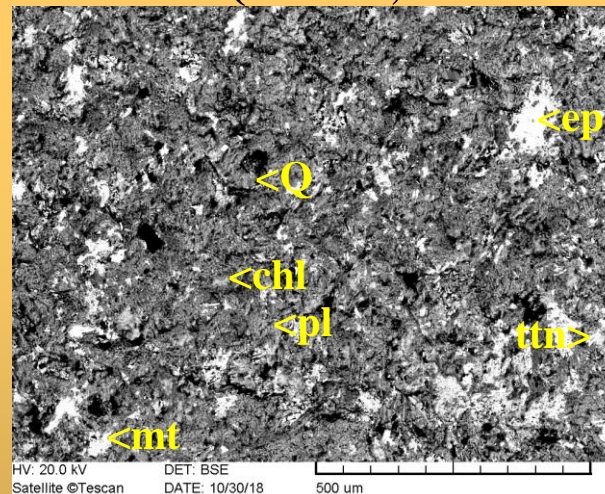

Neutrális metamagmatit xenolitokkal (POL-6)

MS=0,36

Szövet: blasztoporfíros

Összetétel: plagioklász és albit, +K-tartalom (K-dúsulás), epidot, klorit, titanit, magnetit, kvarc (új); + xenolitok (kvarc+klorit)

Eredet: K-Bükk, triász metavulkanit

Ritkaságok

- Mésző-márga - elsősorban sírbalták; helyi nyersanyag
- Homokkő
- Kvarcit, egyéb kova anyagú kőzetek pl. lidit
- Aleurolit
- Szpikulit (kovaszivacstűs mésző)
- Ultrabázitok-metaultrabázitok
- Ofikarbonátos kőzetek
- Agyagos kontakt kőzetek
- Metadiorit-metakvarcgyabbró
- Márvány - szimbolikus
- Talkpala

Kavics eredetű mésző kőeszközök
– Mihálydy gyűjtemény

Lidit – Mihálydy gyűjtemény

Szpikulit – Alsónyék
Nyersanyaglelőhely: Máriakéménd

Metaultrabázit - Gorzsa

Uralkodó nyersanyagtípusok

Dunántúli régió

Észak:

„zöldpala”

bazalt

(szerpentinit)

Dél:

bazalt

alkáli dolerit

„zöldpala”

(szerpentinit)

(hornfels)

(fehérkő)

Észak-északkeleti régió

bazalt-metadolerit-zöldpala-

hornfels(-andezit-kékpala-

-metavulkanit)

hornfels-

metadolerit-

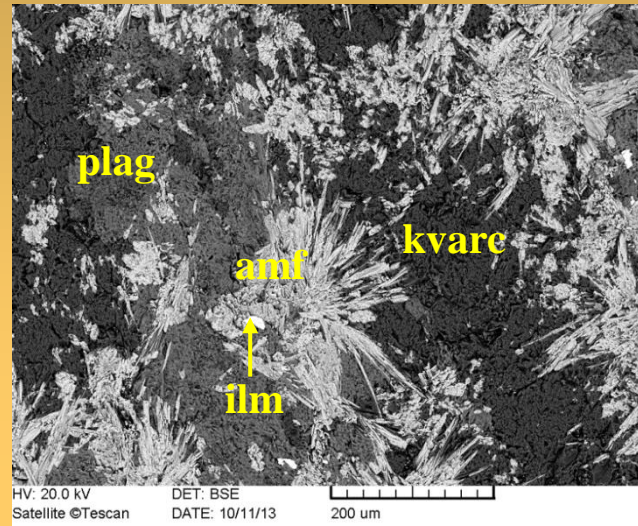
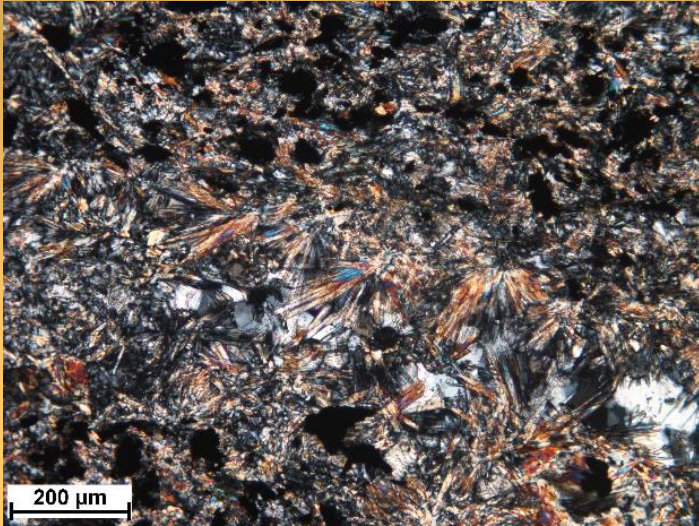
bazalt

Tiszántúli régió

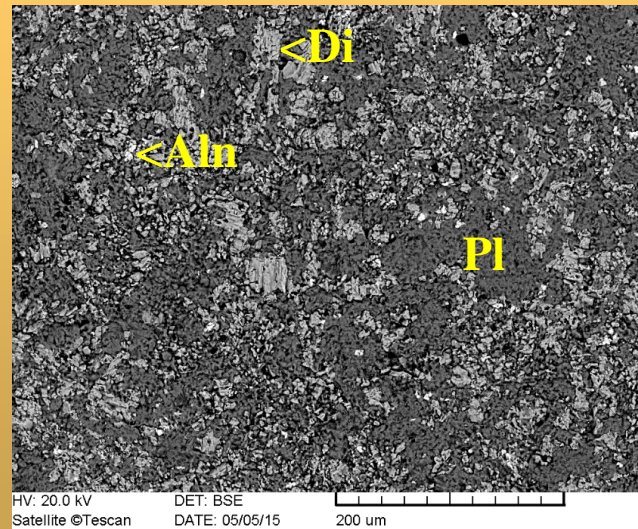
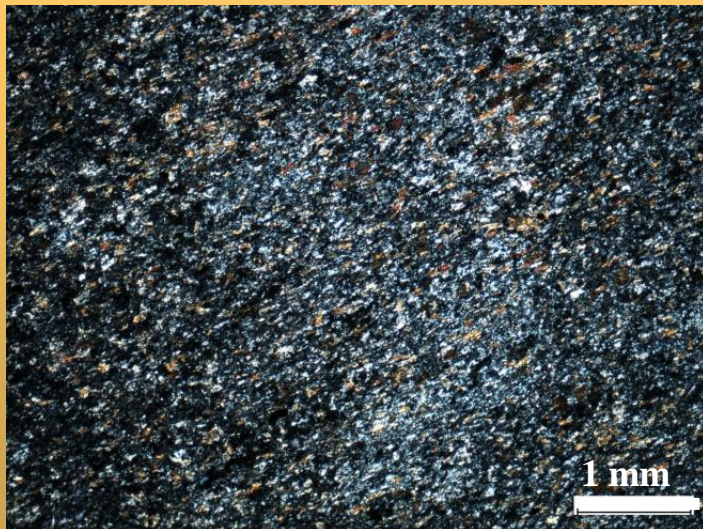
100 km

Nagyon alkalmas nyersanyag

Kontakt metabázit

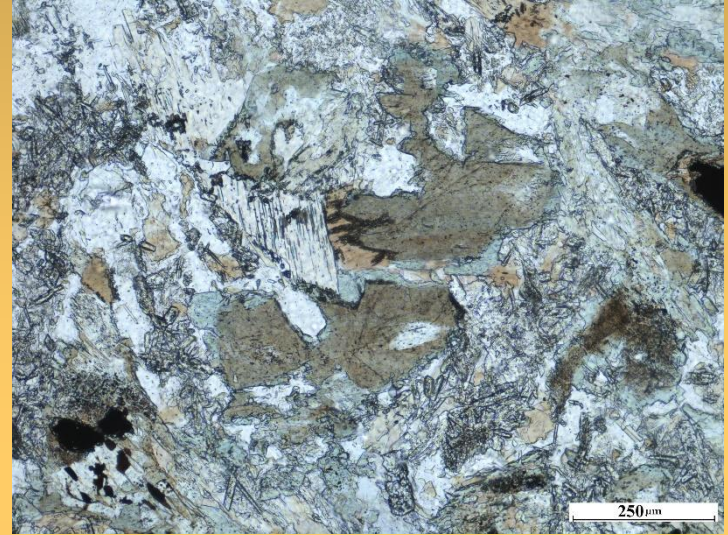
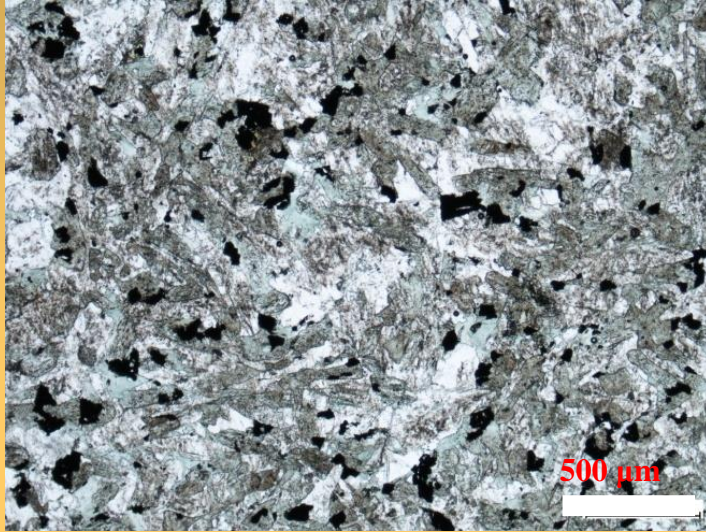

Hornfels

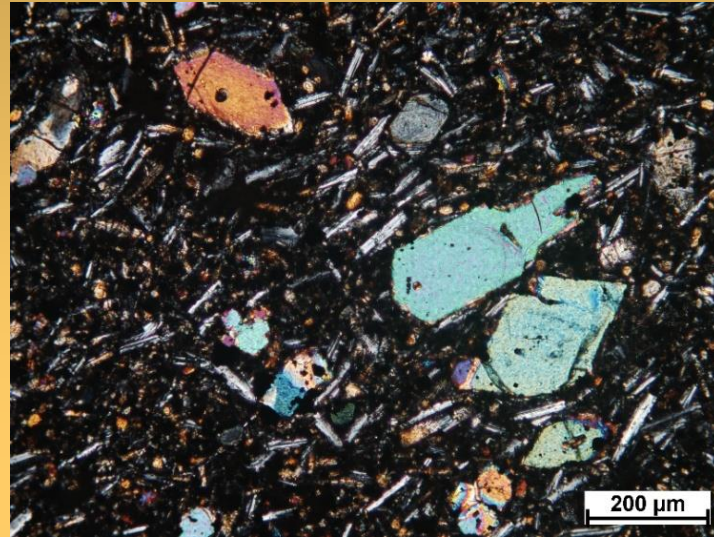
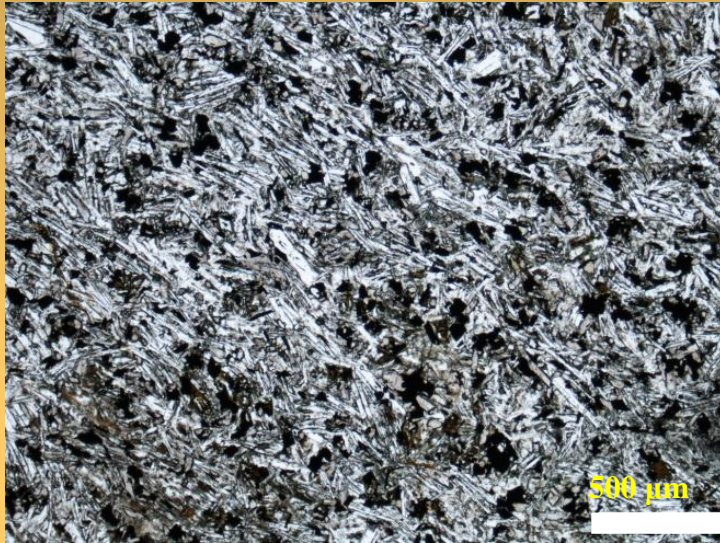
Alkalmas nyersanyag

Dolerit-metadolerit

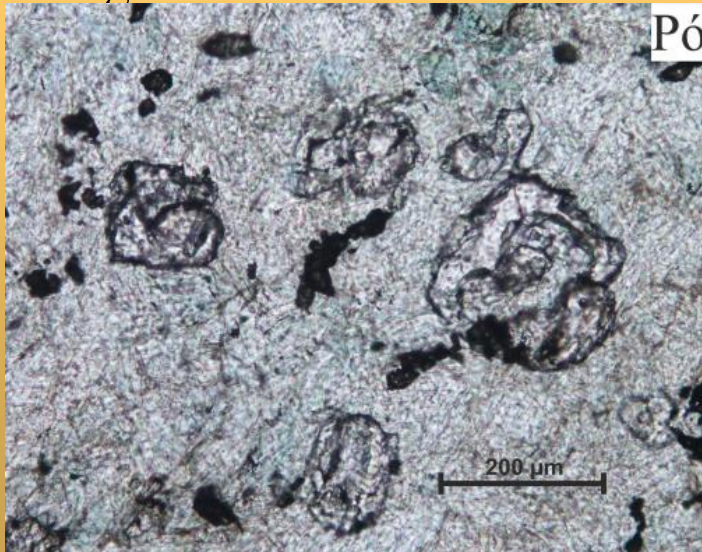

Alkalmas nyersanyag

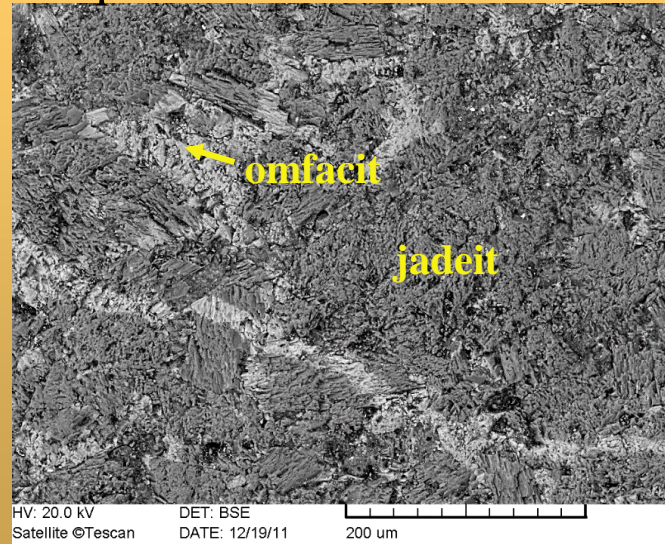
Bazalt

Eklogit

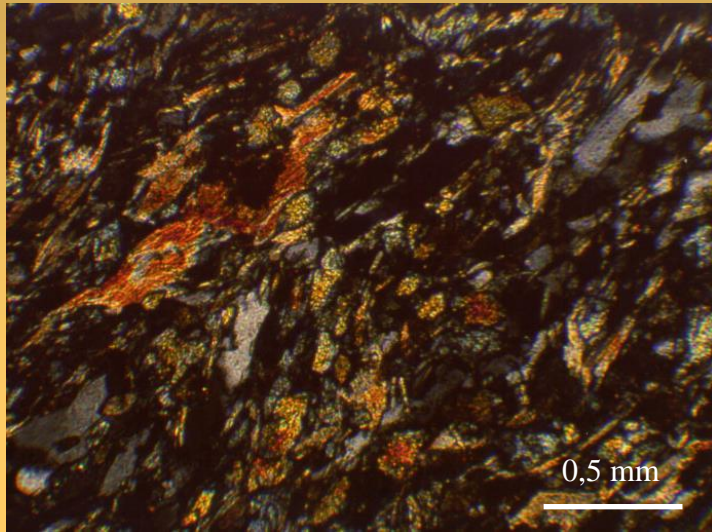

Na-piroxenit

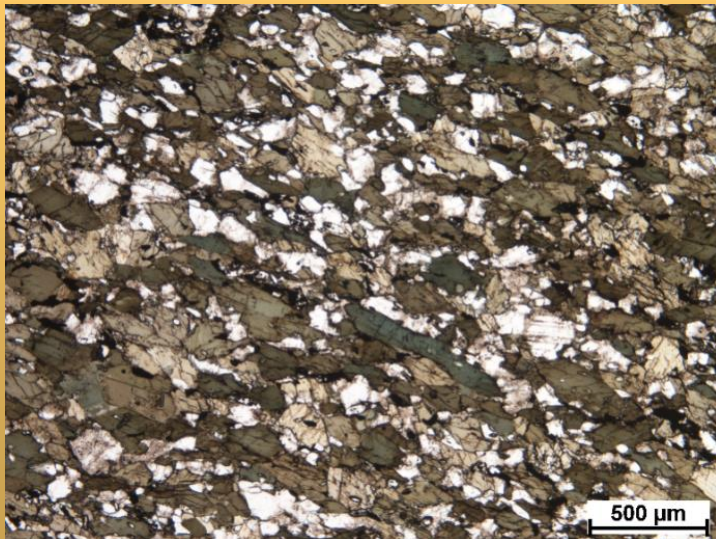

Közepes mértékben alkalmas nyersanyag

Zöldpala-amfibolit változatok

Amfibolit

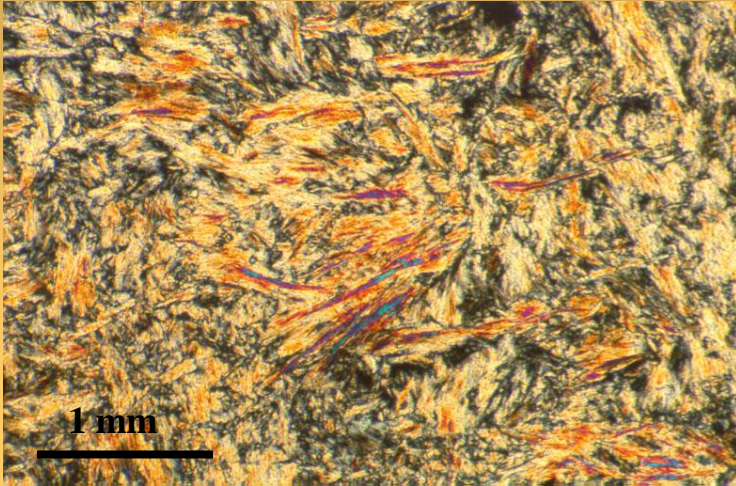

Kékpala

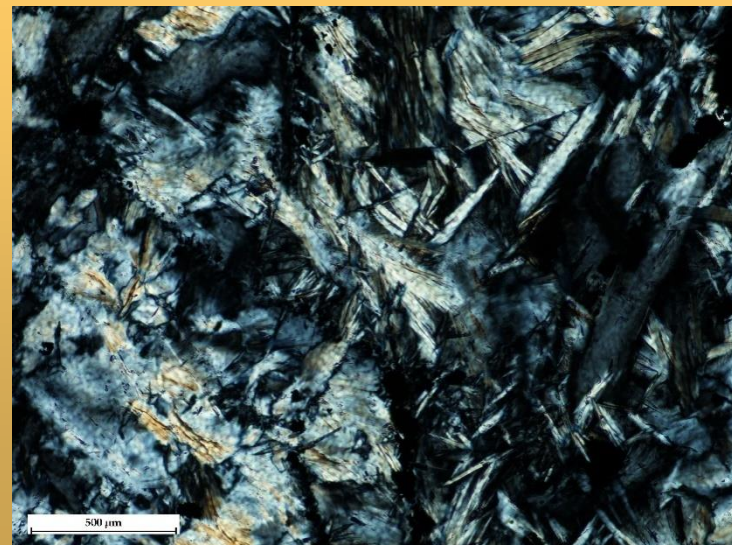
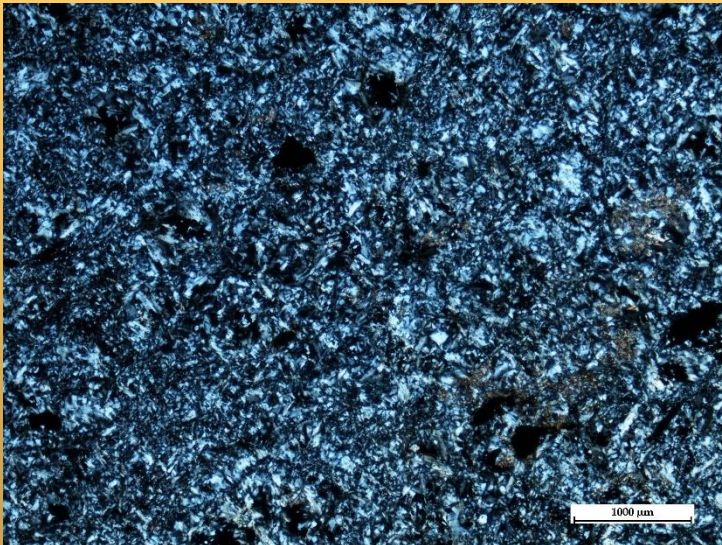

Közepes mértékben alkalmas nyersanyag

Nefrit

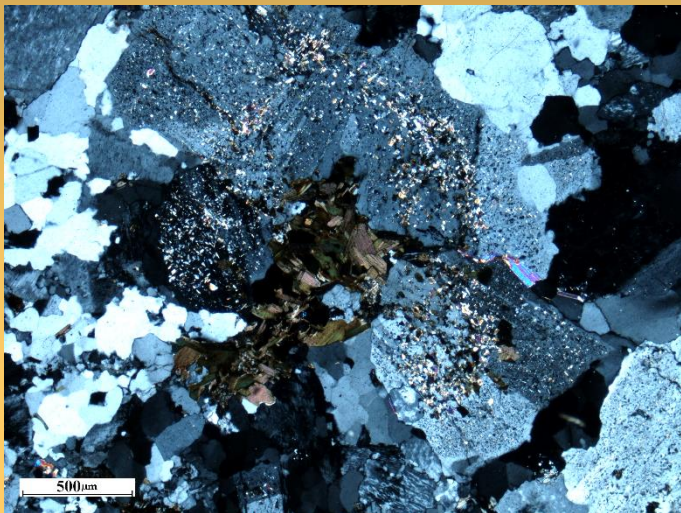

Szerpentinit

Általában nagyon kevésbé alkalmas vagy alkalmatlan nyersanyag

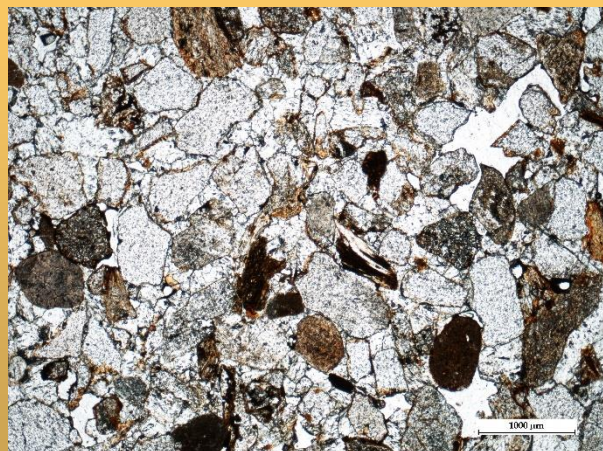
Gránit - durvaszemcsés

Andezit-dácit – egyenetlen szemcseméret

Homokkő - szemcsés

Mészkö/márga - puha

Kovaközetek
- rideg

Válogatott irodalom

- Antoni, J. (2012): Útmutató a csiszolt kőeszközök világához. – MNM-NÖK Tudományos –népszerűsítő füzetek, 4. 84p.
- Szakmány, Gy. (2009): Magyarországi csiszolt kőeszközök nyersanyag típusai az eddigi archeometriai kutatások eredményei alapján. - Archeometriai Műhely, www.ace.hu/am VI. 1, pp. 11-29.
- Péterdi, B. – Szakmány, Gy. – Judik, K. – Dobosi, G. – Kovács, J. – Kasztovszky, Zs. – Szilágyi, V. (2011): Bazalt anyagú csiszolt kőeszközök közettani és geokémiai vizsgálata (Balatonőszöd - Temetői dűlő lelőhely). - Archeometriai Műhely, www.ace.hu/am VIII. 1, pp.: 33-68.
- Szakmány, Gy. – Kasztovszky, Zs. – Szilágyi, V. – Starnini, E. – Friedel, O. – Biró, K. T. (2011): Discrimination of prehistoric polished stone tools from Hungary with non-destructive chemical Prompt Gamma Activation Analyses (PGAA). – European Journal of Mineralogy 23, pp. 883-893.
- Bradák, B. – Szakmány, Gy. – Józsa, S. (2005): Mágneses szuszceptibilitás mérések – új módszer alkalmazása csiszolt kőeszközök vizsgálatában. – Archeometriai Műhely, www.ace.hu/am II. 1, pp. 13-22.
- Bradák, B. – Szakmány, Gy. – Józsa, S. – Přichystal, A. (2009): Application of magnetic susceptibility on polished stone tools from Western Hungary and the Eastern part of Czech Republic (Central Europe). – Journal of Archaeological Science 36, 2437-2444.
- Szakmány, Gy. – Starnini, E. – Horváth, F. – Bradák, B. (2008): Gorzsa késő neolitik településről előkerült kőeszközök archeometriai vizsgálatának előzetes eredményei (Tisza kultúra, DK Magyarország). - Archeometriai Műhely, www.ace.hu/am V. 3, pp. 13-25.
- Friedel, O. – Bradák, B. – Szakmány, Gy. – Szilágyi, V. – T. Biró, K. (2008): Összefoglaló az Ebenhöch csiszolt kőeszköz gyűjtemény archeometriai vizsgálati eredményeiről. - Archeometriai Műhely, www.ace.hu/am V. 3, pp. 1-11.
- Bendő, Zs. – Oláh, I. – Péterdi, B. – Szakmány, Gy. – Horváth, E. (2013): Csiszolt kőeszközök és ékkövek roncsolásmentes SEM-EDX vizsgálata: lehetőségek és korlátok. - Archeometriai Műhely, www.ace.hu/am 2013. X. 1, pp.: 51-65.
- Péterdi, B., Szakmány, Gy., Bendő, Zs., Kasztovszky, Zs., Biró, K. T., Gil, G., Harsányi, I., Mile, V., Szilágyi, Sz., (2014): Possible provenances of nephrite artefacts found on Hungarian archaeological sites (preliminary results). - Archeometriai Műhely, www.ace.hu/am XI. 4, pp.: 207-222.
- Bendő, Zs., Szakmány, Gy., Kasztovszky, Zs., Maróti, B., Szilágyi, Sz., Szilágyi, V., Biró, K. T. (2014): Results of non-destructive SEM-EDX and PGAA analyses of jade and eclogite polished stone tools in Hungary. - Archeometriai Műhely, www.ace.hu/am XI. 4, pp.: 187-205.
- Szakmány, Gy., Józsa, S., Bendő, Zs., Kasztovszky, Zs., Horváth, F. (2016): Magyarországon előkerült hornfels (mész-szilikát szaruszirt) anyagú csiszolt kőeszközök nyersanyag lelőhelyének felkutatása. Archeometriai Műhely, www.ace.hu/am XIII. 1, pp.: 43-54.
- Kereskényi E., Szakmány Gy., Fehér B., Kasztovszky Zs., Kristály F., Rózsa P. (2018): New archaeometrical results related to Neolithic blueschist stone tools from Borsod-Abaúj-Zemplén County, Hungary. Journal of Archaeological Science: Reports, 17.: pp.: 581-596.
- Bendő, Zs., Szakmány, Gy., Kasztovszky, Zs., T. Biró, K., Oláh, I., Osztás, A., Harsányi, I., Szilágyi, V. (2018): High pressure metaophiolite polished stone implements found in Hungary. *Archaeological and Anthropological Sciences*; electronic version: <https://doi.org/10.1007/s12520-018-0618-6>, pp.: 1-25p